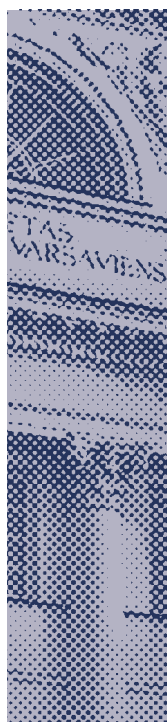

SPIS TREŚCI

I	50 lat Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa – rys historyczny i współczesność	11
II	Kalendarium wydarzeń w IRWiR PAN	89
III	Biogramy Dyrektorów	107
IV	Rada Naukowa w latach 1972–2022	143
V	Doktoraty obronione w IRWiR PAN	177
VI	Pracownicy Instytutu	181
VII	Gdy myślę IRWiR...	209
VIII	IRWiR PAN w obiektywie	249
IX	Archiwalia IRWiR PAN	331

**50 LAT INSTYTUTU
ROZWOJU WSI
I ROLNICTWA PAN –
RYS HISTORYCZNY
I WSPÓŁCZESNOŚĆ**

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁU I

Od Komitetu do Instytutu...	14
IRWiR PAN: bilans otwarcia	19
IRWiR PAN: rozwój problematyki i metod	23
Projekty badawcze Instytutu	23
Ewolucja problemów badawczych	26
Zmagania z metodą(ami)	38
Działalność ekspercka, czyli badania stosowane	41
Nowe HORYZONT-y	44
Trochę o teoretycznych i metodologicznych kontrowersjach	46
Wydawnictwa	47
Zmiany składu osobowego i struktury IRWiR PAN	49
Współpraca z zagranicą	59
IRWiR PAN: życie nienaukowe i towarzyskie	63
„FAN-CLUB” IRWiR PAN	68
Wzloty i... znów do GÓRY	69
Publikacje zwarte pracowników IRWiR PAN	73

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (IRWiR PAN) formalnie został powołany w 1971 r. Jego korzenie sięgają jednak głębiej. Koncepcja utworzenia interdyscyplinarnego instytutu zajmującego się kompleksowo problemami rozwoju wsi i rolnictwa wykuwała się od czasu zaniechania kolektywizacji rolnictwa, najpierw w kręgu powstałego w 1956 r. miesięcznika „Wieś Współczesna”¹, potem w środowisku naukowym skupionym w Komitecie Badań Rejonów Uprzemysławianych przy Prezydium PAN (KBRU PAN) oraz Zakładzie Badań Rejonów Uprzemysławianych przy Wydziale I PAN (ZBRU PAN), stanowiącym zaplecze badawcze Komitetu. Korzenie Instytutu trzeba umiejscowić już w 1961 r., kiedy powstały te dwie wyżej wymienione struktury badawcze. To w tych dwóch, powiązanych formalnie i personalnie, instytucjach zrodziła się nowa koncepcja całościowych badań nad wsią i rolnictwem – najpierw multidyscyplinarnych, potem interdyscyplinarnych. Były to badania nad procesami przemian wsi i rolnictwa chłopskiego pod wpływem uprzemysłowienia kraju, co wyraźnie zostało wyartykułowane w momencie utworzenia Instytutu. W czasie, gdy powstawały KBRU PAN i ZBRU PAN, na wsi mieszkała ponad połowa ludności kraju, w rolnictwie pracowało blisko 50% Polaków; w momencie powołania Instytutu – odpowiednio 47% i 40%. Problematyka badań była obszerna, a jednocześnie unikalna na tle Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie – poza Polską Rzeczpospolitą Ludową – dokonano kolektywizacji rolnictwa chłopskiego. W sytuacji „zaniechanej kolektywizacji” (określenie Nigela Swaina²) Instytut prowadził badania nad „zmianami w istocie rodziny i gospodarstwa chłopskiego, warstwy chłopskiej, jej sposobów pracy, pozycji społecznej i kultury”³. Próbę syntezy w tym właśnie obszarze problemowym podjął w tekście

1 Miesięcznik teoretycznopolityczny ruchu ludowego, wydawany w latach 1957–1989 przez Naczelny Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Warszawie. „Wieś Współczesna” była ważnym medium kształtującym opinię publiczną (patrz <https://encyklopedia.interia.pl/dzienniki-czasopisma/news-wies-wspolczesna,nld,2001601>).

2 N. Swain (2000). *Rurality in modern societies with a particular focus on the countries of Central and Eastern Europe*. W: D. Brown, A. Banderová (red.), *Rural development in Central and Eastern Europe*. Nitra: Slovak Agricultural University.

3 D. Gałaj (1996). *IRWiR PAN – próba odejścia od metod konwencjonalnych w badaniach społecznych*. W: Kozakiewicz 1996A, s. 29.

napisanym na dwudziestopięciolecie Instytutu prof. Dyzma Gałąj – jego założyciel i wieloletni dyrektor. Te pięćdziesiąt lat, które chcemy tu podsumować, były w dwójnasób szczególne: w ciągu tej półwiecznej historii Instytutu Polska z kraju preindustrialnego przeistoczyła się w postindustrialny, a w każdym z tych typów społecznych łądów wieś i rolnictwo zajmuje inne miejsce. Zmiany pozycji oraz funkcji wsi i rolnictwa od łądu preindustrialnego, przez industrialny, do postindustrialnego zostały zarejestrowane i opisane w badaniach IRWiR PAN. Nie trzeba przy tym zapominać o przełomie politycznym u progu ostatniej dekady XX w., za którym szły – ważne dla funkcjonowania instytucji badawczych – zmiany polityki naukowej i zakresu wolności badań.

OD KOMITETU DO INSTYTUTU...

Historia Instytutu jest więc ściśle związana z Komitetem Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN. W protokole Prezydium PAN z 1961 r. powołującym KBRU PAN napisano, że będzie on inicjował oraz koordynował prace badawcze dotyczące przemian ekonomicznych, społecznych i kulturowych, zachodzących w rejonach położonych w zasięgu wielkich inwestycji przemysłowych w Płocku, Puławach, Tarnobrzegu i Koninie. W środowisku związanym z KBRU PAN powstała idea nowej koncepcji badań interdyscyplinarnych. Zasada, że różne aspekty zmian na wsi polskiej pod wpływem dużych nowopowstałych ośrodków przemysłowych będą równocześnie badane przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, znalazła swe odzwierciedlenia zarówno w składzie osobowym Komitetu, jak i powołanej przy KBRU PAN Pracowni Badań Rejonów Uprzemysławianych (PBRU). W skład Komitetu weszli naukowcy o niekwestionowanej pozycji, między innymi profesorowie: ekonomista i wicepremier Stefan Ignar – przewodniczący, socjologowie Dyzma Gałąj i Jan Szczepański – zastępcy przewodniczącego, socjologowie: Józef Chałasiński, Bogusław Gałęski i Władysław Markiewicz, filozof Stefan Żółkiewski, ekonomiści: Ryszard Manteuffel, Józef Okuniewski i Tadeusz Rychlik⁴. W poszczególnych regionach przemysłowych powołano sekcje i na ich przewodniczących wybrano wybitnych naukowców. Seminarium, na którym przedstawiano rezultaty prac badawczych, prowadził w Warszawie prof. J. Chałasiński. W 1962 r. utworzono czasopismo: „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, którym kierował prof. D. Gałąj⁵.

Do Komitetu i Pracowni zgłaszały swój akces ekipy badawcze z różnych ośrodków naukowych, deklarując gotowość realizacji blisko stu tematów badawczych. Ich zainteresowanie koncentrowało się na takich zagadnieniach, jak funkcjonowanie instytucji, zmiany w strukturach społecznych (zawodowej, zatrudnienia), przekształcenia gospodarstw, rodzin i społeczności chłopskich, zmiany w strukturach i funkcjonowaniu rodzin wiejskich, wpływ procesów uprzemysławiania na wiejskie układy przestrzenne, zmiany warunków bytowych mieszkańców wsi, a nawet problemy ekologiczne w regionach uprzemysławianych. Oddaje to wszechstronność tego zamysłu badawczego, ambitne cele poznawcze, ale jednocześnie potencjalne trudno-

⁴ Młodzi czytelnicy bez trudu znajdą informacje o ich karierach i naukowym dorobku w Internecie.

⁵ Więcej informacji o powstaniu KBRU PAN i ZBRU PAN znaleźć można w pierwszym numerze „Zeszytów” z 1962 r. Jego zwięzłe omówienie w recenzji Jana Lutyńskiego, w „Przeglądzie Socjologicznym” (1963, nr 17/2).

ści w realizacji i koordynacji prac. Rezultaty badań były publikowane nie tylko w „Zeszytach Badań Rejonów Uprzemysławianych”⁶, lecz również w innych czasopismach krajowych. Odbływały się konferencje w poszczególnych regionach uprzemysławianych gromadzące setki uczestników z całego kraju. W związku z pracami Komitetu powstało ponad 100 rozpraw habilitacyjnych i doktorskich. Zabrakło jednak syntezy wyników tych badań, gdyż książka Jana Szczepańskiego *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia* (1973) tylko częściowo wypełnia tę lukę⁷.

Podporządkowanie wszystkich badań określone celowi, jakim był wieloaspektowy wpływ procesu uprzemysławiania na wieś polską i rolnictwo, okazał się trudny w realizacji. Już na etapie projektowania badań myślano o przyszłej syntezie, próbując proces badawczy z góry tak zaprogramować, aby synteza mogła powstać. Jedną z takich metodologicznych prób była integracja badań, która przybrała postać „Wielkiej Ankiety Wiejskiej” (WAW), przeprowadzonej trzykrotnie, w latach 1961, 1966 oraz 1971, w dwóch rejonach uprzemysławianych: plockim i puławskim. Celem WAW było uzyskanie danych dotyczących zmian w strukturze społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, strukturze agrarnej, poziomie, kierunkach i strukturze produkcji rolniczej, wyposażeniu mieszkań, wykształceniu ludności wiejskiej, mobilności zawodowej tej ludności itd. Zakładano, że wsie i gospodarstwa rolne znajdujące się w strefie oddziaływania zakładu przemysłowego będą się wszechstronnie zmieniały w zależności od siły wpływu ośrodka przemysłowego, mierzonej odległością od niego. Pracownia, która wspomagała koordynację badań, upowszechniała wyniki, organizowała seminaria i konferencje, a także prowadziła badania własne, została w 1967 r. przekształcona w Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych (ZBRU PAN). Liczył on na początku 30 osób i został włączony w skład placówek naukowych I Wydziału Nauk Społecznych PAN. ZBRU PAN przejął wszystkie funkcje dawnej Pracowni, a więc między Zakładem i Komitetem istniała ścisła współpraca w kwestiach merytorycznych i organizacyjnych, czemu sprzyjała „unia personalna”: kierownik Zakładu, prof. D. Gałąj, był zarazem zastępcą przewodniczącego Komitetu. Materiały wielkiej ankiety plockiej i puławskiej wielu pracowników PBRU, ZBRU PAN, a potem IRWiR PAN wykorzystało w swoich pracach na stopień doktora i doktora habilitowanego⁸.

Zakład zaczął też „pracować na własny rachunek” i budować własny prestiż placówki naukowej. Służyły temu między innymi seminaria, w których uczestniczyli wybitni uczeni (profesorowie lub przyszli profesorowie): Józef Chałasiński, Jan

6 Ukazało się 79 numerów „Zeszytów Badań Rejonów Uprzemysławianych”. W Bibliotece IRWiR PAN dostępna jest pełna kolekcja.

7 J. Szczepański (1973). *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ. W tej monografii autor podejmuje takie problemy, jak: 1) ogólna charakterystyka socjalistycznej industrializacji; 2) społeczne mechanizmy uprzemysłowienia; 3) etapy uprzemysłowienia w regionach; 4) zjawiska społeczne towarzyszące etapom uprzemysłowienia regionów; 5) zjawiska społeczne towarzyszące etapom uprzemysłowienia w skali gospodarki narodowej. Praca została napisana w latach 1964–1966, do wydania w 1973 r. jeden egzemplarz maszynopisu był dostępny w bibliotece Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

8 Obróbką statystyczną materiału ankietowego i budową bazy danych zajmował się Józef Zegar, wtedy magister zatrudniony w SGPiS (dziś: SGH). Dane ankiety zostały opracowane z wykorzystaniem elektronicznej maszyny cyfrowej, co było w tamtym okresie pionierskim osiągnięciem. Opracowanie ankiety wymagało opracowania wskaźników produkcyjnych i ekonomicznych. Zajmował się tym kilkuosobowy zespół pod kierownictwem (ówcześnie) dr. Tadeusza Hunka i mgr. Józefa Zegara. W wyniku tych prac powstała czterotomowa publikacja zawierająca setki tabel analitycznych, dotyczących tylko gospodarstw rolnych: D. Gałąj, T. Hunek, J. St. Zegar (red. J. Traczyk) (1970). *Wpływ wielkiej inwestycji i ośrodka miejskiego na rolnictwo*. T. 1/1–2/2. Warszawa: KBRU PAN. Część ankiety związana z charakterystyką rodzin nie doczekała się podobnego opracowania.

Prof. dr hab. Mikołaj Kozakiewicz

(1923–1998) socjolog, polityk, publicysta; w IRWiR PAN pracował w latach 1973–1993. W okresie 1956–1970 redaktor we „Wsi Współczesnej” – piśmie NK ZSL i ważnym ośrodku refleksji o polskiej wsi. W IRWiR PAN lider zespołu badań nad szkołą i młodzieżą wiejską (patrz badania socjopedagogiczne). Powszechnie znany jako autor kilkunastu książek naukowych z socjologii wychowania i oświaty (m.in. *Raportu o dostępie młodzieży wiejskiej do kształcenia na różnych szczeblach szkolnictwa czy Nowoczesności nauczycieli polskich*) oraz wielu publikacji popularno-naukowych z zakresu wychowania i seksuologii. Aktywny publicysta i działacz polityczny (ZSL). W latach 1989–1991 marszałek Sejmu „kontraktowego”. Członek Towarzystwa Świadomego Macierzyństwa i Towarzystw Planowania Rodziny; popularyzator antykoncepcji, obrońca legalności aborcji, praw osób LGBT i chorych na AIDS. Już w latach dziewięćdziesiątych tropił w felietonach przejawy manipulowania poglądami ludzi, ostrzegał przed mnożeniem różnych zakazów i udowadniał na przykładzie aborcji (rok 1998!) że w Polsce nawet rzeczy prawem niezakazane są niedozwolone (tzw. klauzula sumienia). Jakże to dziś aktualne!

Szczepański, Marian Falski, Ryszard Manteuffel, Konstanty Czerniewski, Jerzy Piotrowski, Bogusław Gałęski, Józef Kubica, Bohdan Kopeć, Antoni Rajkiewicz, Andrzej Stelmachowski, Franciszek Tomczak, Franciszek Kolbusz i wielu innych⁹. Stopniowo zakres prowadzonych badań rozszerzał się, zwłaszcza, gdy do Zakładu włączono Zakład Ekonomiki Rolnictwa i Leśnictwa PAN i liczba pracowników wzrosła do 60 osób.

W powstaniu Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN ważną rolę odegrały zmiany polityczne. Idea badań nad wsią i rolnictwem chłopskim mogła pojawić się po 1956 r. w czasie postalinowskiej odwilży, ale nawet wtedy wieś chłopską badano pośrednio, poprzez badania wpływu prosocjalistycznej industrializacji, która z zasady była przyczyną wielorakich, nie tylko zakładanych, zmian. W stworzeniu instytucji badającej wieś i rolnictwo w sposób bezpośredni pomogła dalsza liberalizacja systemu politycznego, która nastąpiła po Grudniu '70. Przetrasowania na szczytach władzy na początku 1971 r. wyniosły kierownika Zakładu, D. Gałaję, na stanowisko marszałka Sejmu. Był to rok ewolucji nastawienia władz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) do rolnictwa indywidualnego, które zaczęto postrzegać jako trwały segment gospodarki na wsi¹⁰. Sprzyjało to zwiększeniu możliwości badań zarówno nad rolnictwem rodzinnym, jak i społeczeństwem wiejskim. Kierownik Zakładu, wykorzystując doskonałą opinię jednostki w środowisku naukowym, na co składał się ogromny dorobek publikacyjny i współpraca z wieloma placówkami naukowymi w całej Polsce, podpierając ją własną pozycją polityczną, doprowadził do przekształcenia przez Prezydium PAN Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych w Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Proces ten, skądinąd naturalny, był wspomagany przez wiele osób współpracujących z ZBRU PAN, w tym Sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN, prof. W. Markiewicza. Oczywiście w tym czasie pojawiły się też opinie, że prof. Gałaj nadużył stanowiska marszałka Sejmu, tworząc dla siebie nikomu niepotrzebny instytut. Gdyby tak było, to zdaniem M. Kozakiewicza chwila, w której przestał być marszałkiem Sejmu (a stało się to po roku piastowania tej funkcji), byłaby także ostatnim momentem istnienia Instytutu. To dorobek naukowy środowiska ZBRU PAN był głównym argumentem na rzecz powołania Instytutu i jego dalszego istnienia.

9 Patrz wyżej przypis 5.

10 „Wprawdzie idea kolektywizacji za czasów Gomułki formułowana była łagodnie, z uwzględnieniem zasady dobrowolności, lecz w kręgach politycznych wiadomo było, że kolektywizacja rolnictwa w Polsce musi kiedyś nastąpić” (Gałaj, *IRWiR PAN...*, s. 17).

①

IRWiR PAN

Uchwała Nr 17/71

Prezydium Polskiej Akademii Nauk
z dnia 29 czerwca 1971 r.

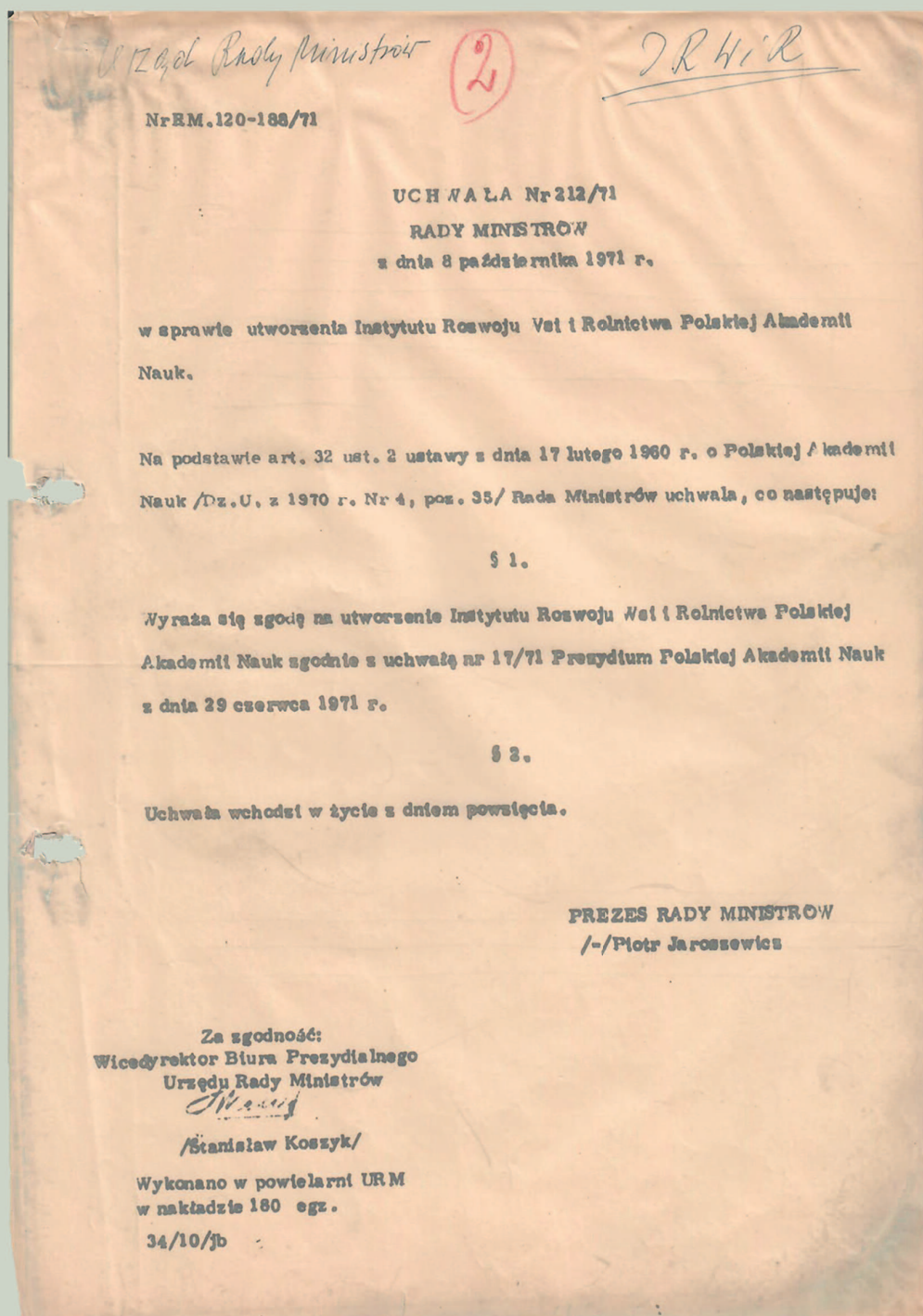
w sprawie utworzenia Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa

Na podstawie art. 32 ust. 2 ustawy z dnia 17 lutego 1960 r. o Polskiej Akademii Nauk /Dz.U. z 1970 r. Nr 4, poz. 35/ Prezydium Polskiej Akademii Nauk uchwala, co następuje:

1. Tworzy się Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa z siedzibą w Warszawie.
2. Podstawowym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań procesów przeobrażania rolnictwa i społeczeństwa wiejskiego ku formom właściwym dla uprzemysłowionych społeczeństw zorganizowanych w oparciu o socjalistyczne stosunki produkcji.
3. Statut Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa oraz sposób zapewnienia realizacji jego potrzeb ustali Sekretarz Naukowy PAN.
4. Uchwała wchodzi w życie po wyrażeniu zgody przez Radę Ministrów na utworzenie Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa - w terminie ustalonym przez Sekretarza Naukowego PAN.

Za zgodność
POLSKA AKADEMIA NAUK
BIURO PREZYDIALNE
Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 51
/B. Matuszewska/
St. radca w Biurze Prezydialnym

Fot. 1. Uchwała
Prezydium PAN
z 29 czerwca 1971 r.
Źródło: Archiwum
IRWiR PAN

Fot. 2. Uchwała
Rady Ministrów
z 8 października 1971 r.
Źródło: Archiwum
IRWiR PAN

IRWiR PAN: BILANS OTWARCIA

29 czerwca 1971 r. Prezydium PAN podjęło uchwałę w sprawie utworzenia Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa. Miała ona wejść w życie po wyrażeniu zgody przez Radę Ministrów. „Podstawowym zadaniem Instytutu będzie prowadzenie badań procesów przeobrażania rolnictwa i społeczeństwa wiejskiego ku formom właściwym dla uprzemysłowionych społeczeństw zorganizowanych w oparciu o socjalistyczne stosunki produkcji” (Uchwała nr 17/71 Prezydium Polskiej Akademii Nauk z dnia 29 czerwca 1971 r. w sprawie utworzenia Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN). 8 października 1971 r. Rada Ministrów wyraziła zgodę (Uchwała nr 212/71 Rady Ministrów z dnia 8 października 1971 r.). 1 listopada 1971 r. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN podjął działalność. Przejął on budżet, majątek, zobowiązania i należności oraz dokumentację ZBRU PAN i Zakładu Ekonomiki Rolnictwa i Leśnictwa PAN oraz tematykę prac realizowanych w ramach problemów węzłowych i resortowych przez obydwie Zakłady. Te „problemowe” zaszłości określiły tematykę badań w pierwszych latach istnienia Instytutu.

Instytut świadomie nawiązywał do problematyki badań ukształtowanej w ZBRU PAN, traktując ją jednak w sposób bardziej ogólny. Zmianę podejścia tak wyjaśniał D. Gałaj: „Uznając zmiany społeczności wiejskich i rolnictwa, rozwoju przemysłu (a nie konkretnego zakładu, lecz przemysłu w skali ogólnej) za główny przedmiot badań, pominął całkowicie badanie miast i pozarolniczych zakładów pracy, co mieściło się zwłaszcza w pracach Komitetu”¹¹. Zmiana stosunku PZPR do wsi i rolnictwa chłopskiego dawała także nadzieję, że badania nad ich przemianami („rozwojem”) mogą się w ogóle „wybić na niepodległość”. „W ten sposób dawne ujęcie tematów badawczych zostało pomniejszone, ale – z drugiej strony – znacznie powiększone, albowiem planowano badania wszystkich najważniejszych czynników sprawczych, a nie tylko bezpośrednio, jak w rejonach uprzemysławianych, form ściśle związanych z przemysłem”¹². W założeniu miały to być badania dynamiczne: nie stanów, a procesów.

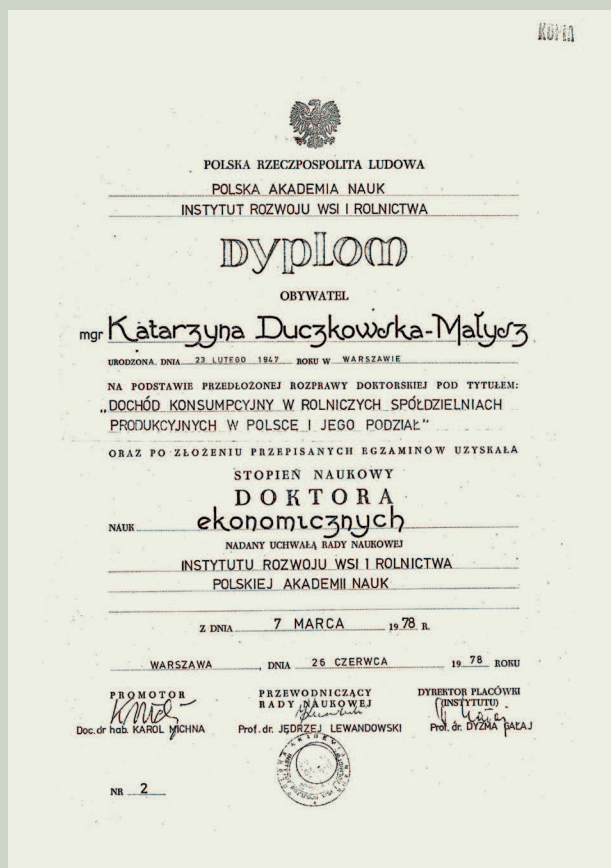
Niekonwencjonalna miała też być metodologia badań, nad którą od początku unosiła się idea interdyscyplinarności. Nie było przy tym jasne, jak rozumieć ową ideę/koncepcję: czy interdyscyplinarny „powinien być jeden wybitny uczony, człowiek typu renesansowego, czy też interdyscyplinarność osiąga się w drodze syntezy samoistnie programowanych badań specjalistycznych, a więc – interdyscyplinarny powinien być instytut naukowy”¹³. Przyjęło się to drugie rozwiązanie i było „w gruncie rzeczy koncepcją integracji badań, które usiłowano podporządkować idei interdyscyplinarności”¹⁴. W takiej właśnie wersji była ona zastosowana w ostatnim, zakończonym w 2020 r., projekcie badawczym Instytutu „Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi”. Wątki te zostaną rozwinięte dalej.

11 Gałaj, *IRWiR PAN...*, s. 23.

12 Tamże, s. 24.

13 A. Woś (1996). *Idea interdyscyplinarnych badań nad rozwojem wsi i rolnictwa. Kilka refleksji w związku z 25-leciem IRWiR PAN*. W: Kozakiewicz 1996A, s. 31.

14 Tamże.

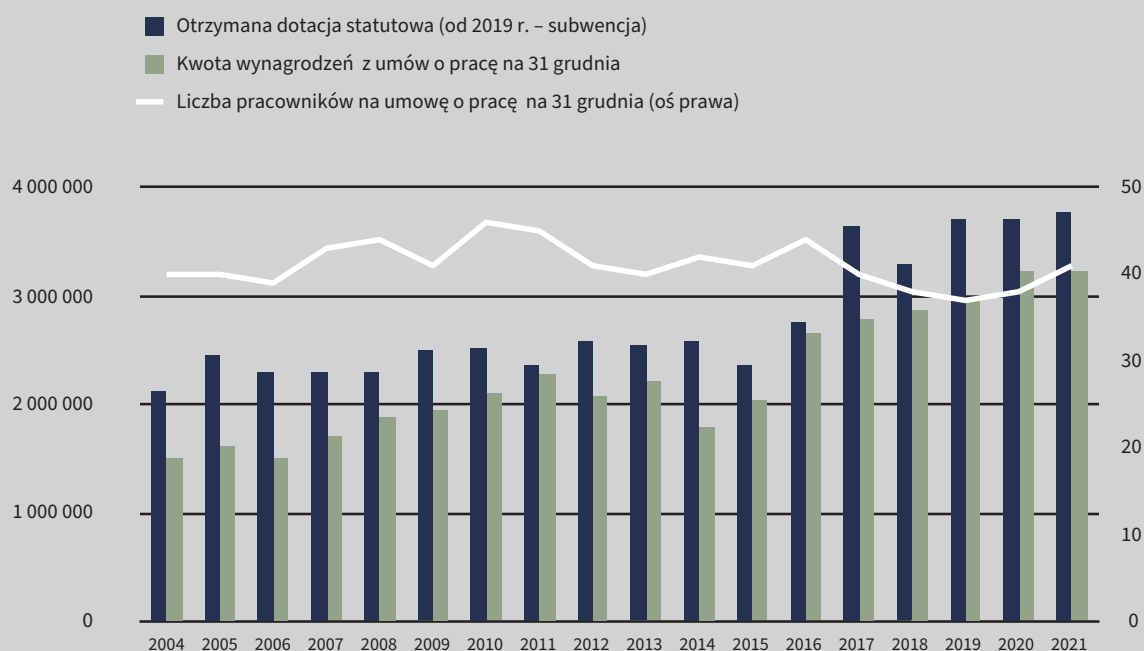
Fot. 3. Pierwszy dyplom doktorski wydany przez RN IRWiR PAN, uzyskany przez pracownika IRWiR PAN. Źródło: Archiwum własne Katarzyny Duczkowskiej-Małysz

Uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych Instytut uzyskał 30 kwietnia 1973 r.¹⁵ Pierwszym pracownikiem Instytutu, który otrzymał dyplom doktora nauk ekonomicznych w IRWiR PAN, była magister – dziś profesor doktor habilitowana – Katarzyna Duczkowska-Małysz w 1978 r. (Fot. 3)¹⁶.

Od powstania IRWiR PAN jest placówką I Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych PAN. Pozostając w strukturach PAN, w 1998 r. uzyskał – analogicznie jak inne instytuty – osobowość prawną, co zagwarantowała Ustawa z 25 kwietnia 1997 r. o Polskiej Akademii Nauk (Dz.U. 1997, nr 75). Instytut nabył osobowość prawną decyzją nr 20/98 Prezesa PAN z dnia 14 grudnia 1998 r. i został wpisany do rejestru instytutów naukowych PAN pod numerem RIN-I-43/98. Odtąd stał się wyodrębnioną pod względem prawnym, organizacyjnym i ekonomiczno-finansowym samodzielną jednostką organizacyjną, która prowadzi badania podstawowe oraz analizy ukierunkowane na praktykę. Zmiany te sprzyjały podejmowaniu autonomicznych inicjatyw poprzez ówczesną nową Dyрекcję Instytutu. Konsekwencją uzyskania osobowości prawnej była także zmiana warunków finansowania jednostek naukowych PAN, co jednak należy nakreślić na szerszym tle.

15 Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki zmieniające zarządzenie w sprawie wykazu jednostek organizacyjnych uprawnionych do nadawania stopni naukowych, „Monitor Polski”, 1973, nr 22, poz. 132.

16 Pierwszy przewod doktorski otwarty został 28 stycznia 1974 r. w kilka dni po otrzymaniu uprawnień. Doktorantem był mgr Józef Łobocki.

Wykres 1. Zmiany wysokości finansowania działalności statutowej IRWiR PAN z budżetu Ministerstwa właściwego dla nauki (oś lewa) oraz wysokości wydatków na wynagrodzenia pracowników z tytułu umów o pracę (oś prawa) w latach 2004–2021. Źródło: Opracowanie własne

Zasadniczą cezurę stanowi tu początek lat dziewięćdziesiątych¹⁷, kiedy warunki rynkowe wpłynęły na kształt finansowania badań. Wówczas w ich strukturze pojawiły się środki nie tylko pochodzące z budżetu państwa, ale także środki na projekty czy ekspertyzy zamawiane przez różne instytucje. Ponadto w 1991 r. utworzona została pierwsza w Polsce agencja grantowa – Komitet Badań Naukowych (KBN), do zadań której należało bezpośrednie finansowanie badań naukowych w postaci grantów. Pracownicy Instytutu szczególnie aktywnie i skutecznie sięgali po te fundusze po 2000 r., przykładowo w 2004 r. na jedenaście złożonych wniosków grantowych dziewięć projektów uzyskało dofinansowanie. Ostatecznie w 2005 r. KBN został rozwiązany i włączony do Ministerstwa Nauki i przekształcony w Radę Nauki. Nowy rozdział w pozyskiwaniu grantów naukowych otworzył się wraz z utworzeniem w 2009 r. Narodowego Centrum Badań i Rozwoju (NCBiR) i w 2010 r. Narodowego Centrum Nauki (NCN). Od ponad dekady aktywność w realizacji projektów naukowych przez pracowników jest dzielona pomiędzy ubieganie się o finansowanie na badania podstawowe z agencji grantowych – a po 2014 r. także Unii Europejskiej (UE), a staranie się, także w trybie konkursowym, o projekty badawcze realizowane głównie dla ad-

17 W wielu wspomnieniach z tego okresu pojawiają się slogany o wolności badań naukowych, rozumianej jako uwolnienie od cenzury. W tej materii bardzo znaczące jest zdanie prof. M. Kozakiewicza, który stwierdza, że dziś „można podejmować tylko te zadania, na które jest zamówienie lub zapotrzebowanie «grantodawcy» albo innego sponsora gotowego badania zamówić lub kupić. W gruncie rzeczy zmienia się miejsce ulokowania hamulca. Nie hamując publikacji – hamuje badania” [M. Kozakiewicz (1996). *IRWiR PAN w PRL – granice wolności i przymusu*. W: Kozakiewicz 1996A, s. 236].

ministracji publicznej, instytucji rządowych lub podległych im agend, rządziej dla podmiotów trzeciego sektora czy przedsiębiorstw.

Jak wspomniano wyżej, zasady finansowania placówek PAN zmieniły się po uzyskaniu przez nie osobowości prawnej w 1998 r. Od tego momentu Instytut występuje w stosunkach prawnych we własnym imieniu i działa na własny rachunek. Oznacza to, że prowadzi samodzielną gospodarkę finansową, pokrywając koszty działalności z przydzielanych środków budżetowych na zasadach określonych w stosownych przepisach oraz z pozyskiwanych środków pozabudżetowych. Wynik ekonomiczny osiągany z tytułu stosowania i upowszechniania efektów działalności Instytutu jest miernikiem pewnej swobody i samodzielności finansowej. Niemal przez wszystkie lata, odkąd Instytut posiada osobowość prawną, wynik ekonomiczny był i nadal jest dodatni.

W 2010 r. w życie weszła nowa – wciąż aktualna – ustawa o PAN z dnia 30 kwietnia 2010 r. (Dz.U. 2010, nr 96, poz. 619). Zapewniała ona nadal instytutom osobowość prawną i „pełną samodzielność na rynku nauki”, jednak u jej podstaw legło założenie malejącego udziału finansowania budżetowego na rzecz finansowania przez podmioty gospodarcze (zamówienia, zlecenia). Ten właśnie fakt wpłynął na większe otwarcie się IRWiR PAN na usługi świadczone dla administracji publicznej.

Kolejną reformę nauki, nazywana „Konstytucją dla nauki”, przeprowadzono w 2018 r., jednak nie dotyczyła ona struktury i funkcjonowania PAN, a *stricte* działalności naukowej i zasad jej ewaluacji. Był to też okres, kiedy po raz pierwszy ustawowo określono minimalne wynagrodzenia pracowników naukowych, gwarantując tym samym jednakowe stawki dla pracowników instytutów naukowych i uczelni. Jednak nakłady finansowe dla placówek naukowych PAN otrzymywane z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (obecnie: Ministerstwo Edukacji i Nauki) od 2018 r. nie uległy zmianie, zmienił się natomiast w 2019 r. sposób dofinansowania, przekształcając dotację statutową w subwencję na utrzymanie i rozwój potencjału badawczego (Wykres 1).

Niemal niezmienna wysokość subwencji otrzymywana od kilku lat przy względnie wysokim wskaźniku inflacji (po dwóch latach pandemii koronawirusa, tj. w marcu 2022 r., to blisko 10%) determinuje wiele aktualnych decyzji inwestycyjnych, schładzając możliwości rozwojowe Instytutu. Ten finansowy trend wymusza na Dyrekcji powściągliwość wydatkową i utrzymywanie rezerwy finansowej na bardziej „chude lata”.

IRWiR PAN: ROZWÓJ PROBLEMATYKI I METOD

Projekty badawcze Instytutu

Pozostając w głównym nurcie badań nad przemianami wsi i rolnictwa chłopskiego (dziś moglibyśmy napisać „od społeczeństwa preindustrialnego do postindustrialnego”), problematyka badawcza ewoluowała. Wynikało to z różnych przyczyn; najważniejszą były zawsze zmiany społeczne i gospodarcze dokonujące się w kraju. Inne ważne przyczyny to liczba pracowników, osobowości i zdolności kierownicze dyrektorów, choć bardzo duży wpływ miały także opisane wyżej zmiany w zasadach finansowania nauki.

Od momentu powstania Instytutu jego pracownicy kontynuowali swoje dotychczasowe, już rozpoczęte badania, do czego skądinąd zobowiązywała ich uchwała PAN z 29 czerwca 1971 r. Także włączali się i byli włączani w pojawiające się nowe programy badawcze, ponieważ do 1986 r. Instytut nie formułował własnych programów badań. Pojedynczo lub grupowo uczestniczyli w tym okresie w różnych (co do zasięgu i ważności, którą określają przymiotniki¹⁸) krajowych programach badawczych, zajmując się w nich wiejskimi aspektami, a zatem w: programie rządowym PR-5 „Kompleksowy rozwój budownictwa mieszkaniowego” (koordynator: Instytut Kształtowania Środowiska); problemie węzłowym 11.2 „Przeobrażenia struktury społeczeństwa socjalistycznego” [koordynator: Instytut Filozofii i Socjologii (IFiS) PAN]¹⁹; problemie węzłowym 13.3 „Systemy organizacji i zarządzania z zastosowaniem informatyki w gospodarce narodowej” (koordynator: Instytut Badań Systemowych PAN); problemie międzyresortowym I.28. „Podstawy przestrzennego zagospodarowania kraju” (koordynator: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN). W problemie węzłowym 11.3 „Społeczno-ekonomiczna przebudowa wsi i rolnictwa w Polsce” (koordynator: Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR; koordynator I stopnia: Instytut Ekonomiki Rolnej) IRWiR PAN jako koordynator II stopnia kierował programem komplementarnym do tego problemu: „Badania nad przeobrażeniami rolnictwa i gospodarki żywnościowej”²⁰. W latach 1986–1990 cały Instytut realizował – w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych nr 09.05 – projekt „Zmiany społeczno-ekonomiczne w procesie modernizacji wsi i rolnictwa w Polsce Ludowej”.

Od 1991 r. Instytut formułuje własne statutowe programy badań w czteroletnich interwałach. Dotyczą one „wsi i rolnictwa” albo „obszarów wiejskich”, co jest kolejnym poszerzeniem zakresu badań. Programy te – jak dowodnie wykazuje ich zestawienie (Ramka 1) – są orientowane przez coraz to nowe wątki, co oddaje dążenie do rejestracji i wyjaśniania przemian, będących skutkiem zachodzących zmian politycznych, gospodarczych i społecznych. Analizowane są więc problemy budowania nowego ładu, zmiany wywołane akcesją Polski do Unii Europejskiej, globali-

18 Celowo przytaczamy tu różne nazwy tych programów, gdyż wskazują one podmioty kierujące pytaniem do nauki, a więc pośrednio – sposób kontroli nad tematyką badań. Ukazują one także hierarchiczną strukturę zarządzania nimi.

19 W ramach tego projektu E. Jagiełło-Lysiowa prowadziła badania nad zmianami stylu życia na wsi. Wyniki opublikowane w pracy: A. Siciński (red.) (1978). *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*, Warszawa: PWN.

20 Główne wyniki zostały opublikowane w: A. Woś (red.) (1978). *Problemy rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce*. Warszawa: Książka i Wiedza, Instytut Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu KC PZPR (Seria: Problem Węzłowy 11.3 „Społeczno-Ekonomiczna Przebudowa Wsi i Rolnictwa”).

RAMKA 1. PROGRAMY WŁASNYCH BADAŃ IRWiR PAN W LATACH 1986–2024

Lata dyrektor i zastępca dyrektora ds. naukowych	Tytuł programu
1986–1990 prof. Józef Okuniewski i prof. Maria Wieruszewska	<i>Zmiany społeczno-ekonomiczne w procesie modernizacji wsi i rolnictwa</i>
1991–1996 prof. Maria Wieruszewska i dr hab. Janusz Steciewicz	<i>Wieś i rolnictwo w procesie kształtowania nowego ładu społeczno-ekonomicznego</i>
1997–2000 prof. Marek Kłodziński i prof. Andrzej Rosner	<i>Wieś i rolnictwo na przelocie wieków – dynamika napięć, struktur i funkcji</i>
2001–2004 prof. Marek Kłodziński i prof. Andrzej Rosner	<i>Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich</i>
2005–2008 prof. Marek Kłodziński i prof. Andrzej Rosner	<i>Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian</i>
2009–2012 prof. Andrzej Rosner i dr hab. Katarzyna Zawalińska	<i>Wieś i rolnictwo w Polsce w warunkach intensyfikacji procesów globalnych – wyzwania i sposoby adaptacji</i>
2013–2016 dr Mirosław Drygas i dr hab. Katarzyna Zawalińska	<i>Obszary wiejskie wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju opartego na wiedzy</i>
2017–2020 dr hab. Monika Stanny i dr hab. Dominika Milczarek-Andrzejewska (do 2018 r.)	<i>Ciągłość i zmiana – ewolucja polskiej wsi i rolnictwa oraz ich przyszłość w zmieniającej się Europie</i>
2021–2024 dr hab. Monika Stanny i dr hab. Adam Czarnecki	<i>Społeczna i ekonomiczna żywotność polskiej wsi w warunkach europejskiej „zielonej” transformacji</i>

zają i nowymi koncepcjami rozwoju społecznego. Na szczególną uwagę zasługuje program z lat 2017–2020, upamiętniający stulecie odzyskania przez Polskę niepodległości. Jego podstawowym celem było ukazanie w stuletniej perspektywie zmieniającego się wkładu wsi i rolnictwa w ładu polityczny, gospodarczy, społeczny i kulturowy Polski. Do współpracy przy realizacji tego programu Instytut zaprosił wielu wybitnych naukowców z całego kraju. Efektem tej pracy jest seria naukowa „Ciągłość i Zmiana” (ISSN 2720-0264), której filary tworzy trzynomowa monografia (Halamska, Stanny, Wilkin 2019F, 2021F; patrz Ramka 2), a spośród 65 autorów aż 41 pochodzi spoza IRWiR PAN. W realizacji tego projektu przyjęto wspólne założenia

RAMKA 2. PUBLIKACJE PODSUMOWUJĄCE PROGRAMY BADAWCZE IRWiR PAN	
Rok wydania redaktor / autor	Tytuł pracy zbiorowej / monografii (w nawiasie liczba artykułów i liczba stron tomu)
1991 J. Okuniewski	<i>Zmiany społeczno-ekonomiczne w procesie modernizacji wsi i rolnictwa. Syntezy wyników badań zrealizowanych w latach 1986–1990</i> (9 opracowań autorskich, 276 stron)
2001 I. Bukraba-Rylska, A. Rosner	<i>Wieś i rolnictwo na przełomie wieków</i> (15 opracowań autorskich, 314 stron)
2005 A. Rosner	<i>Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich</i> (19 opracowań autorskich, 349 stron)
2012 A. Rosner	<i>Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne</i> (9 opracowań autorskich, 230 stron)
A. Rosner	<i>Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na polskiej wsi</i> (9 opracowań autorskich, 211 stron)
M. Drygas, K. Zawalińska	<i>Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa</i> (9 opracowań autorskich, 243 strony)
2018 A. Rosner, R. Śpiewak, E. Kozdroń	<i>Patrząc na wieś. Sto lat rozwoju polskiej wsi</i> (album: wstęp + 3 części tematyczne, 275 stron)
2019–2021 M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin	<i>Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi</i> (tom 1–2: 38 opracowań autorskich, 1255 stron; tom 3: 17 opracowań autorskich, 458 stron)
2020 M. Halamska	<i>Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości</i> (247 stron)

metodologiczne oraz zorganizowano około czterdziestu seminariów roboczych, co zapewniło spójność tej multi/interdyscyplinarnej pracy.

Większość z tych programów badawczych kończyło się zbiorową publikacją, co było niepełnym nawiązaniem do ambitnej idei towarzyszącej utworzeniu Instytutu: okresowych (co cztery lata) syntez, ukazujących etap przemian wsi. Publikacje te odegrały – naszym zdaniem – ważną rolę w tworzeniu marki IRWiR PAN, gdyż wykorzystując naukową aparaturę, ukazywały także pojawiające się dysfunkcje w rozwoju wsi, w tym spowodowane decyzjami politycznymi. Instytut może nie był przez decydentów lubiany (przez rzetelność naukową, nieuleganie presji politycznych oczekiwań), ale jego wnioski płynące z prowadzonych badań znacząco wpływały na opinię publiczną i nie tylko przez nią docierały do decydentów (Ramka 2).

Programy czteroletnie co do zasady są realizowane w ramach tzw. badań statutowych, które finansowane są z subsydiów otrzymywanych od lat dziewięćdziesiątych corocznie z Ministerstwa odpowiedzialnego za szkolnictwo wyższe i naukę.

Prof. dr hab. Tadeusz Hunek (1932–2013)

ekonomista związany z IRWiR PAN w latach 1975–2008; kierownik Zakładów: Ogólnych Problemów Rolnictwa i Gospodarki Narodowej; Ogólnej Ekonomiki Rolnictwa oraz Aktywizacji Społeczno-Gospodarczej Obszarów Wiejskich. Ekspert FAO w Somalii i Libii w latach 1976–1980. Autor ponad 400 publikacji. Pracę naukową rozpoczął od problematyki mikroekonomicznej, by poprzez makroekonomię przejść do teorii rozwoju wsi i rolnictwa. Znajduje to odbicie w jego najważniejszych publikacjach, których problematyka znacząco ewoluuje. Hunek kolejno analizował czynniki rozwoju i rekonstrukcji rolnictwa polskiego (1973H), kreślił koncepcję gospodarki żywnościowej (1974H), analizował uwarunkowania strategii rozwoju rolnictwa (1991A); fascynowała go akcesja Polski do Unii Europejskiej, kreślił wyzwania, jakie stoją przed Polską (2002H), czy pisał o jej perspektywach w UE (2006H).
Był człowiekiem nieprzeciętnym; *au courant* aktualnych nurtów teoretycznych w ekonomii, ale i wychodzącym poza jej granice, formułującym ważne problemy badawcze. Był liberałem, którego przede wszystkim interesowała przyszłość. Warto było Go znać.

Jednak otrzymywane fundusze na badania statutowe nigdy nie były wystarczające, aby realizować zamierzenia badawcze, stąd Dyrekcja i pracownicy poszukiwali dodatkowych źródeł finansowania badań. Podstawą opracowań zebranych w publikacjach zbiorowych były często dane pochodzące z autorskich tematów badawczych, finansowanych przez różnego typu granty indywidualne bądź zespołowe. Dlatego też treść prac zbiorowych była jednocześnie odbiciem zainteresowań badawczych pracowników i tematyki realizowanych przez nich grantów. Tworzyło to swoistą dwutorowość aktywności badawczej.

Ewolucja problemów badawczych

Od samego początku istnienia Instytutu założono, że prowadzone badania powinny być bardziej wszechstronne i bogate niż te, które prowadzono w ZBRU PAN. Problematyka badań została rozszerzona o gamę wszystkich najważniejszych czynników sprawczych rozwoju wsi i rolnictwa, a nie tylko rozwijanego w pobliżu ośrodka przemysłowego. W tym szerokim spektrum problemów na tematykę podejmowanych badań miały (i ciągle mają) duży wpływ zainteresowania i „dyscyplinowe” przygotowanie badawcze naukowców. Artykulacja tematów badawczych i sposobów ich realizacji była do 1989 r. dość swobodna; na tym etapie cenzura nie interweniowała, zachowując całą swą czujność na czas publikacji. Zdarzało się jednak, że przedstawiciel Dyrekcji „korygował” zbyt śmiałe zamysły autorskie. Jednak także okres po 1989 r. nie jest wolny – poprzez system grantów, za którymi stoją osobiste preferencje badaczy – od wpływów na strukturę problemów badawczych.

W odróżnieniu od całościowych (interdyscyplinarnych) programów podejmowane przez naukowców problemy/tematy badań miały na ogół „dyscyplinowy” charakter, chociaż „wielodyscyplinowy” skład osobowy zespołu niewątpliwie ułatwiał osadzanie poszczególnych tematów badawczych na szerokim tle. Problemem zawsze obecnym, podejmowanym przede wszystkim przez ekonomistów, była analiza (zmieniającej się) roli rolnictwa w strukturze gospodarki narodowej i wiejskiej. Liderem tej problematyki był ekonomista Tadeusz Hunek – doktor, docent, profesor, któremu często sekundowali koledzy z kierowanego przezeń zakładu. W latach siedemdziesiątych zastanawiano się nad nową wtedy koncepcją gospodarki żywnościowej w Polsce (Hunek 1973H, 1974H, 1975H), a w latach osiemdziesiątych pojawiły się próby analizy rolnictwa w makrosystemie społeczno-ekonomicznym świata, poparte studiami nad współczesną teorią rozwoju rolnictwa (Kłodziński 1982H, Hunek 1986H,

Pietrewicz 1986A). W tym okresie pojawiały się też analizy ideologiczno-polityczne wykazujące niesprzeczność gospodarki chłopskiej w gospodarce socjalistycznej²¹, także sposobu „włączenia” tejże do systemu gospodarczego na poziomie lokalnym i jej symbiotyczności z gospodarką centralnie planowaną, co w pełni ujawniło się dopiero w okresie transformacji postkomunistycznej. Nowe wątki w tej problematyce (miejsca rolnictwa w gospodarce) przyniósł rok 1989 z problemami, jakie nastroczała transformacja postkomunistycznej gospodarki w rynkową. Hunek z kolegami poszukuje wtedy odpowiedzi na pytanie o posttransformacyjny model wsi i rolnictwa w Polsce, poszerzony o perspektywę integracji z UE, analizuje wyzwania, jakie stawia przed rolniczą Polską członkostwo w UE oraz globalizująca wszystkie zjawiska współczesność (Hunek 1991A, 2002aH, 2002bH, 2006H). W tym nurcie mieści się też wielokrotnie podejmowany problem polityki rolnej czy rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Nowe pytania o rolniczą (i wiejską) Polskę przynosi XXI wiek: do starych tematów dochodzą nowe (Zawalińska 2005aA, 2009A, Wilkin i in. 2006A, Nurzyńska 2011A, Drygas 2012A)²². Proces dezagraryzacji gospodarki – opisywany także w IRWiR PAN – ujawnia nowe problemy i funkcje rolnictwa. Jerzy Wilkin (2010A) ukazuje oblicza wielofunkcyjności rolnictwa, ziemi rolniczej, wiejskiej gospodarki w perspektywie paradygmatu rozwoju zrównoważonego²³. Podsumowując ten temat, trzeba stwierdzić: jeśli do końca lat osiemdziesiątych sporo miejsca zajmowała analiza systemowej specyfiki rolnictwa polskiego w centralnie planowanej gospodarce, to przez ostatnie trzydzieści lat płaszczyzną odniesienia stało się najczęściej rolnictwo europejskie (UE).

W tym kontekście warto przypomnieć wątki dotyczące dwóch segmentów rolnictwa: „uspołecznionego” oraz „indywidualnego”. Podstawowym przedmiotem analiz było rolnictwo „indywidualne”, czyli chłopskie, rodzinne, prywatne. W ciągu półwiecza analizowano wiele zagadnień, zarówno przez ekonomistów, jak socjologów,

Dr hab. Marek Muszyński (1934–1978) w IRWiR PAN pracował w latach 1972–1978. Studiował na Wydziale Ekonomii Politycznej Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w trybie studiów indywidualnych o rok szybciej niż wynosił typowy okres studiów uzyskał stopień magistra ekonomii. W latach 1966–1970 był słuchaczem studiów doktoranckich w Instytucie Nauk Politycznych UW, zakończonych przygotowaniem rozprawy doktorskiej pt. *Teoria stadiów wzrostu gospodarczego W. W. Rostowa*. W trzy lata po uzyskaniu doktoratu M. Muszyński kończy rozprawę habilitacyjną *Transformacja ludności dwuzawodowej w jednozawodową* opublikowaną w 1974 r. (H) i w tym samym roku otrzymuje stopień doktora habilitowanego nauk ekonomicznych. Od 1974 r. do chwili tragicznej śmierci cztery lata później przygotowuje pięć książek i wiele artykułów. Najobszerniejszą publikacją M. Muszyńskiego jest książka *Ziemia w dobie industrializacji* (1977A). Był zafascynowany sportami samochodowymi i miał na swoim koncie kilka tytułów mistrza kraju. Gdy zginął w trakcie treningu do samochodowego Rajdu Dolnośląskiego koło Złotego Stoku w Kotlinie Kłodzkiej, miał zaledwie 44 lata. Niezwykle barwna postać i wielce utalentowany badacz.

21 Była to obrona konieczna, gdyż „rolnictwo indywidualne” traktowane było ciągle jako „ciężko obce w gospodarce socjalistycznej”. Podejmował się jej prof. D. Gataj, analizując problem prywatnej własności ziemi (WiR 1984/2) czy „kwestię chłopską” i jej oblicze w warunkach istnienia „sojuszu robotniczo-chłopskiego” (WiR 1985/1).

22 Zainicjowane w 2000 r. przez prof. J. Wilkina „Raporty o stanie wsi” ukazują się nieprzerwanie co dwa lata; ostatni ukazał się w 2020 r. (<https://www.fdpa.org.pl/6/biblioteka>). Autorzy opracowań przedstawiają najważniejsze zjawiska o charakterze demograficznym, społecznym, przemiany ekonomiczno-rolnicze, przyrodnicze, edukacyjne, polityczne, jakie zachodzą na obszarach wiejskich w Polsce, a także otoczenie instytucjonalne realizacji polityki wobec obszarów wiejskich. Formalnym patronem i wydawcą „Raportów” jest Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA), ale wielu autorów kolejnych edycji jest pracownikami Instytutu.

23 Te nowe problemy dokumentują artykuły tego autora, zamieszczone na łamach kwartalnika „Wies i Rolnictwo”: 2008/4, 2009/4, 2011/4, 2014/1.

Dr hab. Marek Ignar (1940–2012)

zatrudniony w IRWiR PAN w okresie 1972–1993. Absolwent SGGW oraz Studium Dziennikarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1982–1986 wicedyrektor ds. naukowych IRWiR, w latach 1987–1992 członek Komitetu Redakcyjnego „Wsi i Rolnictwa”. Był zastępcą redaktora naczelnego „Zeszytów Badań Rejonów Uprzemysławianych” (1996–1997) oraz czasopisma „Gromada Rolnik Polski” (1975–1977).

Prowadził badania nad warunkami życia i pracy robotników rolnych oraz ich rodzin (1974A). Stopniowo poszerzał problematykę badań nad warunkami bytu ludności wiejskiej (1980H) i dysparytetów socjalno-bytowych ludności rolniczej.

Były to badania o charakterze interdyscyplinarnym, której to idei poświęcał wiele uwagi, zwłaszcza w czasie pełnienia dyrektorskiej funkcji. Przez wiele lat zmagał się z nieuleczalną chorobą, a mimo to jest autorem ok. 200 pozycji. Był promotorem trzech prac doktorskich, a w latach 1981–1987 – członkiem Rady Gospodarki Żywnościowej przy Radzie Ministrów.

Pasjonował się muzyką, grał na pianinie i harmonii, pisał wiersze i krótkie formy literackie. Odznaczał się niezwykłym poczuciem humoru, był osobą przyjaźnie nastawioną do otaczającego go świata. Był organizatorem wielu udanych i integrujących spotkań towarzyskich.

o czym świadczy kilka znaczących – teoretycznych i empirycznych – publikacji. W 1975 r. ukazała się książka Marka Muszyńskiego *Rozwój gospodarki chłopskiej* (1975H). To jedna z niewielu prac w naszej literaturze, podejmująca w sposób kompleksowy teorię gospodarki chłopskiej (w tym pierwsze w Polsce omówienie teorii Aleksandra Czajanowa²⁴) i mechanizm jej ewolucji. Wskazuje na specyfikę i znaczenie rolnictwa chłopskiego w różnych systemach społeczno-politycznych, także w polskiej „gospodarce socjalistycznej”. Na styku z tą ostatnią rodziło się wiele napięć i konfliktów, o czym pisała M. Halamska (1980A). Ponadto podejmowano studia nad miejscem gospodarki chłopskiej i wewnętrznymi mechanizmami jej funkcjonowania (Wiatrak 1980A), rolą chłopów w społeczeństwie tradycyjnym czy zmodernizowanym²⁵. W tym też okresie IRWiR PAN uczestniczył w międzynarodowych badaniach nad sytuacją gospodarstw rodzinnych w różnych systemach społeczno-politycznych; opracowanie *Gospodarstwa rodzinne w systemie kolektywizowanym* pojawiło się obok opracowań dotyczących sytuacji gospodarstw w społeczeństwach rozwiniętego kapitalizmu, kapitalizmu zależnego oraz w społeczeństwach rozwijających się (Lamarche 1992A). W oparciu o badania panelowe w latach osiemdziesiątych ukazuje się praca *Chłopi polscy na przełomie epok* (Halamska 1991B)²⁶, analizująca stan świadomości zbiorowej „ostatnich chłopów w Europie” i stanowiąca zapowiedź późniejszego szkicu o Polskim „końcu chłopów”²⁷. Powstają opracowania na temat etosu pracy rolników (Fedyszak-Radziejowska 1992A) i ich świadomości społeczno-zawodowej (Łapińska-Tysza 1992A). Stale obserwowana i analizowana jest dysparytetowa sytuacja dochodowa i socjalna najpierw chłopów, potem rolników (Tryfan 1977A, 1996A, Lutyk 1984A), badane mechanizmy sukcesji gospodarstw chłopskich (Klank 2006A), różne aspekty przystosowania posttradycyjnych gospodarstw chłopskich do gospodarki rynkowej (Klank 1995A, Halamska, Lamarche, Maurel 2003A, Rosner 2004A)²⁸. Formułowane są tezy o dualizacji rolnictwa oraz funkcjach bardzo licznych drobnych gospodarstw, gospodarstw quasi-chłopskich, produktu specyficznego „końca chłopów”. Pośrednim dowodem na znaczenie badań IRWiR PAN w tym obszarze tematycznym była decyzja Franciszka Tomcza-

24 Aleksander Czajanow, ekonomista i socjolog, twórca teorii gospodarki chłopskiej, uznany za „wroga ludu” i rozstrzelany w czasie stalinowskich czystek w 1937 r. W PRL w zasadzie nieznany (patrz <https://pl.erch2014.com/obschestvo/75330-chayanov-aleksandr-vasilevich-biografiya-i-bibliografiya.html>).

25 Aleksander Lutyk w: WiR 1986/2.

26 W 1992 r. praca została nagrodzona Nagrodą im. Macieja Rataja.

27 M. Halamska (2005). *Polski „koniec chłopów”*. W: Rosner 2005A, s. 107–132.

28 Te procesy wychodzenia „rolnictwa indywidualnego” z symbiozy z „gospodarką socjalistyczną” można traktować jako rodzaj studiów nad dekolokalizacją rolnictwa w Polsce.

ka o opublikowaniu jego *opus magnum* *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju* w irwirowskiej serii „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa” (Tomczak 2005A). Warto przy tym odnotować, że dyskusje dotyczące tej tematyki zawsze były żywe; zmienne przedmioty sporu odnaleźć można w publikacjach. Jedną z ostatnich była dyskusja toczona na łamach „Wsi i Rolnictwa” (2013/2) o pożytkach i dysfunkcjach drobnych, quasi-chłopskich gospodarstw.

Tematyka „rolnictwa społecznego” została podjęta szerzej dopiero w momencie prywatyzacji tego sektora; w PRL-u socjalnymi aspektami życia pęgeerowskich rodzin zajmował się Marek Ignar (1974A, 1975H, 1980H). Niestrudzony w analizach stanu gospodarstw tego sektora, ich przeobrażeń oraz społecznych i strukturalnych skutków ich prywatyzacji był Włodzimierz Dzun (1991A, 2005A, 2015A). Powstały też ważne publikacje, oparte na badaniach empirycznych, dotyczące „nowych właścicieli”²⁹ byłych PGR-ów (Łapińska-Tyska, Fedyszak-Radziejowska, Perepeczko 1997A, Fedyszak-Radziejowska 1998A)³⁰ oraz społecznych problemów w osiedlach popegeerowskich³¹, zwłaszcza konsekwencji likwidacji patronatu gospodarstw nad tymi strukturami osiedleńczymi, panującego tam bezrobocia i biedy. Analizy dekoloktywizacji obejmowały duże *spectrum* zagadnień, od ukazania mechanizmów racjonalizacji gospodarowania po procesy marginalizacji i powstawania wiejskich enklaw *underclass*, a sytuacja w Polsce została porównana z przebiegiem procesu w innych krajach Europy Środkowej (Halamska 1998A).

Historycznie jednym z pierwszych, a także wiodącym przez lata, problemów badawczych była wiejska ludność dwuzawodowa: chłopi-robotnicy. Już w 1972 r. Instytut opublikował „Raport o stanie i tendencjach rozwojowych wiejskiej ludności dwuzawodowej”, który powstał na podstawie badań ZBRU. W nim sformułowano postulat prowadzenia w Instytucie badań ciągłych nad tą kwestią, bowiem w publicznym (i politycznym) dyskursie pojawiało się życzenie opracowania programu stopniowego rozwiązywania tego problemu. Z rozpoznania poczynionego w Instytucie wynikało, że przyczyną dwuzawodowości jest przede wszystkim sytuacja dochodowa wiejskiej ludności rolniczej, ale też zwracano uwagę na inne czynniki jej sprzyjające: szybkie tempo industrializacji, niedostateczne tempo urbanizacji oraz rozdrobnienie gospodarki chłopskiej. Już w latach siedemdziesiątych miał miejsce „wysyp” analiz zjawiska dwuzawodowości. Choć wielostronnym jego oglądem zajmowało się wiele osób, to w przypadku dwóch z nich – Marka Muszyńskiego i Marka Kłodzińskiego – stało się ono głównym przedmiotem badań. Wśród wielu analizowanych aspektów uwagę przyciąga próba ekonomicznej oceny dwuzawodowości (Muszyński 1973A, 1974H, 1976A)³². Dwuzawodowość znacząco zmieniała funkcjonowanie gospodarstw rolnych, co było analizowane w wielu publikacjach (Kłodziński 1974H, 1978H, 1982H, 1986A). Pod koniec lat osiemdziesiątych dwuzawodowość zaczęto traktować także jako element wielofunkcyjnego rozwoju wsi³³.

29 Projektem kierowała Krystyna Łapińska-Tyska.

30 Ich charakterystyki potwierdzały – dyskutowaną w owym czasie – tezę o konwersji kapitałów.

31 Projektem, finansowanym przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, kierowała Maria Halamska.

32 Analiza oryginalnego sposobu podejścia Muszyńskiego do tej problematyki w: WiR 2008/1.

33 Po części o tym problemie traktuje książka Marty Błąd (2011A).

Na tę właśnie problematykę – wielofunkcyjnego rozwoju wsi³⁴ – skierowane zostają zainteresowania badawcze IRWiR PAN, co pośrednio jest wskaźnikiem malejącej roli rolnictwa w nie tylko w narodowej, ale i lokalnej gospodarce. Nowa, wielofunkcyjna gospodarka wiejska (Duczkowska-Małysz 1993H) staje się na przełomie wieków sztandarowym problemem badawczym IRWiR PAN³⁵, a „Marek Kłodziński jest autorytetem w badaniach i teoretycznej generalizacji zjawiska wielofunkcyjnego (wielokierunkowego) rozwoju obszarów wiejskich, w tym upowszechniania przedsiębiorczości”³⁶. Idea kompleksowych badań nad wielofunkcyjnym rozwojem terenów wiejskich została dobrze rozpoznana podczas badań pogranicza najpierw zachodniego, a potem już w mniejszym zakresie pogranicza wschodniego. Badania rozpoczęto w 1990 r. w gminie Myślibórz (woj. zachodniopomorskie), w kolejnych latach i etapach kierowali nimi profesorowie: Marek Kłodziński, Andrzej Rosner i Józef Okuniewski (Kłodziński, Okuniewski 1992H, Duczkowska-Małysz, Kłodziński 1993H, Kłodziński, Rosner 2000A). Celem głównym badań było ukazanie możliwości zdynamizowania dotychczasowego rozwoju obszarów wiejskich na terenach przygranicznych pod wpływem nowego czynnika: współpracy polsko-niemieckiej. Zakres prowadzonych badań był szeroki, obejmował problematykę gospodarczą i społeczną³⁷. W tym też nurcie mieszczą się wieloletnie badania nad wiejską przedsiębiorczością (Duczkowska-Małysz, Kłodziński 1994H, Kłodziński 2000A, Kłodziński, Fedyszak-Radziejowska 2002A).

Jak przystało na Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, przez cały okres jego istnienia, badano „rozwój”. Nie znaczy to jednak, że ciągle badano to samo, bowiem zmieniały się cele i paradygmaty tego rozwoju. Ilustrują to przymiotniki pojawiające się w tytułach programów, tematach badań, tytułach publikacji. W pierwszych programach badań rozwój określały procesy: „industrializacja” czy „urbanizacja”, które *explicite* lub w domyśle miały prowadzić przez wzrost „ku socjalistycznym formom...”. Dalej rozwój – to była mechanizacja rolnictwa, poprawa indywidualnych i zbiorowych warunków życia, „denaturalizacja spożycia”, bo chleb z piekarni GS widać był bardziej nowoczesny („postępowy”) niż ten pieczony w domu. Słowem miało być „więcej” i „lepiej”. W latach osiemdziesiątych pojawił się – importowany z Zachodu – „rozwój wielofunkcyjny”, po nim *rural development*, dość niezręcznie przetłumaczony jako „rozwój obszarów wiejskich”, gdyż w założeniu rozwój miał się odbywać także na wiejski sposób (Drygas, Rosner 2008A, Rosner 2012A, Rosner 2012A,

34 Instytut jako pierwszy w Polsce zaczął wprowadzać do powszechnego obiegu ten termin. W 1989 r. IRWiR wspólnie z Radą Naukową Krajowego Związku Rolników, Kótek i Organizacji Rolniczych zorganizował konferencję naukową „Ku wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi i modernizacji rolnictwa”. Konferencja postulowała odejście od historycznie utrwalonego anachronicznego podziału na wieś, gdzie produkuje się surowce rolnicze, i na miasto, gdzie wytwarza się wszelkie inne dobra i usługi, co pozwoliłoby zapewnić ludziom odchodzącym z rolnictwa pracę na miejscu.

35 O czym świadczą liczne publikacje (patrz aneks bibliograficzny *Wydawnictwa IRWiR* oraz liczne artykuły na łamach „Wsi i Rolnictwa”; od początku lat dziewięćdziesiątych ukazało się około 30 artykułów pracowników IRWiR, mających w tytule „wielofunkcyjność”).

36 Jerzy Wilkin w: *WiR* 2018/2.

37 Realizacja badań, które miały w owym czasie także znaczenie polityczne, uzyskała wsparcie Fundacji im. Friedricha Eberta oraz Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. IRWiR PAN stworzył do badań przygranicznych zespół składający się ze specjalistów z różnych dziedzin i rekrutujących się z różnych ośrodków naukowych. W ich trakcie nawiązana została ścisła współpraca z Wydziałem Ekonomicznym SGGW, Instytutem Śląskim (prof. Krystian Heffner, potem zatrudniony w IRWiR), socjologami z Zielonej Góry (Jacek Kurzepa) i z Oddziału Uniwersytetu Lubelskiego w Zamościu (Piotr Gradziuk). Zaowocowało to także współpracą przy realizacji innych przedsięwzięć takich, jak naukowa opieka nad Kongresami Odnowy Wsi w Opolu i na Dolnym Śląsku oraz współorganizacja i podsumowanie kilku konferencji związanych z metodologią tworzenia Strategii Gminnych.

Stanny 2013A), odzegnując się od urbanizacji czy industrializacji, poprzez które obszary wiejskie także rozwijano (Czarnecki 2009A). Ten rozwój powinien być ponadto *sustainable*, czyli trwały i zrównoważony. Poprzez ten nowy paradygmat rozwoju (nie tylko zresztą wiejskiego) do badawczych problemów wkroczyła natura i środowisko naturalne, ekologia. Tematyka ta pojawia się w IRWiR PAN już na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. w rozważaniach nad przejściem „od społeczeństwa ekonomicznego do ekologicznego” (Stecewicz 1993A). Problematyka rozwoju zrównoważonego kontynuowana była w ramach projektu finansowanego w latach 2008–2012 przez NCBiR pt. „Społeczno-gospodarcze uwarunkowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich objętych siecią Natura 2000” (Kłodziński 2001A, Bołtomiuk 2010A, 2011A, Bołtomiuk, Kłodziński 2011A)³⁸. Do ważnego wątku tych badań należy monografia M. Stanny i A. Czarneckiego (2011A) podejmująca pierwszy raz w polskiej literaturze próbę kwantyfikacji poziomu zrównoważonego rozwoju. Do tego kierunku badań należą również rozważania prof. Wilkina (2010A) nad wielofunkcyjnością rolnictwa, które definiują także niezwykle ważną kwestię związaną ze zmianą miejsca rolnictwa w gospodarce krajowej – nie tylko producenta żywności, lecz również opiekuna środowiska naturalnego. W ostatnich latach coraz częściej podejmowana jest tematyka rolnictwa ekologicznego, co jest odpowiedzią na zmieniającą się politykę UE. Przykładowo, w Instytucie powstało kilka opracowań/raportów dotyczących rynku produkcji ekologicznej oraz identyfikacji szans i barier rolnictwa ekologicznego (Drygas, Nurzyńska, Bańkowska 2019A)³⁹.

Stale obecną i ważną w badaniach IRWiR PAN była problematyka demograficzna. W latach 1971–2018 ich niewątpliwym liderem był Izasław Frenkel, niekwestionowany w Polsce autorytet naukowy, dzięki czemu problematyka ludnościowa stała się jednym z najważniejszych problemów badawczych Instytutu⁴⁰ (Frenkel 1997A, 2003A, 2013A). Problematyka demograficzna ewoluowała; zajmowano się problemami wiejskiej siły roboczej, zatrudnienia w rolnictwie, bezrobociem na wsi (jawnym i ukrytym), zmianami w zaludnieniu, mi-

Prof. dr hab. Izasław Frenkel

(1929–2020) ekonomista, demograf.
Z IRWiR PAN związany w latach 1971–2020.
Pochodził z rodziny polskich Żydów.
Wojnę spędził w ZSRR. Po wojnie wrócił do Polski, w Łodzi skończył szkołę średnią i został skierowany na studia do Moskwy.
Ukończył ekonomię na Uniwersytecie Łomonosowa. Do 1968 r. pracował w Komisji Planowania pod kierunkiem prof. M. Kaleckiego.
Zajmował się problemami zatrudnienia rolniczego, przeludnienia agrarnego, reprodukcji zasobów pracy w związku z falowaniem demograficznym, szacunkami bieżących i potencjalnych nadwyżek zatrudnienia w rolnictwie rodzinnym. W swojej dziedzinie stanowił najwyższy autorytet w kraju.
Współpracował z GUS przy programach spisów powszechnych i badań BAEL. Przez szereg kadencji był członkiem Komitetu Nauk Demograficznych PAN.
Pracowity, skromny, dyskretny, uczynny, przyjazny ludziom: po prostu Stawek.

38 W ramach tego projektu powstało 5 monografii, 75 artykułów i rozdziałów w monografiach, 43 referaty przedstawione na konferencjach, 3 ekspertyzy.

39 W drugiej dekadzie XXI opracowano kilka raportów na ten temat, m.in. J. Jasiński, S. Michalska, R. Śpiewak (2013). *Rolnictwo ekologiczne czynnikiem rozwoju lokalnego – analiza wybranych przypadków. Raport*. Warszawa: IRWiR PAN; J. Jasiński, R. Śpiewak, A. Hałasiewicz, M. Gelo-Kluczyńska (2017). *System transferu wiedzy w rolnictwie ekologicznym. Raport*. Warszawa: IRWiR PAN.

40 Od lat osiemdziesiątych w badaniach tej problematyki włączył się Andrzej Rosner, a w 2003 r. Monika Stanny po obronie pracy doktorskiej w IRWiR PAN dotyczącej przemian demograficznych na obszarach popegeerowskich.

RAMKA 3. MONITORING ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH (MROW)

To pierwszy projekt badawczy w Polsce, którego zadaniem jest stała obserwacja zmian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. Został on zainicjowany w 2012 r. przez Prezesa Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Marka Zagórskiego, i ówczesną adiunkt w IRWiR PAN, Monikę Stanny, która do dziś tym projektem kieruje. Badania są finansowane wyłącznie przez Fundację EFRWP na podstawie porozumień z IRWiR PAN z lat 2012 i 2017. W prowadzonych pracach przyjęto agregację przestrzenną według kryterium administracyjnego na poziomie gminy. Metodologia badania jest stała, dane pierwotne pozyskiwane są z ponad 20

instytucji publicznych oraz z ankiety realizowanej we wszystkich gminach wiejskich i miejsko-wiejskich. Projekt uwzględnia kluczowe aspekty związane z rozwojem obszarów wiejskich, zarówno ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne, nie gubiąc z pola widzenia podstawowej ich cechy, jaką jest przestrzenność. Obejmuje problematykę dezagryzacji lokalnej gospodarki, charakterystykę sektora rolniczego i pozarolniczego, zagadnienia związane z dostępnością przestrzenną gminy, lokalnymi finansami publicznymi, rynkiem pracy, demografią, edukacją, zamożnością społeczności lokalnych oraz ich warunkami bytowymi, a także z aktywnością społeczną. Badania te pomagają zrozumieć, że istnieje spektrum obszarów wiejskich – od tych podmiejskich do tych peryferyjnych oraz od tych zagrzyszowanych do tych wielofunkcyjnych – które mają różne

możliwości i wyzwania rozwojowe. Interdyscyplinarny charakter badań naukowych ma kluczowe znaczenie także do formułowania rekomendacji dla podmiotów administracji publicznej w zakresie tworzenia odpornych społeczności obszarów wiejskich oraz kształtowania polityki w celu ich trwałego rozwoju. Istotność badań MROW potwierdza odwoływanie się do nich m.in. w *OECD Rural Policy Reviews Poland 2018* (2018) i *OECD Principles on Rural Policy* (2019), a także w wielu opracowaniach o charakterze strategicznym czy ewaluacyjnym instytucji rządowych. Wyniki badań są publikowane w serii monograficznej „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich” (ISSN 2720-376X) (Etap I: Rosner, Stanny 2014E, Etap II: Rosner, Stanny 2016E, Etap III: Stanny, Rosner, Komorowski 2018E; w opracowaniu Etap IV 2022).

gracjami miasto-wieś i konsekwencjami tych zmian dla struktury demograficznej. Były to wielowymiarowe analizy, prowadzone także przez A. Rosnera i M. Stanny, oparte na danych spisów powszechnych i rolnych (Rosner 1991A, 2012aA). Zwieńczeniem współpracy I. Frenkla, A. Rosnera i M. Stanny (2018F) jest analiza kształtowania się populacji ludności wiejskiej w ciągu ostatniego stulecia i oznaczenia w niej tzw. dwóch przejść demograficznych.

Od trzydziestu lat w badaniach Instytutu problematyka demograficzna łączy się z problematyką przestrzenną. Jej spektakularny rozwój ma miejsce od lat dziewięćdziesiątych XX w., co należy wiązać ze zmianami naukowych paradygmatów (z ewolucyjnych na przestrzenne) i towarzyszących im zmian metodologii badań. Początkowo analizowane było zagospodarowanie przestrzenne w powiązaniu z produkcją rolną (Dembowska, Lachert 1974A, 1975A) oraz osadnictwo wiejskie (Chilczuk 1975A) i jego przekształcenia (Chilczuk, Siemiński 1977A). W latach dziewięćdziesiątych analizy przestrzenne różnych zjawisk stają się coraz częstsze i obejmują coraz szerszy zakres, od wyposażenia wsi w infrastrukturę techniczną (Siemiński 1992A, 1996aC, 1996bC, Palonka 1992A, Fereniec 1996C) po przestrzenne rozmieszczenie różnych zjawisk społecznych. Tu przełomowe znaczenie ma opracowanie wydane przez IRWiR PAN wspólnie z Polskim Towarzystwem Demograficznym: *Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce* (Frenkel,

Rosner 1995H)⁴¹. Analiza danych społeczno-ekonomicznych miała w nim charakter nowatorski, a przy jej opracowaniu w szerokim zakresie wykorzystano możliwości nowych technik komputerowych dostępnych powszechnie w Polsce dopiero w kolejnej dekadzie. Badania zróżnicowania przestrzennego nabierały znaczenia. W 1997 r. powstał zespół „Monitoringu zmian przestrzennego zróżnicowania obszarów wiejskich” pod kierunkiem A. Rosnera. Wkrótce też zdefiniowane i opisane zostały wiejskie obszary problemowe (Rosner 1999A, 2002A): pod względem struktur gospodarczych, sytuacji demograficznej, infrastruktury, stanu środowiska naturalnego⁴²; w kolejnych analizach – prób pomiaru rozwoju społeczno-gospodarczego (Rosner 2007A) i zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich (Rosner 2012aA). Kontynuacja badań nad przestrzennym zróżnicowaniem poziomu rozwoju obszarów wiejskich oraz przestrzennym rozmieszczeniem typów struktury i typów zasobów lokalnych jako czynników endogenicznych tego rozwoju zaowocowała znaczącą – także pod względem metodologicznym – analizą M. Stanny (2013A). Wszystkie te badania z zakresu ekonomii przestrzennej finansowane były ze środków KBN/NCN. Druga dekada XXI w. upływa pod znakiem systematycznych badań zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich w Polsce z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego, realizowanych w ramach wieloletniego projektu „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich” (Ramka 3).

Od końca lat dziewięćdziesiątych ważnym kierunkiem badań Instytutu stała się problematyka akcesji Polski do Unii Europejskiej, a następnie integracji europejskiej i jej znaczenia dla rozwoju wsi i rolnictwa. W odpowiedzi na rosnące zapotrzebowanie na badania dotyczące tej problematyki ówczesny dyrektor M. Kłodziński podjął skuteczne działania pozyskania środków z PAN na utworzenie Zakładu Integracji Europejskiej. Kierownikiem został prof. J. Wilkin, który jest autorem około dwudziestu publikacji związanych z integracją europejską. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje monografia wydana pod jego redakcją w 2019 r. przez Polską Akademię Nauk *Poland in the European Union: achievements, problems and prospects*⁴³. Publikacje członków Zakładu dotyczyły nie tylko spraw rolnictwa i obszarów wiejskich, ale też zagadnień metodologicznych, teorii ekonomii i teorii integracji europejskiej. W 2011 r., w Polskiej Akademii Nauk J. Wilkin był inicjatorem i organizatorem międzynarodowego spotkania czołowych naukowców europejskich zajmujących się rolnictwem, gospodarką, socjologią, środowiskiem naturalnym, ekologią, ochroną środowiska oraz zużyciem wody i konsumpcją żywności. Celem spotkania było omówienie roli Europy w sprostaniu wymaganiom dotyczącym zrównoważonego globalnego bezpieczeństwa żywnościowego do roku 2050. W rezultacie została podpisana 6 października 2011 r. tzw. Deklaracja Warszawska odnosząca się do kluczowej roli Unii Europejskiej w rozwiązywaniu problemów bezpieczeństwa żywnościowego świata. Jej treść została opublikowana w kwartalniku „Wieś i Rolnictwo” (4/2011) i omówiona w kilku innych czasopismach, w tym w „Nature”.

MONITORING
ROZWOJU
OBSZARÓW
WIEJSKICH

41 Publikacja została przygotowana przez Bożenę Andrychowicz, Annalizę Conte, Izastawę Frenkla, Andrzeja Rosnera i Paola Santacroce. W 1995 r. otrzymała Nagrodę im. Macieja Rataja. Prof. Santacroce za zasługi dla polskiej nauki odznaczony został Medalem Polskiej Akademii Nauk im. Mikołaja Kopernika.

42 A. Rosner (red.) (2000). *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa: FAPA.

43 J. Wilkin (red.) (2019). *Poland in the European Union: achievements, problems and prospects*. Warszawa: Biuro Promocji i Upowszechniania Nauki PAN.

RAMKA 4. STACJA NAUKOWO-BADAWCZA W TORUNIU

Najbardziej aktywna, o największym dorobku badawczym, najdłużej funkcjonująca: powstała w 1973 r., w roku 1991 przekształcona w Pracownię Badań nad Edukacją i Młodzieżą, a w 2005 r. w takiż Zakład, istniejący do 2016 r. Jej „ojcem chrzestnym” był prof. Mikołaj Kozakiewicz, który skupił w tym zespole grono zdolnych i zaprzyjaźnionych ze sobą badaczy. W różnych okresach w Stacji pracowali: Zbigniew Kwieciński, Włodzimierz Winclawski, Jerzy Materne, Ryszard Borowicz, Maria Beńska, Barbara Iskra-Kotowska, Krystyna Szafraniec, Jarosław Domalewski oraz Krzysztof Wasielewski. Imponujący jest dorobek naukowy tego zespołu, oparty na zastosowaniu oryginalnych metod badawczych. W początku lat siedemdziesiątych Kwieciński (1972H) i Winclawski (1973A) prowadzili obserwacje

uczestniczące w wiejskich środowiskach wychowawczych i szkołach, pracując jako nauczyciele. W 1972/1973 roku zespół rozpoczął tzw. badania podłużne (longitudinalne), polegające na śledzeniu losów szkolnych i życiowych młodzieży urodzonej w 1957 r. Seria pomiarów z okresu szkolnego (lata siedemdziesiąte), wchodzenia tej zbiorowości w dorosłość (lata osiemdziesiąte), jej adaptacji do nowego postkomunistycznego ładu (lata dziewięćdziesiąte), wreszcie funkcjonowanie w realiach potransformacyjnego zwrotu (2016–2017) oraz włączenie do tych badań kolejnego młodego pokolenia (dzieci osób badanych) dostarczyły bogatego materiału pozwalającego opisywać procesy transformacji ustrojowej w Polsce w perspektywie długiego trwania.

Analizy dotyczące edukacji, lecz również te dotyczące wchodzenia badanych roczników młodzieży w życie społeczne, jak i historyczne zmiany nie były przyjmowane z radością przez

PRL-owskie władze. Wiele z nich było utajnionych, a ich publikacje spotykały się z licznymi interwencjami cenzury. Kozakiewicz wspomina: „Wybieraliśmy najdrażliwsze politycznie i społecznie problemy. R. Borowicz badał procesy selekcji młodzieży w szkole wyższej (...), Z. Kwieciński badał w tych latach (siedemdziesiątych) budżet czasu uczniów a ich środowisko, odpad i odsiew szkolny, wpływ środowiska na wyniki pracy szkół. J. Materne zajmował się procesem wychowania w szkole wiejskiej, W. Winclawski badał typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski, M. Kozakiewicz zajmował się światopoglądem nauczycieli polskich, makrotematami nierówności społecznej w oświacie” (Kozakiewicz 1996A, s. 234).

Zainteresowania członków zespołu ewoluowały w kierunku badań młodzieży i pokoleń. Z czasem wszyscy przeszli do pracy na uniwersytetach, głównie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Jeśli chodzi o tematykę badań społecznych, to w IRWiR PAN przez długi okres analizowano wielorakie dysparytety w społecznym położeniu ludności wiejskiej i rolniczej. Także badania socjopedagogiczne nad szkołą i oświatą wiejską przyjęły taką perspektywę, ukazując w wielu publikacjach „mechanizm błędnego koła ubóstwa oświatowego”⁴⁴. Badania te, posługujące się oryginalnymi metodami, rozpoczęły się w Zespole Oświaty i Młodzieży ZBRU a potem kontynuowane były w Stacji Naukowo-Badawczej w Toruniu. Inspiratorem tych badań i długoletnim kierownikiem zespołu nieprzeciętnych badaczy był Mikołaj Kozakiewicz. Ich analizy dotyczyły specyfiki wiejskich środowisk wychowawczych (Kwieciński 1971H, Winclawski 1973A, 1976A), funkcjonowania wiejskiej szkoły (Kwieciński 1975A, 1990A), odpadu szkolnego, nierówności i patologii w systemie oświatowym (Borowicz 1988A, Kwieciński 1992A), losów szkolnych i życiowych młodzieży (Borowicz 1991A). Były to rzetelnie i niezwykle krytyczne studia, ujawniające liczne niedomogi nie tylko wiejskiej szkoły i procesu edukacji, ale

44 „Dzieci osób gorzej wykształconych nie tylko osiągały przez lata ilościowo i jakościowo niższe efekty nauki szkolnej, ale miały z kolei – we własnej dorosłości – nie tylko niższe kompetencje, ale i niższe aspiracje edukacyjne wobec własnych dzieci” [Z. Kwieciński (1996). *Potoczne ideologie i kompetencje edukacyjne*. W: Kozakiewicz 1996A, s. 214]. To „błędne koło” likwidowała tzw. reforma Handkego, co potwierdzone było osiąganymi wysokimi notami w europejskich testach. Reforma ta została „odwołana” w 2017 r. Te zmiany są krytycznie oceniane przez członków byłego „Zespołu Toruńskiego”, dziś pracowników UMK.

realnego socjalizmu jako takiego. Od lat osiemdziesiątych obiektem studiów i badań stała się młodzież i pokolenia jako czynniki sprawcze społecznej zmiany, gdzie wiejskość nie była już tak eksponowana, choć wciąż stanowiła ważny punkt odniesienia (Kwieciński 1990A, Szafraniec 1991A, Domalewski, Mikiewicz 2004A, Szafraniec 2010A). W znacznej części materiał źródłowy tych analiz pochodził z badań podłużnych/longitudinalnych, które na starcie (1972/1973 rok) objęły ponad 6 tys. młodzieży. To badanie o najdłuższej w Polsce historii objęło 8 fal – ostatnia w 2016/2017 roku, już poza IRWiR PAN. Ostatni projekt, realizowany w Instytucie przez członków toruńskiego zespołu (pod kierunkiem Krystyny Szafraniec) nosił tytuł „Młodzież w krajach (post)komunistycznych – potencjał innowacyjny, nowe konteksty, nowe problemy i wyzwania”. Finansowany ze środków NCN skupił 40 badaczy z dziewięciu krajów, wśród nich Rosji, Chin i Wietnamu⁴⁵ (Ramka 4).

Już z przeglądu dotychczasowej tematyki badań wnioskować można, że zawsze obecna, bo już wyartykułowana w założeniach programowych, była problematyka struktury społecznej wsi. Występowała w badaniach demograficznych, gdzie wyróżniano „ludność chłopską” i „ludność niechłopską”, w badaniach nad zróżnicowaniem obszarowym czy majątkowym gospodarstw chłopskich/rodzinnych (bardzo długo traktowanym jako kryterium zróżnicowania całej ludności wiejskiej), podziale wiejskich gospodarstw domowych na gospodarstwa rolników i chłopów-robotników, studiach nad procesami kształtowania się wiejskiej inteligencji⁴⁶. W dorobku socjologów są też pierwsze studia nad depeasantyzacją *Od chłopca do rolnika* (Gałąj 1996H), a zachodzące zmiany struktury społecznej wsi znajdują potwierdzenie w wymiarze kulturowym: różnicującym się stylu życia⁴⁷. Badania nad czynnikami zmian struktury zostają podjęte przez Grażynę Kaczor-Pańków w końcu lat siedemdziesiątych (Kaczor-Pańków 1986A) i kontynuowane przez nią do początku lat dziewięćdziesiątych. Ponownie tematyka ta staje się przedmiotem badań w drugiej dekadzie XXI w., do czego skłaniają dynamiczne i nakładające się procesy zmian, jakie z dużą siłą ujawniły się po 1989 r. Badania nad tą problematyką, kierowane przez Marię Halamską, zaowocowały publikacją czterech tomów cyklu „Struktura społeczna wiejskiej Polski” (Halamska, Michalska, Śpiewak

Dr Grażyna Kaczor-Pańków (1948–2006) socjolożka i poetka. W IRWiR PAN pracowała w latach 1973–1994. Zajmowała się przede wszystkim zmianami struktury społecznej na wsi (*Czynniki zmian struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej*, 1986A). W tomiku *Nie tylko liryka* (1991) pisała:

*Wiersze piszę – bo muszę
żyję – bo tak wolę
a liryka i proza
obok siebie znajome
razem ze mną przeczują
to co nieskończone.*

To pewnie także Ją miał na myśli prof. Zbigniew Kwieciński, gdy na uroczystości trzydziestolecia mówił, że *Instytut miał szczęście do pięknych i mądrych kobiet*. Wtedy to zdanie jednoznacznie interpretowano jako elegancki komplement – *o tempora, o mores!*

45 Wyniki tych badań zostały opisane w pracy Szafraniec i in. (2017), *Zmiana warty. Młode pokolenia a transformacje we wschodniej Europie i Azji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. Zostały też wykorzystane w raporcie „Młodzi 2018”, do którego prof. Krystyna Szafraniec napisała *Wprowadzenie. Dlaczego młodzi, dlaczego edukacja?*

46 Patrz studium: Z. Grzelak (1981), *Inteligencja w społeczności wiejskiej*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

47 Mamy tu na myśli analizy dr Eugenii Jagiełło-Łysiowej z lat 1967–1978.

Prof. Barbara Tryfan-Obidzińska

(1928–2012) socjolożka, związana z IRWiR PAN w latach 1972–1995. Przed podjęciem pracy naukowej pracowała jako wiejska nauczycielka, a potem dziennikarka (chwalona przez Melchiora Wańkowicza za dziennikarskie pióro). Zajmowała się problemami socjalnymi wsi (1977A, 1996A, 2000H), poświęcając wiele uwagi sytuacji ludzi starych, emerytów rolniczym (1979A, 1991H, 1993A, 2004A) oraz kobietom wiejskim. Była inicjatorką i współkierowniczką międzynarodowych badań „Kobiety wiejskie w procesie zmian społecznych”, autorką wielu publikacji o tej problematyce, m.in. *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej* (1968), *Rola kobiety wiejskiej* (1976), *Kobiety w rolniczych rejonach świata* (1979A), *Kobiety wiejskie w procesach zmian społecznych* (1981H), *Kwestia kobieca na wsi* (1987A). W późniejszych latach badała sytuację starszych mieszkańców polskiej wsi. Bardzo aktywnie współpracowała z kolegami z Francji i Niemiec. Przez wiele lat matkowała Zakładowi Socjologii Wsi, pomocna w wielu życiowych problemach jego pracowników.

2016A, Halamska, Hoffmann, Stanny 2017A, Halamska 2018A, Michalska 2020A). W ich efekcie ukazano procesy zmian (depeząntyzacja, proletaryzacja i gentryfikacja) w ciągu ostatnich lat, aktualną strukturę społeczną wsi zdominowaną przez robotników oraz przestrzenne jej zróżnicowania. Najnowsze wątki koncentrują się na słabo dotąd opisanym procesie gentryfikacji wsi⁴⁸ oraz wiejskich stylach życia, odzwierciedlających kulturowy wymiar zróżnicowania społecznego.

Liczne dysparytety w sytuacji życiowej ludności wiejskiej/rolniczej ukazywały badania socjologiczne. Jeszcze w ZBRU PAN zrodziły się różne aspekty badań nad rodziną wiejską, za którą przez długi czas uważano rodzinę chłopską. Kierowane w tym obszarze przez Barbarę Tryfan badania koncentrowały się – po pierwsze – na sytuacji społecznej tych rodzin (Tryfan 1977A, 1996A), w tym przede wszystkim na sytuacji ludzi starych, na braku, a potem stopniowym wdrażaniu ubezpieczenia zdrowotnego i zabezpieczenia emerytalnego (Tryfan 1978H, Rutkowski 1979H, Lutyk 1984A, Obidziński 1989A, Tryfan 1993A, Bład 2011A). Młodszym czytelnikom warto przypomnieć, że sytuacja socjalna rodzin rolniczych była nabrzmiałym problemem społecznym, a proces uzyskiwania przez nie uprawnień socjalnych rozpoczął się dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. i zakończył w 1990 r. Mimo to problem biedy nie zniknął ze wsi, co współcześnie dokumentuje Sławomir Kalinowski (2019H⁴⁹). Drugim analizowanym wątkiem była sytuacja kobiet wiejskich i kształtowanie się nowej pozycji kobiet w rodzinie i społeczności lokalnej. Tematyka ta była w Zakładzie Socjologii Wsi systematycznie podejmowana (Tryfan 1979A, 1987A), a szczególnym zainteresowaniem cieszyła się analiza roli kobiet w momentach przełomu (Tryfan, Pięcek, Rosner 2003A). W nowej sytuacji (akcesja do UE, ale i okres posttransformacyjny) do analiz włączono perspektywę płci kulturowej (Michalska 2020A), co w nowym świetle ukazało kwestię kobiecą na wsi, ale także dało możliwość spojrzenia na ewolucję rodziny wiejskiej przez pryzmat jej zmieniających się ról rodzinnych, zawodowych, publicznych⁵⁰.

Problematyka szeroko rozumianych zmian w kulturze wsi nie była *expressis verbis* wyartykułowana w pracach KBRU PAN i ZBRU PAN, ale szerokie ujęcie zmian społecz-

48 Analiza tego problemu jest przedmiotem rozprawy doktorskiej, przygotowywanej przez Dominikę Zwęglińską-Gatecką. Fragmenty jej analiz zostały opublikowane m.in. w WiR 2019/2, „Studiach Regionalnych i Lokalnych” 2020/3, „Polish Sociological Bulletin” 2021/4.

49 Patrz rozdział piąty tego autora: S. Kalinowski, *Wiejska bieda (nie)obecność na polskiej wsi*. W: Halamska, Stanny, Wilkin 2019F, s. 147–167.

50 Patrz S. Michalska (2019F). *Rodzina wiejska w genderowej perspektywie czyli o sytuacji kobiet*. W: Halamska, Stanny, Wilkin 2019F, s. 287–323.

ności wiejskich, chłopów i ich rodzin czy wiejskich instytucji wymagało takich analiz. To, że „kultura ma znaczenie”⁵¹, było w IRWiR PAN oczywiste, choć nie wszyscy świadomi byli złożonych mechanizmów jej wpływu. Badania nad zachodzącymi zmianami kultury wsi prowadziła Eugenia Jagiełło-Łysiowa (1981A) od powstania Instytutu, analizując w zespole Andrzej Sicińskiego przemiany wiejskiego stylu życia⁵², a od końca lat siedemdziesiątych – kierując grupą problemową Badań nad Kulturą Wsi. Badane „kulturalne” problemy są bardzo zróżnicowane: oczywiście analizowane były homogenizujące przemiany⁵³, ale też w kulturze dostrzegane były siły „odnowy wsi” (Wieruszewska 1992A). Badano nie tylko (niekontrolowane w PRL-u) miejsce kultury ludowej i jej twórców, lecz również system czy elementy systemu wartości ludności wiejskiej, jej tożsamość kulturową, kwestie kultury społecznej (Urgacz 1978A, 1991B, Wieruszewska 2002A) i osobowości⁵⁴. Problemy badawcze zmieniają się, ale i powracają (Wieruszewska 1991A, 1997A), gdyż zmieniają się funkcje różnych elementów kultury (np. ziemi); także na skutek wielokierunkowych przepliwów kulturowych (Bukraba-Rylska 2000A)⁵⁵. Wiele wątków dotyczących kultury wsi poruszanych było w tematach składających się na blok społeczności wiejskiej jako takiej. Zmiany i trwanie elementów kulturowych są przedmiotem badań w kontekście społecznej spójności wsi, analizowanej na przykład przez zmieniającą się naturę więzi społecznej (Wieruszewska 1980A) czy kapitału społecznego (Szafraniec 2006A, Kamiński 2008A). Ukazywano rolę *Lokalnego dziedzictwa kulturowego w doświadczeniu mieszkańców wsi* (Bukraba-Rylska, Wieruszewska i Burdyka 2017A), co może znacząco wpływać na trajektorie dalszego wiejskiego rozwoju wsi. Wszystkich podejmowanych w badaniach problemów nie sposób wymienić. Patrząc jednak z pięćdziesięcioletniej perspektywy, widzimy zmianę znaczenia i funkcji prawie wszystkich elementów wsi i wiejskości, w tym rolnictwa. Także – za sprawą zmiany paradygmatów: od paradygmatu wzrostu do paradygmatu reziliencji – dokonuje się ich re-ewaluacja. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Czesław Kos w licznych analizach wykazywał postępującą denaturalizację spożycia. Dziś Ruta

Dr Eugenia Jagiełło-Łysiowa

(1923–2012) socjolożka, wchodziła w skład wpływowego środowiska miesięcznika „Wieś Współczesna”, w Instytucie pracowała w latach 1972–1982. Tu należała do instytutowej „grupy pamiętnikarzy”, uczestniczących m.in. w opracowaniu „Pamiętników Młodego Pokolenia Polski Ludowej” (T. 4) czy wiejskich kobiet: *Rola przeorana, dom piękny*. Prekursorka studiów nad depezentyzacją wsi od chłopów do rolników, wnikliwa obserwatorka zmian stylów życia ludności wiejskiej, przeobrażeń kulturowych wsi (1981A): pojawiania się nowych form kultury, dekompozycji systemu wartości, jej wpływu na rozwój. Od połowy lat siedemdziesiątych kierowniczką Zespołu Badań nad Kulturą Wsi. W czasie II wojny światowej – łączniczka Komendy Głównej Batalionów Chłopskich.

Prof. dr hab. Czesław Kos (1926–1994)

ekonomista zatrudniony w Instytucie w latach 1972–1994; kierownik Zakładu Polityki Agrarnej i Ekonomiki Rolnictwa, w latach 1975–1981 wicedyrektor ds. naukowych IRWiR PAN. Zajmował się przede wszystkim outputem rolnictwa, produktami rolnictwa i zmianami sposobów konsumpcji: *Tendencje spożycia żywności w krajach RWPG i EWG* (1988A z J. Nowakiem), analizował denaturalizację spożycia w Polsce: *Przemiany spożycia żywności w gospodarstwach domowych* (1991A), *Marketing produktów żywnościowych* (1991 ze Szewską-Salmonowicz). Teraz pewnie badałby *slow food* i krótkie łańcuchy żywnościowe.

51 Przywołujemy tu bardzo znaną publikację: L. E. Harrison, S. P. Huntington (red.) (2003). *Kultura ma znaczenie* (tłum. S. Dymczyk). Poznań: Zysk i s-ka.

52 E. Jagiełło-Łysiowa (1978). *Elementy stylów życia ludności wiejskiej. Próba diagnozy społecznej i prognozy*. W: A. Siciński (red.), *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*. Warszawa: PWN, s. 81–142.

53 Patrz WiR 1976/2, 1980/1.

54 Patrz WiR 1989/3.

55 Warto przywołać tu dwa rozdziały w monografii *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju wsi polskiej*: M. Wieruszewska, *Spójność wiejskiej w stulecie przemian*. W: Halamska, Stanny, Wilkin 1996F, s. 251–286; I. Bukraba-Rylska, *Kultura wsi – kontekst lokalny, narodowy, globalny*. Tamże, s. 485–520.

Śpiewak bada powstawanie krótkich łańcuchów żywnościowych⁵⁶, umożliwiających skrócenie drogi od producenta do konsumenta, czyli re-naturalizację spożycia⁵⁷. Ta zmiana paradygmatu została już przepowiedziana w 2005 r. – choć nie wprost tak nazwana – na konferencji „Polska wieś 2025. Wizja rozwoju”. Redaktor monografii pod tym samym tytułem – Jerzy Wilkin (2005H) – napisał wówczas, że: „W świadomości społecznej i polityce państwa (oraz UE) upowszechni się przekonanie, że społeczno-kulturowo-przyrodnicza tkanka wsi ma charakter niezwykle kruchy i w obliczu globalnych zjawisk ekonomicznych, technologicznych oraz ekologicznych jest ona wysoce zagrożona, wymaga publicznej troski i ochrony”⁵⁸. To wydarzenie zainicjowało ważną dyskusję nad długookresową wizją rozwoju polskiej wsi, w której uczestniczyło wiele instytucji i organizacji⁵⁹. Książka ta stanowi nadal dobry punkt wyjścia do dalszej dyskusji w sprawach polskiej wsi w perspektywie następnych dziesięcioleci.

Zmagania z metodą(ami)

W momencie swojego powstania Instytut przyjął kilka ważnych założeń metodologicznych: badania miały dotyczyć procesów społecznych, które miały być analizowane w sposób interdyscyplinarny i prowadzić do takiejże syntezy. Wynikało to z przekonania o integralności wiejskiej rzeczywistości, która „nie jest ani ekonomiczna, ani społeczna, ani socjologiczna, etnograficzna czy kulturowa – jest ona komponentem wszystkich tych pierwiastków. (...) Procesy rozwojowe wsi i rolnictwa są integralne, ale mają różne strony i aspekty, które uczeni – specjaliści (...) wyodrębnili i każdy zajmuje się «własnym» fragmentem tej rzeczywistości”. Była to myśl nowatorska i wywołała żywy oddźwięk w środowisku, poparty dyskusją nad tym, jak takie badania należy organizować i prowadzić. Jedną z długo pielęgnowanych idei było prowadzenie kompleksowych badań terenowych, tzn. badań obejmujących istotne aspekty funkcjonowania chłopskiego rolnictwa i wiejskich społeczności. W ramach prac nad operacjonalizacją tej idei Marek Muszyński (z Andrzejem Moskwą), wykorzystując techniki programowania sieciowego, stworzył „mapę” powiązań między tymi badaniami. Powstała mapa rozwieszona na czterech ścianach gabinetu dyrektora, przez pracowników nazywana „Panoramą Raclawicką”, która uświadomiła złożoność takich badań i takiej analizy; także – jak w cytowanym wyżej tekście pisał Augustyn Woś – przerażała, gdyż ujawniała skalę problemów o charakterze metodologicznym, jakie stały przed badaniami prowadzonymi przez Instytut. Wywołała ożywioną dyskusję, jak procedować w ramach takiego interdyscyplinarnego podejścia. Pojawiła się koncepcja integracji badań, które miały zostać podporządkowane idei interdyscyplinarności.

56 Badania w projekcie „Zwrot jakościowy? O roli i znaczeniu nowych postaw konsumentów i producentów na przykładzie alternatywnych sieci żywności” finansowanym przez NCN.

57 IRWiR PAN podejmuje nowy wątek analiz – funkcjonowanie systemów żywnościowych, koncentrując się na procesie ich zrównoważonej transformacji. Kwestie te znajdują się w centrum programów politycznych ukierunkowanych na zrównoważony rozwój, takich jak program Komisji Europejskiej – Europejski Zielony Ład. W IRWiR PAN podejmuje je zespół ekonomistów kierowany przez dr. hab. Pawła Chmieleńskiego.

58 Jerzy Wilkin (2005). *Lepszy świat – polska wieś za 25 lat*. W: tenże (red.), *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*. Warszawa: Fundusz Współpracy, s. 41.

59 W tej dyskusji uczestniczył także prof. Jerzy Hausner – wówczas wicepremier i minister gospodarki, odpowiedzialny za przygotowanie Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007–2013.

Operacjonalizacja idei miała swoje etapy. Pierwszym z nich były warsztaty w podlubelskiej gminie Garbów. Podjęto tam próbę interdyscyplinarnego opisu dopiero co utworzonej, nowej struktury administracyjnej – gminy. Ten terenowy zwiad ujawnił wiele problemów, ale zbudowanie syntezy okazało się niewykonalne. Pojawił się natomiast pomysł, aby podstawową jednostką terytorialną, w której powinny być zlokalizowane badania, przede wszystkim wspólne, stała się właśnie gmina. W tym celu metodą ekspercką⁶⁰ wytypowano 34 gminy do badań. Dobrane gminy reprezentowały różne charakterystyczne dla danego regionu kraju struktury społeczno-gospodarcze, dobór ich był więc odbiciem zróżnicowania regionalnego kraju. Dla nich stworzono Bank Informacji o Gminach, gromadzący wszystkie dostępne dane statystyczne⁶¹. Zalecano także, by wszystkie badania empiryczne lokować w tych wytypowanych gminach, to może coś się i w taki sposób „uzbiera” do przyszłej syntezy. Do realizacji badań utworzono – najpierw zespół, a potem – Zakład Realizacji Badań, któremu za wzór posłużył Zakład Realizacji Badań w IFiS PAN. Ostatnim etapem tej operacji był – przygotowany w 1980 r. przez D. Gałaję i Zakład Realizacji Badań – projekt Wielkiej Ankiety Wiejskiej, wzorowanej na tej przeprowadzonej przez ZBRU PAN w rejonie Puław i Płocka. Badania ankietowe miały być realizowane co 5 lat w wybranych, stale tych samych, wsiach w różnych typach gmin. Dane z badań byłyby „wspólną kością do obgryzania”⁶² przez wszystkich pracowników Instytutu. Pojawił się – i słusznie, bo to nie metoda ma określać przedmiot badań, lecz przedmiot badań metodę – opór pracowników naukowych przed tak zaplanowanymi badaniami. Zgodnie z duchem czasu dominowały postulaty swobody w wyborze tematów. Co więcej, metody stosowane w poszczególnych dyscyplinach naukowych wymagały innych baz danych. A ponadto... zaczęło brakować armat – środków finansowych na wielkie i kosztowne badania.

Tym samym upadła koncepcja podporządkowania badań idei interdyscyplinarności, choć sama idea była ciągle obecna. Interdyscyplinarność badań traktowano jako „postulat uwzględnienia (w trakcie badań empirycznych) możliwie wszystkich ważnych aspektów rzeczywistości”⁶³. Krok dalej w aplikacji tej metody uczyniono w czasie realizacji największego po transformacji ustrojowej, ogólnoinstytutowego projektu pt. „Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi”, zainicjowanego w 2015 r.

Prof. dr hab. Augustyn Woś

(1932–2010) zatrudniony w IRWiR PAN w okresie 1972–1974 na stanowisku dyrektora ds. naukowych. Wcześniej był nauczycielem akademickim w SGPiS (obecnie SGH) oraz w UMCS w Lublinie. W latach 1974–1990 był dyrektorem IERiGŻ PIB. Wybitny ekonomista rolny, autor ponad 700 publikacji naukowych, w tym podręczników. Pośród nich warto zapamiętać takie pozycje jak: *Przeptywy międzygałęziowe: rolnictwo – gospodarka narodowa* (1973), *Rolnictwo polskie 1945–2000. Porównawcza analiza systemowa* (2002), *Rolnictwo społecznie zrównoważone* (wspólnie z J. Zegarem 2004). Był autorytetem często przywoływanym nie tylko w pracach ekonomistów.

60 Patrz WiR 1973/1.

61 Efektem prac było opracowanie pt. *Bank danych o 34 gminach* (Rosner 1985H).

62 W *oral history* IRWiR pojawiają się nazwiska dwóch autorów tego określenia: Olek Lutyk i Marek Gałaj.

63 Woś, *Idea interdyscyplinarnych badań...*, s. 33.

przez Monikę Stanny⁶⁴. Po przyjęciu podstawowych założeń, dotyczących okresu badań oraz dynamicznej natury ciągle zmieniającej się rzeczywistości społecznej, opracowano syntezę cząstkowe (analizy głównych procesów zmian) – opublikowane w trzytomowej monografii wieloautorskiej (Halamska, Stanny, Wilkin 2019F – tom 1 i 2, 2021F – tom 3), a wszystkie z nich wynikające wnioski zebrano w syntezie *Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości* (Halamska 2020F)⁶⁵.

Zgodnie z metodologicznymi kanonami badacze w IRWiR PAN posługiwali się metodami właściwymi dla danej dyscypliny i dostosowanymi do przedmiotu badań. W coraz to większym stopniu wykorzystywali możliwości analiz, stwarzanych przez techniki informatyczne. Tym samym dostępność metod do tworzenia złożonych modeli ekonometrycznych, optymalizacji, analiz przestrzennych czy zastosowania technik *Big Data* umożliwiła m.in. prowadzenie wielowymiarowych analiz porównawczych, budowanie modeli równowagi ogólnej, równań strukturalnych czy programowania⁶⁶. Ale używane były (i są) też „stare” metody, jak metoda biograficzna/pamiętnikarska, aż do lat siedemdziesiątych traktowana przez komunistyczne władze z ogromną podejrzliwością. Nie bacząc na to, już w ZBRU PAN przywiązywano dużą wagę do pamiętników i dokumentów osobistych jako źródłowego materiału socjologicznego. Ta metoda „przywędrowała” z pracownikami – socjologami, którzy byli uczniami prof. J. Chałasińskiego, a potem z nim opracowali kilka tomów serii „Młode Pokolenia Wsi Polski Ludowej”. Byli to pracownicy Instytutu: E. Jagiełło-Łysiowa, D. Gałąj i Franciszek Jakubczak⁶⁷. Wsparli ich B. Tryfan, Irena Nowakowa, Zdzisław Grzelak. Była to niezwykle aktywna grupa wielorako zaangażowana w „wiejskie pamiętnikarstwo” aż do lat dziewięćdziesiątych. Uczestniczyli w organizacji konkursów, analizowali i przygotowali do druku pamiętniki⁶⁸, traktowali je jako źródła w swoich analizach. Swoimi doświadczeniami dzielili się w tekstach dotyczących metody biograficznej i pamiętnikoznawstwa. Instytut stał się ważną placówką, kontynuującą tradycje polskiej szkoły pamiętnikarskiej. Sam też organizował (albo współorganizował) konkursy pamiętnikarskie. Pamiętniki były przewidzianym materiałem badawczym w rejonach uprzemysławianych; w oparciu o ogłoszone konkursy opublikowano tomy pamiętników płocko-puławskich i z regionu lubińsko-głogowskiego. W początku lat siedemdziesiątych ogłoszono konkurs „Nasza gmina” (z którego nie opracowano materiałów). Na początku lat dziewięćdziesiątych ogłoszony został cykl konkursów „Rolnicy i wieś polska 1989–1995”, materia-

64 Projekt ze względu na swój rozmach problemowy nie tylko stał się czteroletnim programem badawczym – zakończonym w 2020 r. Jego złożoność polegającą na współpracy interdyscyplinarnej nauk społecznych i humanistycznych docenił w 2017 r. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego, przyznając dodatkowe dofinansowanie na realizację projektu z programu Ministra DIALOG.

65 Książka otrzymała w 2021 r. nagrodę historyczną tygodnika „Polityka” w dziale „monografie naukowe”.

66 Używa się w nim: modele równowagi ogólnej CGE, takie jak REGPol i POLETERM, efektywnościowe oraz inne, m.in. optymalizacyjne, model równań strukturalnych, regresje, itp. Znajdują one zastosowanie w wielu projektach naukowych (finansowanych przez NCN, Bank Światowy, Komisję Europejską), ale też w badaniach o charakterze ewaluacyjnym, m.in. do oceny PROW-u czy ewaluacji WPR pod kątem efektów działań dedykowanych przemianom pokoleniowej na wsi.

67 E. Jagiełło-Łysiowa (1964). *Od chłopów do rolników*. W: J. Chałasiński (red.), *Awans pokolenia*, Warszawa: Komisja Badań nad Kulturą Współczesną PAN, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza (Młode Pokolenie Wsi Polski Ludowej 1); F. Jakubczak (1964). *Awans młodzieży wiejskiej w miastach*. Tamże; D. Gałąj, F. Jakubczak (oprac.) (1968). *Gospodarstwo i rodzina. Pamiętniki*. Warszawa: Komisja Badań nad Kulturą Współczesną PAN, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza (Młode Pokolenie Wsi Polski Ludowej 5).

68 Tu warto przypomnieć takie pozycje, jak: B. Tryfan (wybór i oprac.) (1975). *Czyste wody moich uczuć...* Warszawa: „Książka i Wiedza”; F. Jakubczak (wybór i oprac.) (1975). *Być w środku życia*. Warszawa: „Książka i Wiedza”; D. Gałąj (wybór i oprac.) (1986). *Być matką*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

ły z nich zostały opracowane przez D. Gałaję⁶⁹. Ostatnia pamiętnikarska inicjatywa to ogłoszony w 2017 r. wspólnie z Polskim Wydawnictwem Rolniczym konkurs pn. „100 lat mojego gospodarstwa”; pod takim też tytułem (uzupełnionym o podtytuł: „Pamiętniki mieszkańców wsi”) ukazał się tom wchodzący w skład serii poświęconej stuleciu odzyskania przez Polskę niepodległości (Michalska, Halamska, Kłodziński 2018F).

Działalność ekspercka, czyli badania stosowane

Działalność IRWiR PAN cechuje pewna dwoistość, polegająca na sprzężeniu badań naukowych o charakterze podstawowym z praktyką. Ten rodzaj łączenia prac badawczych podejmowanych w celu zdobycia nowej wiedzy, ale zorientowany przede wszystkim na zastosowanie w praktyce, nosi nazwę badań stosowanych. Do Instytutu od początku jego istnienia kierowane były, przede wszystkim przez władze – wówczas partyjno-państwowe – i urzędy centralne, zamówienia na różnego typu ekspertyzy. Pracownicy z racji swoich kompetencji stawali się ekspertami w ocenie danej kwestii, a jednocześnie, prowadząc badania i analizy uzupełniające do ekspertyzy, zdobywali materiały do swoich, czasem bardzo odległych, badań podstawowych. Cechą tych ekspertyz była znaczna doza krytycyzmu, co powodowało różnego typu perturbacje. Tak było z pierwszymi dwiema wykonanymi w IRWiR PAN ekspertyzami, które nie potwierdziły hipotez zamawiających. W obydwu przypadkach były to różne komórki organizacyjne KC PZPR. Dwukrotnie prowadzone (w latach 1973 i 1974) badania nad nieefektywnym i powiązaniem ze stratami przebiegiem żniw nie wyjaśniły – jak zakładał zamawiający – dlaczego „chłopi się lenili”, ale wskazały na bardzo słabe wyposażenie rolnictwa w maszyny i złą organizację usług. Żaden raport z tych badań nie został opublikowany. Podobnie było z *Raportem o strajkach szkolnych w 1973 r.*, który powstał pod kierunkiem M. Kozakiewicza. Tu całkowicie sfalsyfikowano hipotezę oficjalną głoszącą, że „główną przyczyną strajków była manipulacja kleru”. Badacze uznali, że głównym powodem strajku były fatalne warunki dowozu dzieci do szkół zbiorczych, wszystkie obawy rodziców miały charakter racjonalny, zaś niektóre sytuacje kwalifikowały się do interwencji z urzędu (Kozakiewicz 1996A). Za te i inne krytyczne oceny, a także późniejszą działalność ekspercką w ruchu solidarnościowym (dotyczącą związku rolników i ruchu reform oświatowych) Instytut był z różnych stron atakowany, lecz chronił go „parasol” dyrektora – prof. D. Gałaję.

Dużą aktywnością wykazali się pracownicy IRWiR PAN przy powstawaniu w 1990 r. ekspertyzy Wspólnot Europejskich i Banku Światowego *An Agricultural Strategy for Poland*. Na przełomie XX i XXI wieku ekspertyzy wspierały Urząd Integracji Europejskiej (*Polski sektor rolny w kontekście negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską, Społeczny kontekst negocjacji*), a także krytycznie analizowały wdrażanie pierwszych elementów WPR. Instytut od momentu akcesji Polski do UE pozostaje liderem w badaniach ewaluacyjnych dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie m.in. oceny sytuacji społeczno-ekonomicznej na wsi, zgodności zaplanowanego lub zrealizowanego wsparcia finansowego z priorytetami WPR. Wszystkie badania ewaluacyj-

69 Pierwsze ich opracowanie ukazało się pod wymownym tytułem: D. Gałaj (wybór i oprac.) (1991). *Komu teraz wierzyć: chłopci o sobie i polityce*. Warszawa: „Gromada Rolników”.

ne⁷⁰ były opracowane przez zespół pod kierunkiem dr. Mirosława Drygasa. W 2018 r. Instytut był także liderem konsorcjum, które przeprowadziło badanie ewaluacyjne obejmujące dwie pełne perspektywy finansowe UE „Wpływ polityki spójności na rozwój obszarów wiejskich w Polsce”. Było to pierwsze badanie o takim zakresie przestrzennym i merytorycznym zrealizowane w krajach UE. Od dekady IRWiR PAN łączy badania nad rozwojem zrównoważonym z oceną możliwości jego implementacji, na przykład badania sposobów wykorzystania zasobów przyrodniczych („Diagnoza sposobów wykorzystania zasobów przyrodniczych regionu Puszczy Białowieskiej”) czy systemów wsparcia rolnictwa i przetwórstwa, szczególnie ekologicznego⁷¹.

Stałymi ekspertami (w różnych instytucjach z Głównym Urzędem Statystycznym – GUS włącznie) problematyki demograficznej wsi byli przez wszystkie lata funkcjonowania Instytutu prof. Izasław Frenkel oraz prof. Andrzej Rosner. Instytut nie stronił także od formułowania opinii do dokumentów strategicznych i przekazywaniu jej władzom centralnym lub władzom PAN w zakresie podejmowanej w Instytucie problematyki społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Wyróżnić można choćby tylko w ostatnich latach (krytyczną) opinię nt. „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030” (2019), rekomendacje dla rozwoju koncepcji *Smart Villages* w Polsce (2021), uwagi i propozycje do dokumentu Komisji Europejskiej *Next Generation* (2020). W zagadnieniach kształtowania rozwoju polskiej wsi zgodnie z nową unijną koncepcją *Smart Villages* Instytut wspiera doradczo zarówno Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a poprzez szkolenia także samorządy. Podsumowaniem dorobku Instytutu w tym zakresie jest monografia *Koncepcja Smart Villages. Przykład Polski* (Kalinowski, Komorowski, Rosa 2021H).

Działalność ekspercka Instytutu rozwinęła się w ostatnich latach. Ten wzrost trafnie oddaje podział na typy ekspertyz: o zakresie regionalno-lokalnym, krajowym i międzynarodowym. Jak można wyczytać ze sprawozdań, w ostatnich czterech latach wykonane zostało dziesięć ekspertyz regionalno-lokalnych, dwadzieścia ekspertyz o zakresie krajowym, oraz osiem ekspertyz o zakresie międzynarodowym. Te ostatnie były wykonane m.in. dla OECD (opracowania do raportów: *Rural Policy Review Poland 2018* i *Urban-Rural Linkages in Poland 2022*)⁷², FAO (2016, 2017) dotyczące polityki jakości produktów rolnych⁷³, czy Komisji Europejskiej (2018, 2019) na temat

70 Badania ewaluacyjne *ex-ante* i *ex-post* zespół IRWiR PAN wykonywał w konsorcjum z m.in. Instytutem Upraw, Nawożenia i Gleboznawstwa oraz Uniwersytetem Przyrodniczym w Poznaniu. Były to: „Ocena *ex-ante* Planu Strategicznego Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027” (2021) oraz „Ocena *ex-ante* Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020” (2014), jak też „Ewaluacja *ex-post* Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 dla Polski” (2008).

71 W latach 2013–2021 powstało na ten temat kilka znaczących opracowań, jak np. *Wpływ Europejskiego Zielonego Ładu na polskie rolnictwo* (2017), *Instrumenty efektywnego wsparcia instytucjonalnego, prawnego i finansowego na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego – międzynarodowa analiza porównawcza krajowych systemów wsparcia rolnictwa i przetwórstwa ekologicznego oraz stworzenie benchmarku dla rozwiązań polskich* (2019), *Rola i zadania kluczowych partnerów systemu wiedzy i innowacji w rolnictwie* (2020),

72 *Rural policy review of Poland: Completed questionnaire* (2017), *Justification of the selection of voivodships for locations of in-depth analyses – proposal including disparities in 4 regions* (2016), *Rural areas: Definitional issues, criteria, attempt to delimitation* (2017), *The most important/urgent recommendations for overcoming barriers to development and improving quality of life in rural areas of Poland* (2018).

73 J. Jasiński, *State of the art in legal, institutional framework and GI products – potentialities, challenges and gaps, recommendation in REU Region (Europe and Central Asia)* (2016) i tenże, *Inclusive and efficient agricultural and food systems in REU region through development of sustainable Geographical Indications: Technical consultation on Geographical Indications Schemes in the REU Region* (2017).

Joaquim Oliveira Martins, Head, Regional Development Policy Division
Public Governance and Territorial Development Directorate

Ms. Dear Dr. Monika Stanny
Institute of Rural and Agricultural Development, Polish
Academy of Sciences,
IRWiR PAN

GOV/RDP (10/2017)

28 March, 2017

Dear Dr. Monika Stanny,

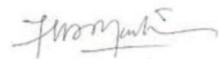
On behalf of the OECD's Regional Development Division I express my thanks to you and the Institute of Rural and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences for your many contributions to our Rural Policy Review of Poland.

As a member of the Local Team for the project, the Institute provided valuable expertise by contributing to the very detailed background questionnaire for our work in Poland and by providing us with numerous research documents that have informed our analysis. We are grateful for the in-depth discussions with Polish academics that were coordinated and hosted by your Institute and for including us in the Conference for Rural Development Monitoring 2016 - Report presentation by European Fund for Development of Polish Villages and Polish Academy of Science.

This research contributed to the structure of the OECD's Rural Policy review of Poland by informing the selection of Voivodeships to study.

Further, we thank you for the participation of academics from the Institute in our Missions to the regions. These many contributions have been invaluable to us. We hope to continue this cooperation in the future.

Yours sincerely,

Joaquim Oliveira Martins
Head,
Regional Development Policy Division,
OECD

Direct line
Tel.: +33 (0) 1 45 24 88 53
Joaquim.OLIVEIRA@oecd.org

www.oecd.org
ORGANISATION FOR ECONOMIC
CO-OPERATION AND DEVELOPMENT

European Commission's Group of
Chief Scientific Advisors

Brussels, 18 May 2020
Sent by email only
mstanny@irwirpan.waw.pl

Dear Professor Stanny,

On behalf of the Group of Chief Scientific Advisors of the European Commission's Scientific Advice Mechanism¹, I would like to convey to you my gratitude and appreciation for the contribution made by Dr. Ruta Śpiewak to our scientific opinion, "Towards a Sustainable Food System"², which was adopted on 31 March 2020. Dr. Śpiewak is one of the authors of the SAPEA³ consortium's evidence review report, "A Sustainable Food System for the European Union"⁴. This report was published on 9 April 2020 and underpins many of the recommendations we make in our scientific advice. In doing so, it strengthens the case for these recommendations to be taken into account by the College of European Commissioners in policy making in this area. Indeed, the scientific opinion is already informing the development of the 'Farm to Fork Strategy', a major aspect of the European Green Deal⁵.

As you will be aware, food and sustainability are areas receiving significant media attention and public concern. The food system involves many stakeholders – in principle even everybody as consumer/citizen – with different views and understandings. Much of the debate is about 'what' food system model should be favoured (global/local, agro-ecological/industrial, organic, etc.). However, 'how' to achieve a food system transition in general and insights from social sciences have received little attention in these debates, as well as in policy advice. With this scientific opinion, we attempted to address these gaps and provide a better understanding of the mechanisms underlying the complexity and possible adaptability of the food system, informing policy makers' efforts to enable its transformation to sustainability.

The participation of scientists such as Dr. Śpiewak in this work has been crucial for the independence, quality and relevance of the scientific advice provided. My fellow Chief Scientific Advisors and I are very grateful that they have participated voluntarily. We are aware that such work is not easily captured by traditional scientific/academic metrics and impact criteria and that is also why I am keen to underline the vital importance of her participation. Recognition of this kind of work is very important, not only to remind the public and policy stakeholders of the importance of scientific evidence for effective policy making, but also within the academic world to ensure that the best scientists continue to contribute to this process.

I hope you share these sentiments and that, as a result, you will continue to look favourably on the participation of your academic staff in such public service work.

Yours sincerely,

Rolf Heuer
Chair of the Group of Chief Scientific Advisors
and former Director-General of CERN

Cc: Prof. Keskitalo, Prof. Bujnicki, Prof. Dykstra, Sir Paul Nurse, Prof. Grobert, Prof. Fortunato, Prof. Petersen, Prof. Cloetngh, Prof. Loprieno, Prof. Griffin, Prof. Charpentier, Prof. Courvoisier, Prof. Hüttl, Dr. Tschirhart, Mr. Hielscher, Prof. John Thøgersen, Prof. Peter Jackson, Dr. Jeroen Candel, Prof. Erik Mathijs, Prof. Alf Håkon Hoel, Prof. Marianne Penker, Dr. Hugo de Vries, Prof. Anna Davies, Prof. Erik Holm, Prof. Cristiane Derani, Prof. Verica Dragović-Uzelac, Dr. Ruta Śpiewak, Dr. Marta Guadalupe Rivera Ferre, Dr. Ilkink, Dr. Zegers, Dr. Kwiecinski, Ms Ascher.

¹ https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/support-policy-making/scientific-support-eu-policies/group-chief-scientific-advisors_en
² https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/support-policy-making/scientific-support-eu-policies/group-chief-scientific-advisors/towards-sustainable-food-system_en
³ Science Advice for Policy by European Academies
⁴ <https://www.sapea.info/wp-content/uploads/sustainable-food-system-report.pdf>
⁵ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

Fot. 4. Listy podkreślające
wkład pracowników IRWiR PAN
w opracowania OECD
i Komisji Europejskiej.
Źródło: Archiwum
IRWiR PAN

odnowy pokoleniowej na wsi⁷⁴. Wszystkie biorą pod lupę kwestie ważne nie tylko dla wsi i rolnictwa, lecz również problemy ogólnospołeczne; znakomitą przykładem może być rekomendacja dotycząca tworzenia zrównoważonego systemu żywnościowego *A sustainable food system for the European Union. Towards a sustainable food system* (2020). Świadczy to o potencjale naukowym placówki, której pracownicy z sukcesem są w stanie „z marszu” podjąć się analizy złożonych – i czasem nagle pojawiających się – problemów⁷⁵ (Fot. 4).

Nowe HORYZONT-y

Nowe możliwości realizacji projektów międzynarodowych i badań porównawczych na niespotykaną dotąd skalę pojawiły się na początku lat dwutysięcznych, kiedy polskie instytucje naukowe (naukowo-badawcze) reprezentujące wówczas kraj stowarzyszony z Unią Europejską mogły jako równoprawny partner brać udział w programach ramowych UE. Z możliwości tej bardzo szybko skorzystał Instytut i już w 5. PR (Programie Ramowym) jako partner włączony został w latach 2001–2004 w realizację projektu poświęconemu „Roli małych i średnich miast w rozwoju obszarów wiejskich” o akronimie MARKETOWNS, którym kierował prof. dr hab. Krystian Heffner. Dla instytucji z Francji, Holandii, Portugalii i Wielkiej Brytanii IRWiR PAN był w tej inicjatywie jedynym partnerem z Europy Środkowo-Wschodniej. Był to zarazem pierwszy projekt badawczy z programów UE realizowany w Instytucie. Kolejnym był projekt ADVANCED-EVAL, zatytułowany „Rozwój i zastosowanie zaawansowanych metod ilościowych do ewaluacji *ex-ante* i *ex-post* programów rozwoju obszarów wiejskich w UE”, kierowany przez prof. dr hab. Leszka Klanka, realizowany w ramach 6. PR. W ramach projektu opracowano innowacyjne metody służące poprawie technik ewaluacji programów rozwoju obszarów wiejskich (PROW) w UE⁷⁶.

Następne finansowane przez UE projekty ramowe noszą nazwę HORYZONT, a zapoczątkował je HORIZON2020. Jego celem są badania dotyczące zbudowania w Unii Europejskiej społeczeństwa i wiodącej na świecie gospodarki, opartych na wiedzy i innowacjach, oraz przyczynienie się do zrównoważonego rozwoju. Program wspiera realizację strategii „Europa 2020” oraz innych kierunków polityki UE. W jego ramach pierwszym projektem w IRWiR PAN był H2020 SURE-Farm „Zwiększenie odporności europejskich systemów rolniczych” (2017–2021). Uczestniczyło w nim trzynaście krajów europejskich, w tym Polska, którą reprezentował Instytut; kierownikiem była dr hab. Katarzyna Zawalińska. Wypracowano naukowe podejście do analizowania i wzmacniania odporności systemów rolniczych⁷⁷. Wzrost kompetencji IRWiR PAN w tematyce rolno-środowiskowej zaowocował nowym projektem H2020 LIFT „Integracja wiedzy dla usprawnienia rolnictwa bazującego na usługach ekosystemowych” (2018–2022). Projekt realizuje siedemnaście jednostek z dwunastu krajów. W Polsce

74 *Research for AGRI Committee – Young farmers – policy implementation after the 2013 CAP reform* (2018) oraz *The impact of the common agricultural policy on generational renewal, local development and jobs in rural areas* (2019).

75 Tu przykładem może być projekt *ad hoc* „Okruczy zarazy”. Jego interdyscyplinarny i wielośrodowiskowy zespół rozpoczął obserwację społecznych skutków pandemii na wsi już 1 kwietnia 2020 r. Wyniki tych obserwacji zostały opublikowane w dziesięciu artykułach w kwartalniku „Wieś i Rolnictwo” (3/2020) oraz rok później w artykule zespołowym (WiR 3/2021).

76 Patrz <https://cordis.europa.eu/project/id/22708/reporting/pl>.

77 Patrz www.surefarmproject.eu. Wyniki badań patrz K. Zawalińska i inni w „Journal of Rural Studies” (88/2021); „Sustainability Science” (16/2021) i „Agricultural Systems” (191/2021). Na podstawie badań w tym projekcie Anna Martikainen przygotowuje rozprawę doktorską pt. *Influence of the Common Agricultural Policy on the resilience of farming systems in Poland*.

kieruje nim dr hab. Katarzyna Zawalińska. Głównym celem projektu jest identyfikacja czynników społeczno-gospodarczych i politycznych wpływających na podejmowanie pro-ekologicznych działań w rolnictwie oraz ocena wydajności i trwałości tych podejść. W jego ramach zaproponowano nową typologię ekologizacji gospodarstw, zewidencjonowano praktyki pro-ekologiczne oraz opracowano elektroniczne narzędzia ułatwiające wdrażanie praktyk pro-ekologicznych w gospodarstwach konwencjonalnych⁷⁸.

Kolejna grupa projektów finansowych z budżetu UE dotyczy problemu innowacji. W projekcie H2020 FARMWELL: „Poprawa dobrobytu rolników poprzez innowacje społeczne” (2021–2023) Instytut jest partnerem dla kilkunastu instytucji z sześciu krajów (Belgii, Grecji, Rumunii, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch). Projekt dotyczy kluczowych wyzwań społecznych, stojących przed społecznościami rolniczymi, w tym czynników wpływających na zdrowie fizyczne, psychiczne i społeczny dobrostan rolników. FARMWELL opiera się na współpracy z instytucjami działającymi w sferze praktyki; partnerem IRWiR PAN jest Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, którego dyrektorem jest dr Ryszard Kamiński. Zespołem polskim kieruje dr hab. Adam Czarnecki⁷⁹. Drugim projektem dotyczącym innowacji społecznych jest EU Programme for Employment and Social Innovation (EaSI), zatytułowany „Dać to, czego naprawdę potrzeba – To give what is really needed. Innowacyjny model profesjonalnej opieki domowej nad osobami zależnymi, nieuleczalnie i przewlekle chorymi oraz wsparcia ich opiekunów na terenach wiejskich” (2020–2023). Stanowi powrót do – analizowanej w przeszłości w Instytucie – problematyki związanej z sytuacją osób starych, chorych i zależnych na wsi. Wprowadzana innowacja polega na wdrażaniu rozszerzonego modelu profesjonalnej opieki domowej nad osobami zależnymi, nieuleczalnie i przewlekle chorymi, zakłada także wsparcie ich opiekunów. To projekt partnerski, realizowany we współpracy z Fundacją Hospicjum Proroka Eliasza (lider projektu), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej (ROPS) w Białymstoku oraz Ośrodek Wspierania Organizacji Pozarządowych (OWOP) w Białymstoku. Zadaniem realizowanym przez zespół z Instytutu kieruje dr Sylwia Michalska. Innowacja – tym razem procesowa – pojawiła się w projekcie „Biologizacja – klucz do zrównoważonego rolnictwa”, finansowanym przez unijny program ERASMUS+ (2020–2022) i realizowanym w trzech sąsiadujących ze sobą krajach – Polsce, Czechach i Słowacji. Liderem projektu jest Instytut, a partnerskim przedsiębiorstwem w Polsce – Top Farms Sp. z o.o. Projektem zarządza dr Anna Rosa. Ma na celu ustalenie, na ile stosowane przez (wielkoobszarowe) gospodarstwa rolnicze metody biologizacji mają korzystny wpływ na jakość gleby oraz czy przynoszą gospodarstwom korzyści ekonomiczne.

IRWiR PAN realizuje także na potrzeby Komisji Europejskiej projekty dotyczące Wspólnej Polityki Rolnej. Z tej racji uczestniczy w projekcie dla DG AGRI „Umowa ramowa na badania ewaluacyjne działań WPR przyczyniających się do realizacji ogólnych celów zrównoważonego rozwoju terytorialnego”. W ramach sześcioletniej ramowej umowy wykonywane są w poszczególnych krajach europejskich kolejne badania i raporty oceniające adekwatność, skuteczność, wydajność (w tym obciążenie administracyjne), spójność i wartość dodaną środków WPR pod kątem wpływu na zrównoważony rozwój terytorialny. Instytut zrealizował badanie „Ocena wpływu

78 Patrz <https://www.lift-h2020.eu>

79 Patrz <https://farmwell-h2020.eu>

WPR na odnowę pokoleniową, rozwój lokalny i miejsca pracy na obszarach wiejskich”. Kierownikiem badań jest dr hab. Katarzyna Zawalińska⁸⁰.

W momencie redakcyjnego składania opracowania ogłoszono rozstrzygnięcie w nowym programie finansowania badań naukowych i innowacji UE HORIZON EUROPA, który z założenia przyczynić się ma do walki ze zmianą klimatu, pomóc w osiągnięciu celów zrównoważonego rozwoju ONZ oraz stymulować konkurencyjność i wzrost gospodarczy UE. IRWiR PAN został beneficjentem tego programu i jako reprezentant grupy BIOEast, pod kierunkiem dr. hab. Pawła Chmielińskiego, będzie wraz z szesnastoma partnerami z UE realizował zadania dotyczące projektowania Europejskiego Partnerstwa na rzecz Zrównoważonych Systemów Żywnościowych tzw. FOODPathS – Co-creating the prototype ‘Safe and Sustainable FOOD Systems PARtnersHip’ (2022–2025).

Trochę o teoretycznych i metodologicznych kontrowersjach

Ten uporządkowany i bardzo skrótowy opis mógłby sugerować harmonię w postrzeganiu i opisie rzeczywistości, co nie byłoby prawdą. Między badaczami wiejskiej rzeczywistości w IRWiR PAN zawsze istniały różnice w sposobie postrzegania, opisu i wyjaśniania społecznych zjawisk. Miały one podłoże w odmiennych założeniach teoretycznych i metodologicznych, a dyskusje na ten temat ożywiały się w okresach przełomów politycznych⁸¹. Tak było w latach 1980–1981, kiedy na przykład podnoszona była kwestia – pozornie koniecznej – jednokierunkowości analiz, wskazanej przez słowo „rozwój” w nazwie placówki. Optowano za neutralną „zmianą” i wzmocnieniem problematyki społeczno-kulturowej – według marksistowskiej metodologii owej „nadbudowy”, wskazując na jej znaczenie w kształtowaniu rzeczywistości. I trzeba przyznać, że to poczucie względnego upośledzenia badań nad „nadbudową” w stosunku do badań nad „bazą”, mimo iż analizy ekonomiczne radykalnie się zmieniły, trwa nadal (a socjologowie mierzą się z ekonomistami). Drugim tradycyjnym obszarem spornym była dyskusja o wyższości/niższości metod jakościowych i ilościowych, często przez deprecjację metod przeciwnych⁸². Mogła ona czasem budzić zdziwienie w interdyscyplinarnej placówce.

Te kwestie odżyły po przełomie 1989 r., a pojawiły się też nowe problemy. Była to dość gwałtowna krytyka paradygmatu modernizacji, w stosunku do Zachodu spóźniona o około trzydzieści lat. Paradygmat ten (który już wyczerpał swoją moc wyjaśniającą) demonizowano, przydając modernizacji cech typowych dla realnego socjalizmu. Nie tylko w tym przypadku nauka mieszała się z polityką⁸³. Dotyczyło to też

80 Patrz <https://doi.org/10.2762/364362>.

81 Były też zarzuty o podłożu czysto politycznym: o skrócie w kierunku agraryzmu, o chłopomańskości, o „burżuazyjnych” metodach (to odnośnie do pamiętnikarstwa).

82 „Obserwowana zawodność narzędzi statystyki masowej, sondażowych badań ankietowych, które – poza ogromnymi kosztami – przynoszą często banalne wyniki jako «efekt lustra», odbijającego koncepcję badacza, dowodzą potrzeby zastosowania w badaniach wsi w szerszym zakresie metod jakościowych oraz takich analiz, które umożliwiają głębszą penetrację sfer sensu i znaczenia, jakie ludzie przypisują swojej rzeczywistości” [M. Wieruszewska (1996). *Refleksja naukowa o wsi w perspektywie zmieniających się podstaw teoretycznych*. W: Kozakiewicz 1996A, s. 42].

83 Pseudonaukowe argumenty były na przykład używane przez PRL-owskich dekonstruktorów w ocenach postaw naukowców. Jeszcze raz warto wrócić do M. Kozakiewicza, przeciwstawiającego się takim osądom. „Datem tu dłuższe cytaty z Raportu 1973 r. o strajkach szkolnych, żeby przeciwstawić się uogólnionym sądom o serwilizmie wszystkich badaczy w epoce PRL, jak też chybionej i nie przynoszącej korzyści idei łączenia badań naukowych z aktualnymi problemami społecznymi i politycznymi kraju” (Kozakiewicz, *IRWiR PAN w PRL...*, s. 233).

dyskusji o liberalizmie, a Marksa proponowano wyrzucić na śmietnik historii (w latach siedemdziesiątych proponowano to samo zrobić z funkcjonalizmem). Bez wątpienia jednak nastąpiło otwarcie na różne dyskursy, które sygnalizowały nowe obszary badań w powstającym nowym ładzie postindustrialnym, zwłaszcza w sytuacji nowych paradygmatów rozwoju. Odzwierciedlały one także dokonującą się zmianę paradygmatów w naukach społecznych, w których odchodzono od ewolucjonizmu w stronę analiz przestrzennych, od makroanaliz do analiz o mezozasięgu.

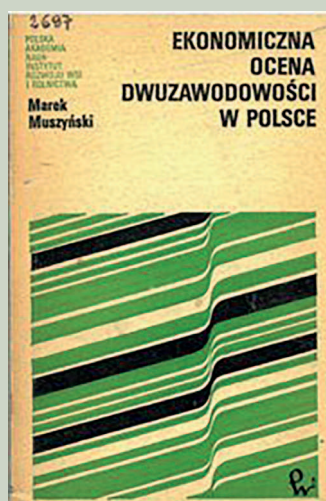
WYDAWNICTWA

W ostatnim pięćdziesięcioleciu pracownicy IRWiR, niewielkiej placówki PAN-owskiej, przygotowali i wydali wiele różnego typu publikacji: monografii, prac zbiorowych, artykułów naukowych i popularno-naukowych. Większość prac zwartych została opublikowana przez IRWiR PAN w serii książkowej, zatytułowanej „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”. Ukazuje się ona od 1973 r. do dnia dzisiejszego; w sumie opublikowano w niej ponad 160 pozycji. Obok niej pojawiły się inne, mniej trwałe serie wydawnicze. W latach 1985–1991 ukazywała się seria „Prace Habilitacyjne” (4 tytuły), w 1996 r. – „Studia nad Infrastrukturą Wsi Polskiej” – 4 tomy, w latach 2007–2006 – „Studia i Monografie” (5 tomów), w latach 2018–2020 – okolicznościowa seria na stulecie odzyskania niepodległości przez Polskę „Ciągłość i Zmiana” (10 tomów). Od 2014 r. w nowej serii „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich” wyszło 7 tomów, a od 2019 r. w serii „Media jako Źródło Wiedzy Rolników” – 1 tom. Nie są to wszystkie publikacje pracowników (afiliowane w IRWiR PAN) w ciągu pięćdziesięciu lat, gdyż prawie 90 pozycji ukazało się w różnych wydawnictwach poza seriami. Większość z nich została wykazana w publikacji *Sto lat rozwoju polskiej wsi. Przegląd bibliograficzny* (Stanny, Górczyńska, Gelo 2019F) (Ramka 5). Wkład Instytutu w proces wydawniczy zmieniał się. Aż do 2016 r. książki opracowywał redaktor z Instytutu (do 2003 r. wszystkie książki redagowała Pani Zofia Buszta), potem cały proces wydawniczy przejął główny partner wydawniczy IRWiR PAN: Wydawnictwo Naukowe Scholar. W ciągu tych pięćdziesięciu lat zmieniała się szata graficzna publikacji oraz sposób dystrybucji opublikowanych pozycji. Obecnie publikacje są dostępne w tych księgarniach naukowych, z którymi zawarł kontrakt nasz Partner wydawniczy (Fot. 5).

Również od 1973 r. wychodzi kwartalnik „Wieś i Rolnictwo”, w którym publikowane są artykuły z zakresu nauk społecznych. Jest to czasopismo wysoko cenione przez polskich ruralistów, podejmujące ważne tematy społeczne dotyczące polskiej wsi i rolnictwa, mające duży wpływ na „ruralistyczną” opinię publiczną. Dotąd ukazały się (do końca 2021 r.) 193 numery, wśród których znalazły się numery tematyczne oraz anglojęzyczne. Kwartalnik, lokujący się w rankingach na czele polskich czasopism z zakresu nauk społecznych, w najnowszej punktacji ministerialnej w 2021 r. otrzymał zaledwie 40 punktów, co – mamy nadzieję – jest tylko stanem chwilowym. Obecnie jest to czasopismo wydawane w trybie *open access* na otwartej licencji Creative Commons. Redakcja nie pobiera także opłat za publikację artykułów. Znajduje się w następujących elektronicznych bazach: AgEconSearch, Baza Agro, BazEkon, CEEOL, Central & Eastern European Academic Source (CEEAS), EBSCO Discovery Service, ERIH PLUS, The Central

RAMKA 5. PUBLIKACJE ZWARTE PRACOWNIKÓW IRWiR PAN w latach 1973–2021
(na podstawie załączonej bibliografii)

Seria	XX w.			XXI w.		Razem w serii
	1973–1980	1981–1990	1991–2000	2001–2010	2011–2021	
A. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa	28	20	43	47	23	161
B. Prace Habilitacyjne		4				4
C. Studia nad Infrastrukturą Wsi			4			4
D. Studia i Monografie				5		5
E. Monitoring Obszarów Wiejskich					7	7
F. Ciągłość i Zmiana					9	9
G. Media jako Źródła ...					1	1
H. Poza seriami	49	26	64	60	47	246
Razem w latach	77	50	111	112	87	437

Fot. 5. Okładki książek z serii „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa” z różnych lat.
 Źródło: Archiwum IRWiR PAN

Fot. 6. Okładki kwartalnika „Wieś i Rolnictwo”. Źródło: Archiwum IRWiR PAN

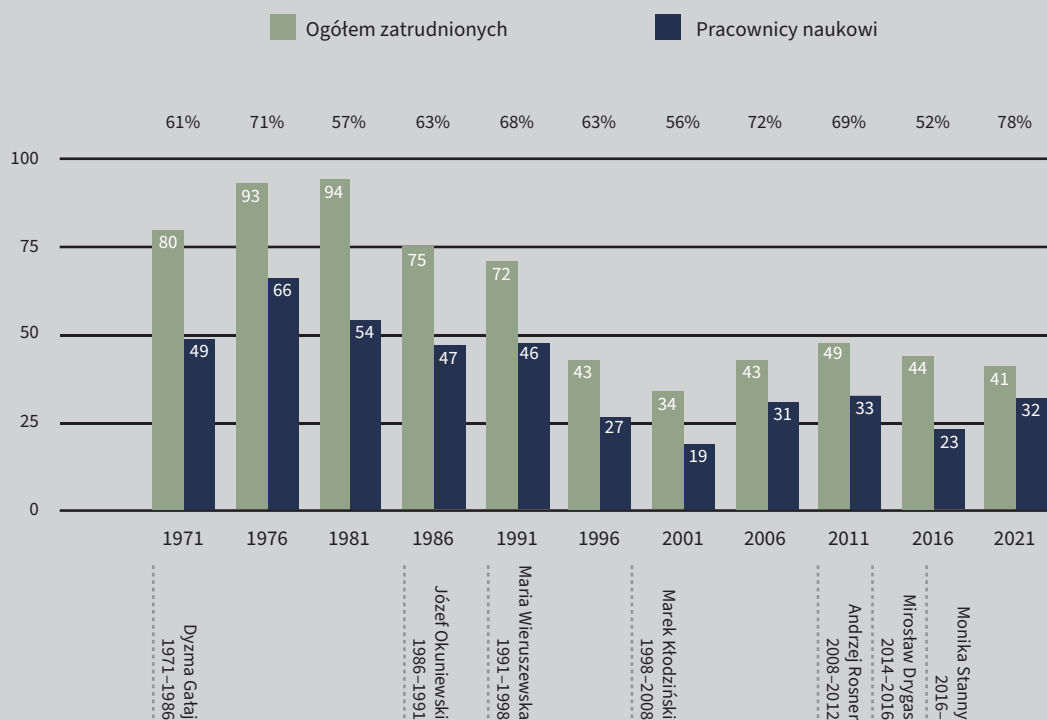
European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)⁸⁴. Według bazy Google Scholar Metrics kwartalnik „Wieś i Rolnictwo” jest na 10–16 pozycji ex-aequo z takimi czasopismami, jak „Gospodarka Narodowa”, „Wiadomości Statystyczne”, „Przegląd Geograficzny” i „Studia Socjologiczne” w Top100 polskich czasopism, których ogółem jest ponad 2600! (Fot. 6)

ZMIANY SKŁADU OSOBOWEGO I STRUKTURY IRWiR PAN

Powstały w 1971 r. Instytut „przejął” zasoby kadrowe po ZBRU PAN, który liczył 80 osób. Wśród nich było 49 pracowników merytorycznych, których liczba miała się szybko powiększyć do 108 osób. Tak jednak się nie stało, a stan kadry ewoluował inaczej, niż to zakładano. Ilustruje to niżej zamieszczony wykres (Wykres 2).

Zwróćmy uwagę na ewolucję liczby pracowników: rośnie ona do początku lat osiemdziesiątych XX w., potem – w latach osiemdziesiątych – znacząco spada do 75% w stosunku do maksymalnej liczby zatrudnionych w 1981 r. Następny znaczący spadek następuje w latach dziewięćdziesiątych, co prowadzi do sytuacji, kiedy w 2001 r. w IRWiR PAN zatrudnione są tylko 34 osoby – stanowi to wówczas 36% maksymalnego stanu zatrudnienia. Spadek liczby pracowników przypadł na czas kadencji dyrektorskiej prof. Marii Wieruszewskiej, a był to finansowo najtrudniejszy okres nie tylko dla IRWiR PAN; w czasie tej kadencji ze względów finansowych część pracowników Instytutu została czasowo przeniesiona na połówki etatów bez zmiany zakresu obowiązków. Ale były też inne przyczyny. Kurczący się stan zatrudnienia wynikał z marnej kondycji finansowej, pogarszającej się z roku na rok. Pracownicy odchodzili sami lub Instytut pozbywał się tych spośród nich, którzy byli najmniej wydajni. Dodatko-

84 Patrz także <https://kwartalnik.irwirpan.waw.pl/wir/about>

Wykres 2. Ewolucja zatrudnienia w IRWiR PAN.

Legenda: W wierszu nad wykresem podano odsetek pracowników naukowych; w wierszu pod wykresem zaznaczono orientacyjnie kadencje dyrektorów. Źródło: Opracowanie własne

wym (a czasem pierwszoplanowym) powodem odejść była także pogarszająca się po 1981 r. atmosfera pozanaukowa w placówce (co jest opisane w punkcie „Życie pozanaukowe”). Wpływ politycznej zmiany w 1989 r. na stan kadrowy Instytutu jest bardzo widoczny w latach dziewięćdziesiątych, kiedy wielu pracowników zasila kadry Trzeciej Rzeczypospolitej. Odchodzi wtedy – definitywnie lub na kilkuletnie urlopy bezpłatne – wiele osób (Ramka 6).

Koniec lat dziewięćdziesiątych zbiega się z próbami reform w PAN. Jedną z nich było uzyskanie osobowości prawnej przez instytuty PAN, co dało ich dyrektorom większą autonomię. Krytyczna sytuacja IRWiR PAN zwróciła uwagę władz Akademii. Propozycja zmian wyszła od Przewodniczącego Wydziału I, prof. Janusza Tazbira. Zaproponował on nowemu dyrektorowi w 1997 r., aby Instytut rozważył możliwość przejścia do Wydziału V Nauk Rolniczych lub zastanowił się nad przejściem socjologów do IFiS PAN, a ekonomistów do Instytutu Ekonomii PAN, co byłoby równoznaczne z likwidacją IRWiR PAN. Nowe kierownictwo Instytutu – dyrektor, prof. Marek Kłodziński, i jego zastępcę, prof. Andrzej Rosner – zaproponowało dwuletni program restrukturyzacji oraz nową strategię rozwoju. Została ona zaakceptowana przez władze Akademii i udało się ją zrealizować w ciągu paru lat. Najtrudniejsze okazały się sprawy kadrowe. Aby finanse Instytutu wyprowadzić na prostą, trzeba było zmniejszyć liczbę pracowników. Z Instytutu odeszło wtedy 12 osób. Nie były to sprawy przyjemne ani dla Dyrekcji, ani osób odchodzących. Realizacja tego punktu nie byłaby możliwa bez zgody działającego wówczas w IRWiR PAN Związku Zawodowego „Solidarność”. Dopiero po 2003 r. trend w zatrudnieniu zaczął się zmieniać, nastąpiło odmłodzenie Instytutu poprzez zatrudnienie kilku asystentów naukowych.

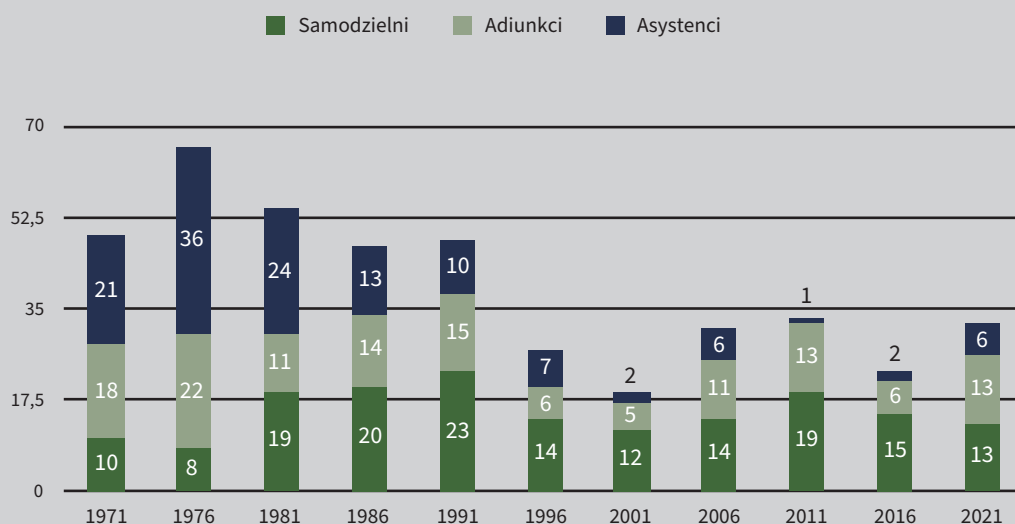
**RAMKA 6.
EXODUS**

Po przełomie 1989 r. wielu pracowników otrzymało propozycje pracy w administracji państwowej wysokiego szczebla lub innych instytucjach centralnych. Marszałkiem Sejmu kontraktowego został prof. Mikołaj Kozakiewicz. Prof. Mirosław Pietrewicz objął funkcję wicepremiera i ministra skarbu, a potem członka Rady Polityki Pieniężnej. Prof. Katarzyna Duczkowska-Małysz rozpoczęła pracę w Kancelarii Prezydenta RP, a następnie jako wiceminister w resorcie rolnictwa. Dr Aleksander Lutyk został szefem biura ministra do spraw warunków życia na wsi, a potem znalazł swe miejsce w Agencji Własności Rolnej

Skarbu Państwa. Dr Bogdan Skwarka (prawnik) pełnił przez wiele lat funkcję dyrektora Biura Prawnego Kancelarii Senatu, był Szefem Kancelarii Senatu, a następnie w Najwyższej Izbie Kontroli kierował Departamentem Prawnym i Orzecznictwa Kontrolnego, później – Departamentem Administracji Publicznej NIK. Inni prawnicy – dr Witold Jurcewicz i dr Andrzej Rutkowski – przeszli do prawniczych praktyk: pierwszy został współudziałowcem znanej amerykańsko-polskiej spółki adwokackiej, drugi – radcą prawnym. Mgr Kazimierz Chłopecki został szefem Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska. Mgr Jerzy Rey piastował funkcję wiceministra resortu rolnictwa. Dr Mirosław Drygas objął w Ministerstwie Rolnictwa stanowisko

dyrektora Departamentu Rozwoju Obszarów Wiejskich, a potem wiceprezesa Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Dyrektorem jednego z departamentów tejże Agencji został dr Krzysztof Michalski. Mgr Jan Rajtar został wybrany posłem na Sejm, a potem prowadził departament zagraniczny w Banku Gospodarki Żywnościowej. Do sektora bankowego odszedł też dr hab. Włodzimierz Dzun, który później organizował wielkoobszarowe (10 tys. ha) gospodarstwo rolne na Żuławach. Z kolei prof. Czesław Noniewicz i prof. Jan Fereniec wzmocnili placówki naukowe w Białymstoku i Siedlcach, prof. Bohdan Jałowiecki – przeszedł na Uniwersytet Warszawski, a dr hab. Maria Halamska wyjechała służbowo za granicę na kilka lat.

Po tej niezbędnej restrukturyzacji nastąpił wzrost liczby pracowników do prawie 50 osób, by ostatecznie spaść do około 40. Ale tu trzeba zwrócić uwagę na inną kwestię, udział zatrudnionych pracowników naukowych w ogólnej liczbie pracowników. Był on zmienny i kształtował się od 52% w 2016 r. do około 75% w latach 1976, 2006 i 2021. Tu wiele zależało od polityki kadrowej Dyrekcji Instytutu, w tym szczególnie od świadomego kształtowania odpowiednich proporcji między pracownikami naukowymi a techniczno-administracyjnymi – co nigdy nie było łatwe. Na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. rozpoczęło się wdrażanie reformy nauki, co wiązało się z radykalnym ograniczeniem wieloletowości pracowników naukowych od 2012 r. Spowodowało to istotne uszczuplenie kadry profesorskiej IRWiR PAN z czternastu do siedmiu osób. Instytut musiał rozstać się z profesorami, którzy byli tu zatrudnieni na drugim etacie. Wśród nich byli: Krystian Heffner, Barbara Kutkowska, Wiesław Musiał, Krystyna Szafraniec, Józef Kania. Brak wymaganej liczby 8 samodzielnych pracowników przyczynił się do utraty na dwa lata uprawnień do nadawania stopnia doktora przez Instytut. Silna mobilizacja dojrzewających do samodzielności naukowej adiunktów pozwoliła odbudować wymagany stan kadrowy i ponownie w 2015 r. otrzymać uprawnienia do nadawania stopnia doktora w zakresie ekonomii (Wykres 3).

Wykres 3. Liczebność pracowników naukowych według stanowisk.

Źródło: Opracowanie własne

Innym mankamentem była także niekorzystna struktura generacyjna pracowników naukowych, co przejawiało się w rosnącym udziale pracowników samodzielnych kosztem młodszych pracowników nauki. Kształtowała się ona już od lat osiemdziesiątych. W latach dziewięćdziesiątych samodzielni i zarazem wiekowo starsi dominowali. Zasadnicza zmiana proporcji zaczyna się dopiero pod koniec drugiej dekady XXI w., kiedy młodszy, niesamodzielni pracownicy zaczynają przeważać w strukturze, co daje nadzieję na zastępowalność naukowych pokoleń. Bo IRWiR PAN jest chyba dobrym miejscem do pracy. Ta hipoteza znajduje potwierdzenie w fakcie rozpoczęcia po 2016 r. pracy przez młodych naukowców, z których niemal każdy jest laureatem ogólnopolskiego konkursu wyróżniającego pracę magisterską lub doktorską. Wspomnijmy, że dr Aleksandra Pawłowska otrzymała nagrodę Prezesa GUS w konkursie na pracę doktorską z zakresu statystyki (2022), dr Elwira Wilczyńska otrzymała I nagrodę w konkursie „Polska wieś – dziedzictwo i przyszłość”, organizowanym przez Fundację na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (2018), dr Aleksandra Bilewicz otrzymała I nagrodę przyznaną przez Krajową Radę Spółdzielczą w konkursie na najlepszą pracę badawczą z zakresu spółdzielczości (2016), dr Vitaliy Krupin uzyskał Premię Parlamentu Ukrainy dla najbardziej utalentowanych młodych naukowców w zakresie podstawowych i stosowanych badań (2016). Z kolei wymienimy wyróżnienia najmłodszych naukowców: laureaci w konkursie im. Profesora Michała Kuleszy poświęconym tematyce samorządowej – mgr Łukasz Komorowski (2016 i 2018) oraz mgr Agata Mróz (2020), a także laureatki w konkursie na najlepszą pracę z tematyki rozwoju obszarów wiejskich, organizowanym przez Fundację EFRWP i IRWiR PAN – mgr Dominika Zwęglińska-Gałęcka (2017) i mgr Adrianna Wojciechowska (2021). Do sukcesów należy także zaliczyć wybór dr Aleksandry Bilewicz na kadencję 2021–2023

na członka Akademii Młodych Uczonych PAN – organizacji działającej w celu promowania badań naukowych i prac rozwojowych prowadzonych przez wybitnych młodych przedstawicieli nauki polskiej. „Odmłodzenie ‘irwiru’ – jak powiedział prof. Witold Orłowski, członek Rady Naukowej, na posiedzeniu w dniu 15 grudnia 2021 r. – to bez wątpienia sukces, jaki trudno osiągnąć w dzisiejszych czasach jednostkom naukowym”.

Oprócz przyjaznego środowiska młodzi – ale także ci „przed 50-tką” – mają „na miejscu” wzory do naśladowania. Pan Prof. dr h. c. mult. Jerzy Wilkin, członek rzeczywisty PAN (od 2013 r., wcześniej, od 2002 członek korespondent), wyróżniony trzykrotnie akademickim tytułem *doctora honoris causa* (2011, 2015, 2020), w 2017 r. za książkę *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*⁸⁵ otrzymał Nagrodę im. prof. Edwarda Lipińskiego. Przez trzy kadencje był członkiem Zarządu Europejskiego Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnych (EAAE – European Association of Agricultural Economists), a na kongresie tego Stowarzyszenia w 1999 r. (współorganizowanym z IRWiR PAN) otrzymał tytuł Fellow of the Association, co jest największym wyróżnieniem, jakie może przyznać EAAE⁸⁶. Pani Prof. dr hab. Maria Halamska została w 2021 r. laureatką Nagrody Historycznej POLITYKI w dziedzinie prac naukowych i monografii za książkę *Ciągłość i zmiana. Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości* (2020F). Pani Profesor jest członkiem korespondentem Francuskiej Akademii Rolnictwa (Académie d'Agriculture de France). W 2022 r. odznaczono ją Medalem PAN. Medalami PAN odznaczeni także byli prof. dr h. c. Marek Kłodziński w 2003 r. i prof. dr hab. Andrzej Rosner w 2014 r. Prof. Marek Kłodziński został wyróżniony przez SGGW tytułem akademickim *doctora honoris causa* w 2013 r. oraz Laurem V Wydziału PAN w 2008 r.

W tej plejadzie osób godnych naśladowania przez młodzież nie może zabraknąć obecnej Pani Dyrektor dr hab. Moniki Stanny. Jej osobista praca z młodymi pracownikami w wielu projektach jest nieocenionym wkładem w ich naukowe formowanie, wprowadzającym ich w świat badań naukowych. By wspierać działalność badawczą młodych pracowników nauki, zainicjowała w 2020 r. utworzenie przy Instytucie Fundacji Badań Miejsko-Wiejskich „RURall”⁸⁷.

Ze stanem liczebnym pracowników oraz ich strukturą pokoleniową wiąże się struktura organizacyjno-badawcza, która miała i ma charakter hybrydowy (Ramka 7). Trwałym i podstawowym elementem były zakłady, w swoich nazwach określające przypisanie do dyscyplin. Podstawowe z nich grupują specjalistów dwóch dyscyplin: ekonomii i socjologii, pochłaniając także przedstawicieli innych dyscyplin, którzy nierzadko naciskają na organizacyjną autonomię. Czasem ich dążenia natrafiały jednak na barierę liczebności. Stąd w strukturze pojawiają się inne formy organizacyjne: pracownie, jak

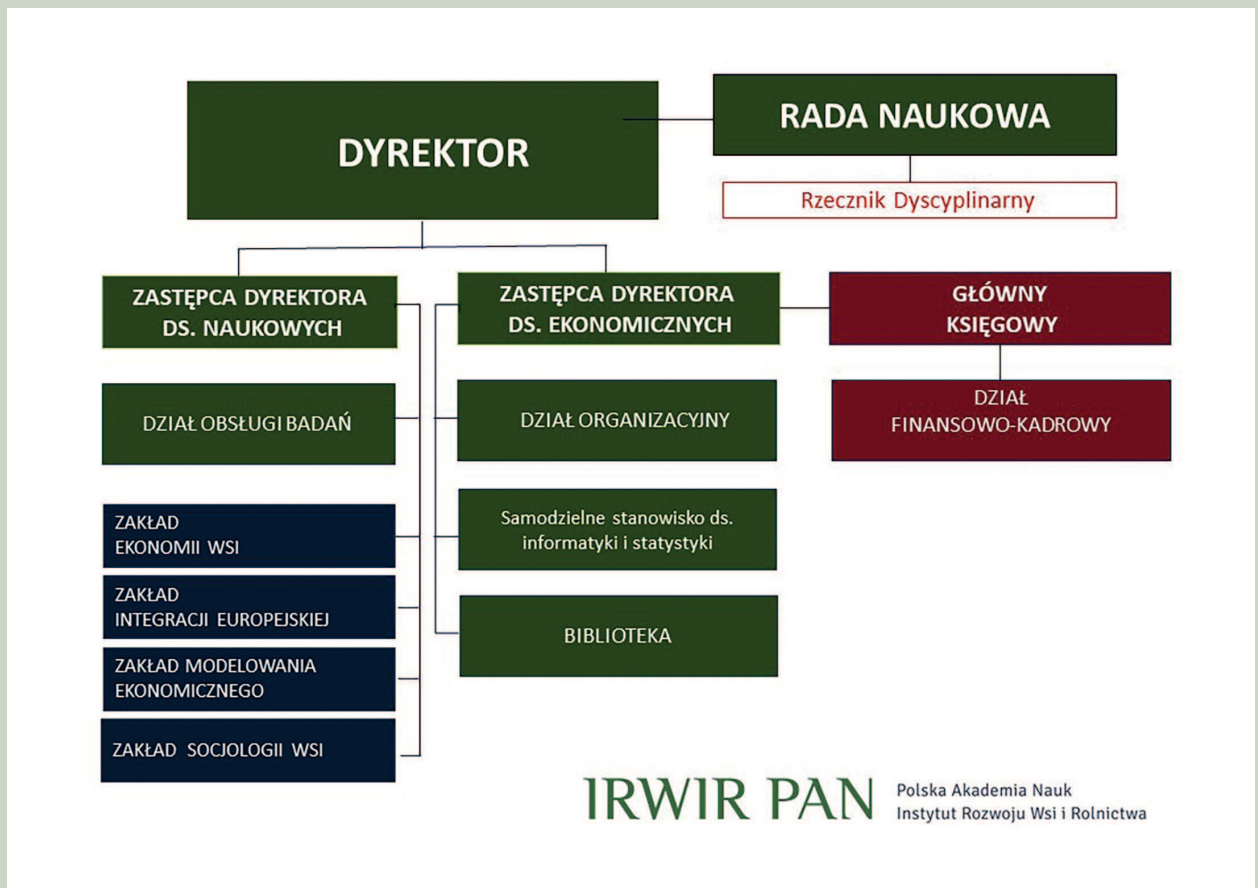
85 J. Wilkin (2016). *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

86 Prof. Wilkin był jedynym członkiem z krajów Europy Środkowej i Wschodniej w międzynarodowej grupie przygotowującej nową koncepcję polityki UE wobec wsi i rolnictwa. Wyniki tych prac ukazały się w raporcie *Policy vision for Sustainable Rural Economies in an enlarged Europe* (Hanower 2003). Jeszcze przed przystąpieniem Polski do OECD uczestniczył przez 6 lat w powołanej przez tę organizację grupie ekspertów analizujących zmiany w rolnictwie i polityce rolnej.

87 Fundacja Badań Miejsko-Wiejskich RURall (Rural and Urban Research) powstała 13 marca 2020 r. (KRS: 0000834803), by wspierać rozwój i promocję badań społecznych na rzecz obszarów wiejskich i miejskich. Jej fundatorem jest IRWiR PAN. Rada Fundacji, którą tworzyły M. Halamska, M. Gelo-Kluczyńska i dyrektor IRWiR PAN M. Stanny, powołała pierwszy skład Zarządu Fundacji. Prezesem Zarządu został M. Kłodziński, wiceprezesem S. Kalinowski i sekretarzem Łukasz Komorowski. Patrz <http://www.irwirpan.waw.pl/734/734/fundacja-rurall>.

RAMKA 7. EWOLUCJA STRUKTURY ORGANIZACYJNEJ		
Data	Jednostki w ramach Instytutu	Dokument
Kadencja Dyrektora prof. dr. hab. Dyzmy Gałaja		
29.12.1971	Zakład Ogólnych Problemów Rolnictwa i Gospodarki Narodowej Zakład Ogólnej Ekonomiki Rolnictwa i Polityki Agrarnej Zakład Socjologii Wsi	Sekretarz Naukowy Polskiej Akademii Nauk Decyzją nr 283/71 nadaje statut Instytutowi Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
20.03.1974	Zakład Ogólnej Ekonomiki Rolnictwa Zakład Polityki Agrarnej Zakład Socjologii Wsi Samodzielna Pracownia Struktur i Funkcji Osiedli Wiejskich Stacja Naukowo-Badawcza w Krakowie Stacja Naukowo-Badawcza w Lublinie Stacja Naukowo-Badawcza w Toruniu Stacja Naukowo-Badawcza w Płocku	Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych prof. dr hab. Władysław Markiewicz zatwierdza nową strukturę organizacyjną IRWiR PAN.
22.06.1977	Zakład Ogólnej Ekonomiki Rolnictwa Zakład Polityki Agrarnej Zakład Socjologii Wsi Zakład Realizacji Badań Samodzielna Pracownia Struktur i Osiedli Wiejskich Stacja Naukowo-Badawcza w Krakowie Stacja Naukowo-Badawcza w Toruniu Stacja Naukowo-Badawcza w Płocku	Pismem znak: WI-013/IRWiR/77 Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych prof. dr hab. Władysław Markiewicz zatwierdza nową strukturę organizacyjną IRWiR PAN.
30.09.1981	Zakład Polityki Agrarnej i Ekonomiki Rolnictwa Zakład Socjologii Wsi Zakład Realizacji Badań Stacja Naukowo-Badawcza w Krakowie Stacja Naukowo-Badawcza w Toruniu	Pismem znak: W-I-178/81 Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych prof. dr hab. Władysław Markiewicz zatwierdza zmiany w strukturze organizacyjnej IRWiR PAN.
Kadencja Dyrektora prof. dr. hab. Józefa Okuniewskiego		
rok 1986	Zakład Polityki Agrarnej i Ekonomiki Rolnictwa Zakład Socjologii Wsi 8 grup problemowych uczestniczących w realizacji programu CPBP 09.05 „Społeczno-gospodarcze uwarunkowania modernizacji wsi i rolnictwa” Stacja Naukowo-Badawcza w Krakowie Stacja Naukowo-Badawcza w Toruniu	Sprawozdanie z działalności naukowo-badawczej za rok 1986, Warszawa 1987.
Kadencja Dyrektora prof. dr. hab. Marii Wieruszewskiej		
9.04.1991	Zakład Ekonomiki Rolnictwa i Polityki Agrarnej Zakład Socjologii Wsi Zakład Kultury Wsi Pracownia Badań Demograficznych Pracownia Badań Przestrzennych, Osadnictwa i Infrastruktury Obszarów Wiejskich Pracownia Socjologii Edukacji i Młodzieży Wiejskiej	Zarządzenie Dyrektora Instytutu nr 1/91 z dnia 9 kwietnia 1991 r.

Data	Jednostki w ramach Instytutu	Dokument
Kadencja Dyrektora prof. dr. hab. Marka Kłodzińskiego		
1.07.1997	Zakład Aktywizacji Społeczno-Gospodarczej Obszarów Wiejskich Zakład Socjologii i Antropologii Kultury Wsi Pracownia Socjologii Edukacji i Młodzieży Wiejskiej w Toruniu	Pismo znak: WI-1209/97 Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych prof. dr hab. Janusz Tazbir zatwierdza nową strukturę organizacyjną IRWiR PAN.
11.05.2006	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Socjologii Młodzieży i Edukacji	Statut IRWiR PAN zatwierdzony przez Prezesa PAN.
Kadencja Dyrektora prof. dr. hab. Andrzeja Rosnera		
rok 2011	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Socjologii Młodzieży i Edukacji	brak zmian
Kadencja Dyrektora dr. Mirosława Drygasa		
16.05.2013	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Socjologii Młodzieży i Edukacji Zakład Analiz Zmian Społecznych na Wsi	Statut IRWiR PAN zatwierdzony przez Prezesa PAN.
08.12.2014	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii i Kultury Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Socjologii Młodzieży i Edukacji Zakład Analiz Zmian Społecznych na Wsi Zakład Modelowania Ekonomicznego	Statut IRWiR PAN zatwierdzony przez Prezesa PAN.
Kadencja Dyrektora dr hab. Moniki Stanny		
31.01.2017	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Modelowania Ekonomicznego Zakład Antropologii Kultury Wsi	Statut IRWiR PAN zatwierdzony przez Prezesa PAN.
05.05.2021	Zakład Ekonomii Wsi Zakład Socjologii Wsi Zakład Integracji Europejskiej Zakład Modelowania Ekonomicznego	Statut IRWiR PAN zatwierdzony przez Prezesa PAN.

i różnymi – właściwymi reprezentowanej dyscyplinie naukowej – językami. Koncepcja takiej struktury Instytutu miała zabezpieczyć realizację multidyscyplinarnych badań. Zespoły zaczęły powstawać w 1972 r., a pierwszym był powołany 1 kwietnia 1972 r. zespół badań nad ludnością dwuzawodową. W 1974 r. istniało dziewięć takich zespołów, w 1979 – dwanaście. Prowadziły one badania: nad procesami zmian w kompleksie gospodarki żywnościowej; zmianami w strukturze ludności wiejskiej; przemianami strukturalnymi rolnictwa; rozwojem i efektywnością technik wytwórczych w rolnictwie; efektywnością instrumentów polityki agrarnej; kształtowaniem się modeli żywienia; zmianami w materialnych i socjalnych warunkach bytu ludności rolniczej; rozwojem oświaty rolniczej; przeobrażeniami kulturowymi; przestrzennymi aspektami rozwoju obszarów wiejskich; funkcjonowaniem systemu gminnego oraz nad ewolucją kwestii rolnej i chłopskiej. Liczba tych zespołów, ich nazwy i skład osobowy ulegał ewolucji wraz ze zmianami priorytetów badawczych, zainteresowań pracowników Instytutu, a także zapotrzebowania (ze strony administracji partyjno-rządowej, a po przełomie – Sejmu, Senatu, ministerstw itp.) na opracowania lub ekspertyzy. Obok tej złożonej struktury „warszawskiej centrali” istniały – od 1971 r. – trzy stacje naukowo-

Fot. 8. Struktura organizacyjna IRWiR PAN od 2021 r.
Źródło: Statut IRWiR PAN
zatwierdzony przez Prezesa PAN
w dniu 5 maja 2021 r.

RAMKA 8. ZMIANY SKŁADU KADRY KIEROWNICZEJ IRWiR PAN

Dyrektor	Dyrektor ds. naukowych	Główna księgowa
Prof. dr hab. Dyzma Gałaj 1.11.1971–31.12.1985	Zastępcy Dyrektora ds. naukowych: prof. dr hab. Augustyn Woś – 1.04.1972–30.09.1974 doc. dr hab. Czesław Kos – 1.04.1975–31.05.1981 doc. dr hab. Marek Ignar – 1.01.1982–31.12.1984 Zastępca Dyrektora ds. ogólnych: mgr Marian Brzóska – 1.04.1972–30.10.1974 Zastępca Dyrektora ds. ekonom.-adm.: mgr Marian Mońka – od 1.07.1974	Wanda Goździk – 1.12.1972–28.02.1985 Krystyna Witkowska – 1.05.1985–31.12.1986
Prof. dr hab. Józef Okuniewski 1.07.1986–28.02.1991	Zastępca Dyrektora ds. naukowych: prof. dr hab. Maria Wieruszewska – od 1.10.1986 Zastępca Dyrektora ds. ogólnych: mgr Marian Mońka	Krystyna Witkowska
Prof. dr hab. Maria Wieruszewska 1.03.1991–31.03.1997	Zastępca Dyrektora ds. ogólnych: mgr Marian Mońka – do 31.05.1991 Zastępca Dyrektora Instytutu: doc. dr hab. Janusz Stacewicz – 1.05.1991–30.04.1994 Zastępca Dyrektora Instytutu: dr Jan Lisowski: – 30.04.1994–30.09.1997	Krystyna Witkowska – do 31.01.1992 mgr Anna Leśnicka – od 1.03.1992
Prof. dr hab. Marek Kłodziński 1.06.1997–31.05.2008	Zastępca Dyrektora ds. naukowych: prof. dr hab. Andrzej Rosner	mgr Anna Leśnicka
Prof. dr hab. Andrzej Rosner 1.06.2008–31.05.2012	Zastępca Dyrektora ds. naukowych: dr hab. Katarzyna Zawalińska, prof. IRWiR PAN Zastępca Dyrektora ds. ogólnych: dr Mirosław Drygas	mgr Anna Leśnicka
Dr Mirosław Drygas 1.06.2012–31.05.2016	Zastępca Dyrektora ds. naukowych: dr hab. Katarzyna Zawalińska, prof. IRWiR PAN	mgr Anna Leśnicka
Dr hab. Monika Stanny, prof. IRWiR PAN 1.06.2016–31.12.2024*	Zastępca Dyrektora ds. naukowych: dr hab. Dominika Milczarek-Andrzejewska – 1.06.2016–30.06.2018 dr hab. Adam Czarnecki, prof. IRWiR PAN – od 1.06.2020 Zastępca Dyrektora ds. ekonomicznych: dr Anna Rosa – od 1.04.2018	mgr Anna Leśnicka – do 31.12.2017 mgr Wanda Pszczółkowska – od 1.01.2018

*okres mianowania

-badawcze: w Płocku, Krakowie oraz Toruniu⁸⁸. Dwie pierwsze zostały zlikwidowane w 1991 r., trzecia – przekształcona najpierw w Pracownię, potem Zakład – ostatecznie została zamknięta w 2016 r.

Powstawanie lub likwidacja zakładów odzwierciedlała też zamysły dyrektorów Instytutu, z których każdy miał jakąś wizję Firmy i starał się ją wcielać w życie. Dyrektorom towarzyszyli zastępcy, którzy z reguły podzieleni byli zakresem odpowiedzialności na sprawy naukowe i tzw. ogólne, w tym ekonomiczne czy administracyjne. Kadre kierowniczą Instytutu, oprócz dyrektorów, tworzył także główny księgowy, co w przypadku IRWiR PAN było funkcją sprawowaną przez kobiety (Ramka 8).

Ważnym ciałem doradczym w kształtowaniu polityki naukowej Instytutu była jego Rada Naukowa, której zadania są opisane w statucie jednostki; tej części historii IRWiR PAN poświęcony jest osobny rozdział tej Jubileuszowej publikacji (Rozdział IV).

WSPÓŁPRACA Z ZAGRANICĄ

Pracownicy naukowcy, poza nielicznymi wyjątkami, chętnie podejmowali i utrzymywali kontakty z zagranicznymi placówkami. Warunki tej współpracy ulegały zmianie, co także miało wpływ na jej formy i charakter. Najczęstszymi formami były wyjazdy w ramach tzw. wymiany naukowo-badawczej z placówkami naukowymi – najczęściej akademiami nauk lub ich odpowiednikami – na podstawie podpisanych umów o współpracy. Tu dużą rolę odgrywało Biuro Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN, które każdej placówce przyznawało tzw. limit wymiany, liczony w osobodniach. Tak jest także współcześnie, ale ta ścieżka możliwej współpracy jest jedną z wielu. Inaczej było do 1989 r., kiedy w praktyce była to jedyna forma naukowych kontaktów.

Współpracę z zagranicą można – ze względu na jej cechy – podzielić na trzy kategorie. Do pierwszej można byłoby zaliczyć wizyty-rewizyty, mające charakter rozpoznawczy, które nie zaowocowały żadną ściślejszą czy dłuższą trwającą współpracą. Nie były one zupełnie bezowocne, gdyż dawały – zwłaszcza młodym – okazję do poznania świata (nie tylko) naukowego oraz do sprawdzenia własnych umiejętności językowych. Drugą kategorią współpracy świadczącą o większym zaangażowaniu partnerów były kontakty zwieńczone organizacją wspólnej konferencji na określony temat, często przypominającą – jak mówią Francuzi – *auberge espagnole*⁸⁹, z których referaty i komunikaty publikowano. Ten format współpracy cechował głównie relacje z partnerami ze wschodu, na przykład Chin i Wietnamu. Współpraca z Chinami rozpoczęła się w 2003 r. z siostrzanym Instytutem Studiów Wiejskich Chińskiej Akademii Nauk Społecznych w Pekinie. Później współpracę zaproponował Instytut Studiów Europejskich Wietnamskiej Akademii Nauk w Hanoi. Zaletą tej międzynarodowej wymiany była możliwość obserwacji podczas wyjazdów studyjnych na wieś realnej specyfiki obszarów przez znaczną grupę pracowników. Współpraca ta zaowocowała także wspólnymi publikacjami⁹⁰. Zdecydowanie wyższe wymogi postawiła przed Instytutem rozpoczęta w 2018 r. współpraca z Institute of Geographic Sciences

88 Przewidziane w Statucie Instytutu z 1973 r. trzy dalsze – w Lublinie, Białymstoku oraz Opolu, nigdy nie powstały.

89 Oznacza to gospodę, w której nie ma nic do jedzenia, a posilić się można tylko tym, co się przyniesie ze sobą.

90 Współpraca z Chinami: *Globalization and rural development: Chinese and Central European perspectives* (Rosner 2009A); z Wietnamem: S. Michalska, A. Rosa, Tran Thi Minh Thi (red.) (2019). *Village and agriculture*. WiR 2019/3.

Fot. 9. Wizyta delegacji z Chińskiej Akademii Nauk w Pekinie – Dyrektora Institute of Geographic Sciences and Natural Resources Research (IGSNRR CAS) z współpracownikami, członka założyciela APRD ANSO (wieś Przybyszew, 14.10.2018).
Źródło: Archiwum IRWiR PAN

and Natural Resources Research, Chinese Academy of Sciences (IGSNRR CAS) z Pekinu, który jest największą tego typu jednostką na świecie. IRWiR PAN został zaproszony (obok 14 innych placówek z 8 krajów) do udziału w międzynarodowym przedsięwzięciu „Alliance of Poverty Reduction and Development” (APRD), poświęconemu działaniom na rzecz walki z biedą, ubóstwem i promowaniu rozwoju zrównoważonego w ramach szerszej inicjatywy „Belt and Road Initiative”. Inicjatywa została afiliowana przy „Alliance of International Science Organizations” (ANSO), której sygnatariuszem jest Polska Akademia Nauk wraz z 35 innymi organizacjami naukowymi z całego świata (Fot. 9).

Trzecią kategorią była wieloletnia współpraca badawcza, oparta na wspólnie wypracowanych programach i metodologii. Ten typ kooperacji przynosił najwięcej korzyści Instytutowi i jego pracownikom, a także „rozślawił Polskę i Instytut w świecie”. Warto odnotować trwającą od lat siedemdziesiątych współpracę prof. A. Rosnera z prof. Paolem Santacroce z Uniwersytetu w Wenecji, do której w późniejszym okresie dołączali kolejni pracownicy Instytutu: Izasław Frenkel, Bożena Andrychowicz i Monika Stanny. Z niej wyłoniły się badania przestrzenne w Instytucie. Na pewno wpływ na to miał tu sukces *Atlasu demograficznego i społeczno-zawodowego obszarów wiejskich w Polsce* (Frenkel, Rosner 1995H). Publikacja ta, przygotowana z zastosowaniem nowych metod analizy przestrzennej, miała charakter nowatorski. Znakomita była jego strona edytorska: prof. A. Rajkiewicz nazwał *Atlas* „klejnotem edytorskim”.

Do długotrwałych i bardzo owocnych należały kontakty z placówkami brytyjskimi: Uniwersytetami w Plymouth i Exeter. Opisana ona została przez prof. Andrew Erringtona w przeglądzie „The British Academy Review” (January–July, 2001). Errington wspomina wzajemne wizyty, wspólne seminaria, realizację projektów badawczych. Z jego inicjatywy zespół IRWiR PAN (K. Heffner, A. Rosner, A. Czarnecki) uczestniczył w opisanym wyżej międzynarodowym projekcie badawczym MARKE-TOWNS. Częstym gościem w Instytucie był prof. Keith Howe z Uniwersytetu w Exe-

ter, który przyjmował u siebie wielu młodych pracowników naukowych z IRWiR PAN. Wspomnieć trzeba o współpracy z dr Ruth Gasson z Wye College University of London czy profesorami Allanem Backwellem i Berkeleyem Hillem. Wszystko to były instytucje i nazwiska „z pierwszych stron gazet” ekonomiczno-rolnych. Dzięki tej współpracy opublikowanych zostało – po obydwu stronach – wiele tekstów⁹¹. W ostatnich latach współpraca ta osłabła; należy tego żałować, gdyż właśnie na Wyspach, na przełomie wieków i na początku stulecia XXI, powstało wiele interesujących propozycji i koncepcji tzw. *rural studies*⁹².

Do najdłużej trwającej i legitymującej się wieloma wspólnymi projektami badawczymi i publikacjami należy współpraca z Francją. W latach siedemdziesiątych nawiązane i utrzymywane były kontakty z Centre de Sociologie Rurale (EHESS), kierowanym przez prof. Placida Rambeau; z IRWiR PAN kontakty z tym ośrodkiem utrzymywali prof. B. Tryfan, dr E. Jagiełło-Lysiowa oraz prof. Mikołaj Kozakiewicz. W 1979 r. zakochała się w Instytucie Marie-Claude Maurel⁹³, odbywająca swoją pierwszą naukową wyprawę do Polski. Kontakt z ośrodkiem konkurującym z Centre – Groupe des Recherches Sociologiques CNRS – Paris X – Nanterre, kierowanym przez prof. Henri Mendrasa, nawiązała dr Maria Halamska, odbywająca tam sześciomiesięczny staż naukowy. Od lat sześćdziesiątych aż do połowy lat dziewięćdziesiątych były to dwa najważniejsze we Francji ośrodki socjologii wsi, znane nie tylko w Europie, ale na całym świecie. Szczególnie ekspansywny – ze względu na swoje badania nad procesem modernizacji wsi oraz wpływowe publikacje – był ośrodek usytuowany na Uniwersytecie Paris X – Nanterre. W tym też ośrodku, w połowie lat osiemdziesiątych powstała idea przeprowadzenia międzynarodowych badań porównawczych nad funkcjonowaniem gospodarstw rodzinnych w różnych systemach społeczno-gospodarczych. Miały w nim uczestniczyć – oprócz Francji – Brazylia, Kanada, Tunezja oraz Polska, która ukazywała specyfikę funkcjonowania gospodarstw rodzinnych w systemie skolektywizowanym. Ważnym elementem tych badań był zespół składający się z byłych doktorantów i stażystów Groupe des Recherches Sociologiques w Nanterre⁹⁴. Te kilka lat trwające badania, którymi kierował Hugues Lamarche, zaowoco-

RAMKA 9. PUBLIKACJE ZWARTE, POWSTAŁE W EFEKCIE WSPÓŁPRACY Z FRANCJĄ

1990

Deux visages de l'agriculture familiale – specjalny numer „Espaces Rural” (nr 22).

1991

Lamarche H. (red.), *L'agriculture familiale*. I. *Une réalité polimorphe* (wyd. polskie: *Rolnictwo rodzinne*. I. *Rzeczywistość polimorficzna*, 1992).

1994

Lamarche H. (red.), *L'agriculture familiale*. II. *Du mythe à la réalité* (wyd. polskie: *Rolnictwo rodzinne*. II. *Od mitu do rzeczywistości*, 2002).

2003

Maurel M.-C., Halamska M., Lamarche H., *Repli paysan*.

2003

Halamska M., Lamarche H., Maurel M.-C., *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*

2005

Maurel M.-C., Halamska M., *Démocratie et gouvernement locale en Pologne*.

2008

Halamska M. (red.), *L'agriculture française et l'agriculture polonaise dans l'Europe de 2007: expériences partagées et intérêts communs?*

2010

Halamska M., Maurel M.-C., *Les acteurs locaux à l'épreuve du modèle européen LEADER*.

91 W tomie o przedsiębiorczości (Kłodziński, Radziejowska 2002A) publikowali wspomniani wyżej A. Errington, K. S. Howe oraz Tapani Koppa z Finlandii.

92 Tu tytułem przykładu można wymienić dwa tomy *Handbook of Rural Studies*: P. Clocke (red.) (2006). *Handbook of rural studies*. London: Sage; M. Shucksmith, D. L. Brown (red.) (2016). *Routledge international handbook of rural studies*. London, New York: Routledge.

93 Ówczynie maître de conference na Uniwersytecie Montpellier III.

94 Rewolucyjna reputacja Uniwersytetu Paris X – Nanterre, najbardziej aktywnego ośrodka studenckiej rewolty 1968 r., miała tu swoje znaczenie.

Fot. 10. Seminarium francusko-węgiersko-polskie (projekt ALDETEC) w Rogowie, 2011 r.
Źródło: Archiwum M. Halamskiej

wały dwoma tomami *Rolnictwa rodzinnego* (wydania francuskie: 1991 i 1994, polskie: 1992 i 2002, także wydania brazylijskie: 1993 i 1998). Z tych badań wyrosły inne, prowadzone już tylko w Polsce⁹⁵: był to projekt badań nad mutacjami modeli produkcji rolniczej (finansowany przez UE), projekt badań nad dekokolektywizacją rolnictwa w Europie Środkowej oraz badań nad wdrażaniem programu LEADER w Europie Środkowej. W ramach współpracy z Francją zorganizowano kilka konferencji, wiele seminariów roboczych, staży młodych badaczy polskich we Francji: w CNRS, EHESS, na Uniwersytecie w Montpellier, jak też młodych Francuzów w IRWiR PAN. Także i ten francuski kierunek uległ ekstensyfikacji (Fot. 10, Ramka 9).

Kierunki współpracy ulegały przeobrażeniom wraz ze zmianami składu osobowego Instytutu i partnerskich instytucji. Współpraca z Finlandią trwa niemal od powstania Instytutu – przede wszystkim z prof. Tapani Köppä z Uniwersytetu Helsińskiego oraz Erki Asp z Uniwersytetu w Turku. On właśnie na kilkunastu stronach swej książki (wydanej po fińsku w 2006 r.)⁹⁶ zamieścił opis współpracy z IRWiR PAN. Nowy rozdział w polsko-fińskiej współpracy piszą teraz młodzi pracownicy: Katarzyna Zawalińska, współpracująca z Uniwersytetem Helsińskim w zakresie modelo-

⁹⁵ Były one w całości, łącznie z opracowaniem statystycznym, finansowane przez CNRS.

⁹⁶ Opisuje w niej swoje kontakty naukowe. W opisie współpracy z IRWiR wymienia często Barbarę Tryfan, Mikołaja Kozakiewicza, Marka Kłodzińskiego, Józefa Okuniewskiego, Grażynę Kaczor-Pańków i Marię Wieruszewską.

wania ekonomicznego, i Adam Czarnecki, który po kilkuletniej pracy w Uniwersytecie Eastern Finland przeprowadził analizę porównawczą wpływu drugich domów na rozwój wiejski w Finlandii i Polsce⁹⁷.

Od 2009 r., z inicjatywy Katarzyny Zawalińskiej, rozwijana jest bardzo efektywna współpraca z daleką Australią, z Centre of Policy Studies na Victoria University w Melbourne. Obie instytucje przez kilka lat organizowały w IRWiR PAN jedyne w Europie kursy szkoleniowe na temat „TERM: Regional General Equilibrium Modelling”. Koordynowała tę współpracę K. Zawalińska. Doświadczenia badawcze zdobyte wówczas w letniej szkole modelowania ekonomicznego stały się impulsem do utworzenia Zakładu Modelowania Ekonomicznego, prowadzącego badania przy zastosowaniu modeli ekonomicznych – obliczeniowych i teoretycznych. To zaowocowało współpracą z innymi ośrodkami⁹⁸.

W dzisiejszych czasach ważne miejsce zajmuje współpraca w ramach różnych międzynarodowych projektów, zwłaszcza finansowanych przez UE. Zazwyczaj pracownicy IRWiR PAN i sam Instytut są albo stroną wybierającą partnerów do konsorcjum, którego Instytut jest liderem, albo wybieraną przez innych, zagranicznych partnerów (więcej o tym w części „Nowe HORYZONT-y”).

IRWiR PAN: ŻYCIE NIENAUKOWE I TOWARZYSKIE

W tym opisie dziejów Instytutu do tej pory położony był nacisk na działalność naukową: problematykę badań, metody, struktury naukowo-badawcze. Zespół pracowników naukowych tworzyli przedstawiciele nauk społecznych, m.in. ekonomii, socjologii, demografii, geografii, gospodarki przestrzennej, politologii, łącząc się – w różnych kombinacjach – w zespoły badawcze i zakłady. Opisuując historię Instytutu, nie można pominąć roli osób zajmujących stanowiska administracyjne. Bez dobrze działającej księgowości, działu planowania czy sekretariatu trudno by było myśleć o prawidłowym funkcjonowaniu Instytutu. Na szczególną uwagę zasługuje sekretariat. Pani Teresa Romańska prowadzi go od ponad czterdziestu lat, pracując na tym stanowisku do dziś, i może dzięki temu pochwalić się współpracą ze wszystkimi kolejnymi dyrektorami jednostki. To wyjątkowa sytuacja, aby kolejnych siedmiu dyrektorów Instytutu miało przy swoim boku jedną i tę samą osobę na tym stanowisku. Jej niezwykła sprawność, wiedza, znajomość funkcjonowania innych działów administracyjnych, umiejętność poruszania się w zmieniającej się rzeczywistości prawnej, niespotykana lojalność wobec wszystkich dyrektorów uczyniły z Pani Teresy niezastąpioną asystentkę, prawą rękę każdego bez wyjątku dyrektora Instytutu. Od lat dziewięćdziesiątych, kiedy w Instytucie zaczęły pojawiać się pierwsze komputery, przez cały proces cyfryzacji Instytutu wspiera nas inż. Radosław Hoffmann, nie tylko służąc pomocą w obsłudze technicznej IT, lecz również w statystycznej części badań. Jego skrupulatność, dociekliwość i oszczędność ratowały nie raz pracowników

97 Wynikiem tej analizy jest książka: A. Czarnecki (2017). *Going local? Linking and integrating second-home owners with the community's economy: A comparative study between Finnish and Polish second-home owners*. Frankfurt/M.: Verlag Peter Lang.

98 Modele równowagi ogólnej CGE (REGPol i POLETERM) zostały stworzone przez zespół poszerzony o prof. Hannu Törmä (Ruralia Institute, University of Helsinki) oraz z dr. Jouko Kinnunen (Statistics and Research, Åland) z Finlandii. Model efektywnościowy był rozwijany przy współpracy z prof. Laure Latruffe (INRAE, Francja), a model CAPRI-RD przy współpracy z prof. Wolfgangiem Britzem (Bonn-Universität, Niemcy). Patrz wyżej przyp. 66.

przed pochopnymi decyzjami. Nieżyjąca już Roma Grams kierowała Działem Kadr i Planowania. Była niezwykle odpowiedzialnym i oddanym Instytutowi pracownikiem, obarczona sporządzaniem coraz liczniejszych i bardziej skomplikowanych, rygorystycznie wymaganych sprawozdań. W okresie, gdy półki sklepowe były puste, dyrektor administracyjny mgr Marian Mońka (1974–1991) dwoił się i troił, aby od zaprzyjaźnionych z nim prezesów Gminnych Spółdzielni zapewnić pracownikom Instytutu zaopatrzenie w takie dobra, jak masło, mąka, cukier, a nawet gwoździe. Pani Barbara Czyżewska pełniła w latach 1975–1997 funkcję sekretarza redakcji i redaktora językowego kwartalnika „Wieś i Rolnictwo”. Zawsze przyjazna i pomocna dla autorów, jest wspominana jako osoba kompetentna i prowadząca kwartalnik „twardą ręką”. W redagowaniu tekstów znakomicie wyszkoliła Zosię Busztę, która z kolei przez wiele lat, aż do 2003 r., była redaktorem i sekretarzem Komitetu Redakcyjnego serii książkowej „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”. Pani Irena Dejak opiekowała się księgozbiorem instytutowej biblioteki do 1995 r., wspomagając także korektą i maszynopisanem (tak – nie było jeszcze komputerów!) działalność badaczy Instytutu.

Każda zbiorowość ma złożoną strukturę; obok formalnej istnieje nieformalna. Opisana została zmieniająca się struktura naukowa: zakłady, zespoły, stacje. Pracownicy administracyjni także należeli do różnych działów; najliczniejszy zawsze był zespół zajmujący się finansami – tzw. księgowość. Ale w Instytucie były także inne, polityczne lub pracownicze organizacje, mające w pewnych okresach bardzo duży wpływ na funkcjonowanie Instytutu i atmosferę pracy. Do nich – aż do 1989 r. – należały organizacje polityczne: Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR (POP PZPR) oraz Koło Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL). Bez opisania ich pozycji i roli historia naszej Firmy byłaby niepełna.

W latach 1949–1989 w każdym zakładzie pracy, czy to była fabryka, „uspołecznione” gospodarstwo rolne, wyższa uczelnia, czy placówka PAN, istniała podstawowa organizacja partyjna PZPR. Należeli do niej wszyscy członkowie PZPR w danej strukturze organizacyjnej. Byli to ludzie ideologicznie przekonani, ale też koniunkturaliści, bowiem przynależność do PZPR mogła ułatwiać karierę naukową; na pewno zaś brak przynależności zamykał (system nomenklatury) możliwości awansu na niektóre stanowiska. POP PZPR miała duży – bezpośredni na dyrekcję placówki lub pośredni, poprzez instancje partyjne wyższego szczebla – wpływ na funkcjonowanie każdej placówki. Jej pozycja wynikała ze statusu PZPR jako partii rządzącej. Statut PZPR określał zadania POP, z których wynikało, że podstawowa organizacja partyjna PZPR powinna być pasem transmisyjnym między partią a społeczeństwem. Ta transmisja sprowadzała się z jednej strony do „kształtowania jedynie słusznych poglądów”⁹⁹, z drugiej – do kontrolowania wszelkich przejawów życia naukowego i społecznego¹⁰⁰. Ta funkcja POP w IRWiR PAN, jednostce zajmującej się przede wszystkim rolnictwem i wsią chłopską, była kluczowa. I z tego rzeczywistego zadania POP PZPR w IRWiR PAN pod kierownictwem sekretarza – długie lata tę funkcję sprawował

99 Miała ona dwie formy: indywidualnych rozmów nienajwyższej próby (na przykład po wydaleniu Aleksandra Sołżenicyna z ZSRR o tym, jak podty jest to człowiek, który zostawił żonę z dziećmi i „uciekł” na Zachód) albo wymuszonych zebrań pracowników „na temat” (w końcu lat siedemdziesiątych na przykład o ROPCiO i KOR).

100 Jeden z pracowników IRWiR PAN prowadził w latach osiemdziesiątych wywiad z gminnym sekretarzem PZPR. Ten głośno się zastanawiał, czy powinien – w imię sprawiedliwości społecznej – interweniować w sytuacji, gdy wie, że w gospodarstwie domowym jest lodówka czy pralka automatyczna, a on widzi członków tej rodziny zapisanych na społecznej liście kolejowej do tego dobra.

doc. Karol Michna – wywiązywała się z ochotą i starannością¹⁰¹. Nie oszczędzał się też w roli sekretarza jego uczeń i następcą – dr Henryk Rudnicki. Sekretarz K. Michna był w stanie permanentnego konfliktu z dyrektorem D. Gałajem, lecz – jako że ten był członkiem ZSL, a nie PZPR, i wysokiej rangi działaczem państwowym – miał na niego ograniczone możliwości bezpośredniego wpływu. Musiał posługiwać się wpływem pośrednim, poprzez instancje partyjne nawet centralnego szczebla.

Sekretarz i Egzekutywa byli doskonale zorientowani w sprawach Instytutu; sekretarze „z urzędu” byli członkami Kolegium Dyrekcji, Rady Naukowej i każdego innego, także czasowo ograniczonego, gremium. Mogli mieć (i mieli) negatywny wpływ na karierę naukową pracowników – na przykład przez odmowę podpisania wniosku o wyjazd służbowy za granicę, ową naganę partyjną wpisaną do akt, kształtowanie opinii o pracowniku w tzw. środowisku, także przez przekazywanie opinii o nim do nowego miejsca pracy. Żadne dokumenty działalności tej organizacji nie istnieją; jeden z członków Egzekutywy wyniósł je pod pachą po likwidacji PZPR. Pisane ślady zachowały się może tylko w sformułowanych opiniach w dokumentach osobowych pracowników z czasów tzw. weryfikacji w 1983 r. Historia POP w IRWiR PAN istnieje tylko jako *oral history*¹⁰².

Szczególne czujność POP PZPR wynikała także z tego, że w IRWiR PAN istniała druga, „sojusznicza” organizacja partyjna: Koło ZSL. Był to ewenement w Polskiej Akademii Nauk: w żadnej innej placówce nie istniała taka struktura. Koło powstało w 1973 r., pod skrzydłami prof. D. Gałaja, i posiadało podobne „uprawnienia” (konsultacje, udział w Kolegium Dyrekcji) jak POP, które nadał mu dyrektor. W różnych okresach liczyło od kilku do kilkunastu osób. Jego powstanie oprotestował sekretarz K. Michna. Ten protest dotarł do KC PZPR i był nawet przedmiotem dyskusji. Głos na tym forum zabrał ówczesny minister rolnictwa Kazimierz Barcikowski, który podobno powiedział: „Towarzysze, czy powstanie Koła ZSL w IRWiR PAN zagrozi budowie socjalizmu w Polsce? Czy nie mamy ważniejszych spraw do omówienia?”. Ówczesny sekretarz PZPR w Instytucie po tym fakcie już nie protestował, ale ZSL-owcy byli pod specjalnym nadzorem (jako element politycznie niepewny). Koło ZSL skupiało w swych szeregach wielu najbardziej dynamicznych pracowników Instytutu¹⁰³.

Było też – używając dzisiejszego języka – półotwartą „bańką towarzyską” w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Członkowie Koła stanowili środowisko

101 Starzy i byli pracownicy wspominają naganę z wpisaniem do akt, jaką Egzekutywa tej organizacji w 1973 r. udzieliła dwóm wicedyrektorom Instytutu: prof. Augustynowi Wosiowi i mgr. Marianowi Brzósce. Taka nagana oznaczała często tzw. wilczy bilet. Tu jednak „nie zadziałała”: prof. Woś został dyrektorem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, mgr Brzóska – dyrektorem Departamentu Nauki w Ministerstwie Rolnictwa. Inną głośniejszą inicjatywą irwirowskiej POP była próba ukarania Zespołu Badań Oświatowych w Toruniu za jego publikacyjną i polityczną działalność poprzez likwidację stacji. Negocjacje z władzami Akademii o utrzymanie Stacji prowadził dyr. D. Gałaj, w czym wspomagał go M. Kozakiewicz – kierownik Stacji. Bardzo krytyczne wnioski badawcze zespołu tłumaczono porywczymi charakterami jego członków. Natomiast w opinii M. Kozakiewicza o Zbigniewie Kwiecińskim, po pochwałach, znalazła się taka charakterystyka: „Stąbszy w teoretycznych rozważaniach, w których ulega łatwo fascynacjom emocjonalnym, co prowadzi do uproszczonych i nie w pełni uprawnionych generalizacji. Charakterologicznie niezrównoważony, z tendencją do zachowań autorytarnych i postawy dominującej” (Kozakiewicz, *IRWiR PAN w PRL...*, s. 236).

102 Warto zatem także odnotować, że po 13 grudnia 1981 r. kilka osób wystąpiło z PZPR; w przypadku ZSL była to jedna osoba.

103 Członkami ZSL byli m.in. D. Gałaj, M. Kozakiewicz, T. Hunek, M. Pietrewicz, M. Ignar, J. Rajtar, E. Jagiełło-Łysiowa, M. Halamska, K. Duczkowska-Małysz, M. Muszyński, J. Fereniec, K. Chłopecki, M. Kłodziński, Z. Buszta, W. Winclawski, Z. Nakielska.

Fot. 11. Warsztaty w Garbowie koło Lublina w 1974 r.

Fot. 12. Badania ankietowe na pograniczu polsko-niemieckim, Myślibórz, 1992 r.

Źródło: Archiwum IRWiR PAN (x2)

osób lubiących się wzajemnie, spotykających się z różnego rodzaju okazji¹⁰⁴, często z rodzinami. Zapraszano też zaprzyjaźnione osoby spoza Koła. Organizowano np. niezwykle spotkania z D. Gałajem, E. Jagiełło-Łysową, M. Kozakiewiczem, którzy opowiadali o swych młodych latach działalności w podziemiu podczas okupacji niemieckiej i początkach kariery naukowej. Z ich opowieści mogłaby powstać niezwykła książka. Trudno sobie wyobrazić bardziej integrujące spotkania niż te z ludźmi, których darzono wielkim szacunkiem, a po usłyszeniu fascynujących historii z ich życia podziw słuchaczy dla ich niezwykłych dokonań miał niewątpliwe przełożenie na dalsze wzajemne międzyludzkie stosunki w Instytucie.

Obydwie organizacje polityczne przestały działać po przełomie roku 1989. Nieco inną historię miały organizacje pracownicze – związki zawodowe. Koło Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) powstało (istniało już w poprzednich strukturach) równocześnie z Instytutem. Do ZNP – jak pamiętają pracownicy przyjmowani na początku lat siedemdziesiątych – wstępowało się niemal automatycznie¹⁰⁵. Dlatego należeli do niego prawie wszyscy pracownicy; wyjątki można byłoby policzyć na palcach jednej ręki. Sytuacja zmieniła się w 1980 r., kiedy w październiku, na zebraniu ogólnym pracowników Instytutu, podjęto decyzję o utworzeniu koła NSZZ „Solidarność”. Liczyło ono kilkunastu pracowników, a jego przewodniczącym został dr Aleksander Lutyk. Do wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. istniały w IRWiR PAN dwie organizacje związkowe: ZNP oraz Solidarność, raczej kooperujące niż konkurujące ze sobą. W latach osiemdziesiątych nie udało się odtworzyć jakiegos „reżimowego” związku, choć POP pilotowała takie inicjatywy. W 1989 r. odrodziło się koło Solidarności, choć jego skład osobowy był prawie zupełnie inny niż w 1980 r.

104 Czasem okazją do spotkania towarzyskiego było uczestnictwo w wydarzeniach „dobrowolnie obowiązkowych”. Takimi były tzw. niedziele czynu partyjnego, kiedy pracownicy Instytutu uczestniczyli w budowie skrzyżowania koło GUS czy porządkowaniu skarpy koło Sejmu. To ostatnie skończyło się interwencją Żandarmerii Wojskowej, bowiem w zapale pomagania sekretarzowi S. Gierkowi („Pomożecie? – Pomożemy!”) uszkodzony został jakiś Bardzo Ważny Tajny Kabel.

105 Podobnie do koła Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Wolę „nieprzynależności” do TPPR trzeba było wyraźnie wyartykułować, na co kilka osób w IRWiR PAN się zdobyło.

Działało ono w latach dziewięćdziesiątych, ale z powodu niewielkiej i stale malejącej liczby członków przestało istnieć.

W IRWiR PAN na ogół panowała przyjazna, koleżeńska atmosfera, lecz grzechem byłoby powiedzenie, że „Instytut to była jedna wielka rodzina”. Do integracji na pewno przyczyniały się wspólnie prowadzone badania, zwłaszcza terenowe. Do takich na początku istnienia IRWiR PAN należałoby zaliczyć dwukrotne badania nad gminami, kiedy pracownicy – w kilkuosobowych grupach – wyjeżdżali „na ankiety” w różne zakątki Polski. A potem te ankiety – nie było Excela ani SPSS – opracowywali. Sposobność do lepszego poznania się przez „nocne Polaków rozmowy” stworzyły gminne warsztaty w Garbowie koło Lublina. Tam, na przykład, Sławek Frenkel opowiadał przez bez mała dwie noce swoje dramatyczne przygody w czasie II wojny światowej. Kilkuosobowe grupy młodszych pracowników odwiedzały trzy systematycznie obserwowane gminy: Drobin na Mazowszu, Stęszew w Wielkopolsce oraz Zator w Małopolsce. W początku lat dziewięćdziesiątych badania ankietowe na pograniczu polsko-niemieckim przeprowadzali – nie zatrudniając ankietów z zewnątrz – także profesorowie. Powrót z terenu, wspólna kolacja całej ekipy badawczej w hotelu, wymiana spostrzeżeń z pobytu w gminach, znacznie wzbogacały wiedzę o regionie, rodzących się formach współpracy polsko-niemieckiej i możliwościach zdynamizowania rozwoju gmin, ale też stawały się okazją do dyskusji nad kolejnymi projektami podejmowanymi przez zespół Instytutu. Takie warsztatowe, wyjazdowe spotkania w Kuklówce w 2016 r. oraz Walewicach w 2017 r. towarzyszyły też realizacji ostatniego projektu badawczego: „Ciągłość i zmiana – sto lat rozwoju wsi i rolnictwa Polski”, co – oprócz integracji uczestników – zaowocowało większą metodologiczną spójnością autorskich opracowań (Fot. 11–14).

Zawsze jednak życie przyjacielsko-towarzyskie odbywało się w mniejszych lub większych, półotwartych „bańkach”. Napięcia – czy to w Firmie, czy kraju – na ogół owocowały ich zamykaniem się. Bywały też sytuacje, że rozmowy milkły lub gwałtownie zmieniano ich temat. Ta kulturowo zakorzeniona nieufność ciągle daje o sobie znać.

Fot. 13. Warsztaty naukowe w Kuklówce w 2016 r.

Fot. 14. Warsztaty naukowe w Walewicach w 2017 r.

Źródło: Archiwum IRWiR PAN (×2)

„FAN-CLUB” IRWiR PAN

Instytut od momentu swojego powstania nie był tworem bezpiecznym, obojętnym. Zajmował – oparte na rzetelnych badaniach – wyraźne stanowisko w różnych kwestiach, co przysporzyło mu zarówno zwolenników, ale i zażartych krytyków czy wręcz wrogów. O tych ostatnich nie warto wspominać; wspomnijmy przyjaciół naszej Firmy, zwłaszcza tych poznanych w biedzie. Ci członkowie „irwirowskiego fan-clubu” wielokrotnie wspierali nas w trudnych sytuacjach finansowych, zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych. Jednym z pierwszych członków naszego „fan-clubu” była Fundacja Friedricha Eberta, która już na początku lat dziewięćdziesiątych finansowała badania na pograniczu polsko-niemieckim¹⁰⁶. Z kolei dzięki wsparciu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, Funduszu Współpracy, a także Agencji Rynku Rolnego kwartalnik „Wies i Rolnictwo” miał przez wiele lat zapewnione finansowanie. Instytut był także wspierany w tym trudnym czasie przez Prezesa Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa, potem wiceministra resortu rolnictwa dr. Czesława Siekierskiego (następnie posła i europosła). Prezes Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa dr Adam Tański finansował trzykrotnie projekty badawcze zgłaszane przez Instytut, dotyczące sytuacji byłych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych. Na podstawie tych badań powstało kilka znaczących publikacji, dokumentujących ten fragment postkomunistycznej transformacji. Pani Urszula Budzich-Szukała z Funduszu Współpracy wielokrotnie wspomagała finansowo organizowane przez IRWiR PAN konferencje i publikacje. Prezesi (Artur Balazs, Marek Zagórski i Krzysztof Podhajski) Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP) decydowali o współfinansowaniu przez nią licznych wydawnictw, konferencji, a także badań naukowych. Kontakty z tą Fundacją przerodziły się w ścisłą współpracę badawczą w ramach projektu „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich”. Fundacja EFRWP jest fundatorem nagród i współorganizatorem „Konkursu na najlepszą pracę magisterską z zakresu rozwoju obszarów wiejskich” (edycje w latach 2017, 2019, 2021). Także Fundacja Wspomagania Wsi z prezesem Piotrem Szczepańskim i członkiem Zarządu Justyną Duriasz-Bułhak angażowała się w różne przedsięwzięcia Instytutu. Z Fundacją od 2017 r. łączy nas misja popularyzacji wyników badań naukowych: nasze comiesięczne (pierwszy poniedziałek miesiąca o godz. 11.00 od 50 lat!) seminaria naukowe są przez Fundację nagrywane i upowszechniane przez dwa jej kanały: Wszechnicę i Witrynę Wiejską. W znaczący sposób Fundacja wsparła także realizację badań i warsztatów w projekcie „Sto lat rozwoju polskiej wsi”.

W 2017 r. zyskałszy nowych przyjaciół z Polskiego Wydawnictwa Rolniczego (PWR). Nasza współpraca rozpoczęła się od zorganizowania konkursu na pamiętniki „Sto lat mojego gospodarstwa”, którego efektem były: konferencja, publikacja książkowa, a następnie wystawa plenerowa. Obecnie współpracujemy, realizując konkursy poświęcone *Smart Villages*. Nasz „fan-club” wspierał Instytut także przy wydaniu

106 Fundacja Friedricha Eberta w Warszawie sfinansowała konferencję w Myśliborzu oraz wydanie trzech książek z badań: *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz* (Kłodziński, Okuniewski 1992bH); M. Kłodziński, J. Okuniewski (red.) (1992). *Multifunktionelle Entwicklung der ländlichen Räume in den Grenzgebieten. Studie am Beispiel der Gemeinde Myślibórz*. Warszawa: IRWiR PAN, Friedrich-Ebert-Stiftung. Niederlassung Polen; *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Polsko-niemiecka konferencja w Myśliborzu, 22 października 1992* (Kłodziński, Okuniewski 1992aH).

tw. serii stuletniej; informacje o współpracy można znaleźć na stronie redakcyjnej każdego wydanego w tej serii tomu. Dziękujemy!

WZLOTY I... ZNÓW DO GÓRY

Pięćdziesiąt lat to okres na tyle długi, że Instytut musiał się zmieniać. Zmieniał się, zmienia, będzie się zmieniał. Na te zmiany wpływały różne czynniki i okoliczności, a przejawiały się one spadkiem zatrudnienia, mniejszą liczbą publikacji, obniżeniem kategorii. Zamiar Ojców Założycieli nie został w pełni zrealizowany. Do planowanej wielkości zatrudnienia Instytut zbliżył się w połowie lat siedemdziesiątych. W dekadzie lat osiemdziesiątych zatrudnienie spadało, choć ciągle utrzymywało się na dość wysokim poziomie. Następny znaczny spadek zatrudnienia nastąpił – przede wszystkim za sprawą exodusu pracowników do administracji centralnej i polityki – w latach dziewięćdziesiątych. Od tego czasu IRWiR PAN stał się jednostką kameralną, zatrudniającą około czterdziestu pracowników. Te spadki kadrowe łączyły się także ze zmianami proporcji między pracownikami naukowymi i administracyjnymi, na niekorzyść tych pierwszych, co także – przy istniejącym sposobie finansowania nauki – musiało odbić się na finansach Instytutu i zarobkach pracowników.

Pierwsza połowa drugiej dekady XXI w. nie była dobrym czasem dla Instytutu. W 2016 r. w IRWiR PAN pracowały 44 osoby, ale tylko połowa z nich była pracownikami merytorycznymi, naukowymi. Ich struktura także była niekorzystna: dominowali pracownicy samodzielni (15 na 23), starsi i często zatrudnieni na tzw. drugim etacie. Instytut na dwa lata, do 2015 r., utracił prawa nadawania stopni doktorskich w dziedzinie ekonomii oraz kategorię A¹⁰⁷. Z tego dołka wiodła już tylko jedna możliwa droga: do góry! Warto, na zakończenie, bliżej się jej przyjrzeć.

Ta droga do góry składa się z trzech ścieżek: kadrowej, projektowej i finansowej. Jej kierunek i tempo nadała nowo powołana w 2016 r. Dyrektor Instytutu, Monika Stanny. Rewolucja kadrowa nastąpiła od razu i w jej efekcie, do końca 2021 r., diametralnie zmieniły się:

- a) proporcje między pracownikami naukowymi i administracyjnymi: w 2016 r. na jednego pracownika administracyjnego przypadało półtora pracownika naukowego, w 2021 r. – trzech (zmniejszenie liczby pracowników administracji z piętnastu do ośmiu osób);
- b) potencjał liczebny pracowników naukowych: tzw. liczba N wzrosła z 23 do 32 i wszyscy pracują w Instytucie na tzw. pierwszym etacie;
- c) struktura pracowników naukowych: w 2016 r. na jednego samodzielnego pracownika naukowego przypadało 0,7 młodszego pracownika, w 2021 r. – 1,4, a więc nastąpił wzrost o 100%;
- d) wiek pracowników: w konsekwencji znacznie spadła przeciętna wieku z 53 lat w 2016 r. do 45 w 2021 r.

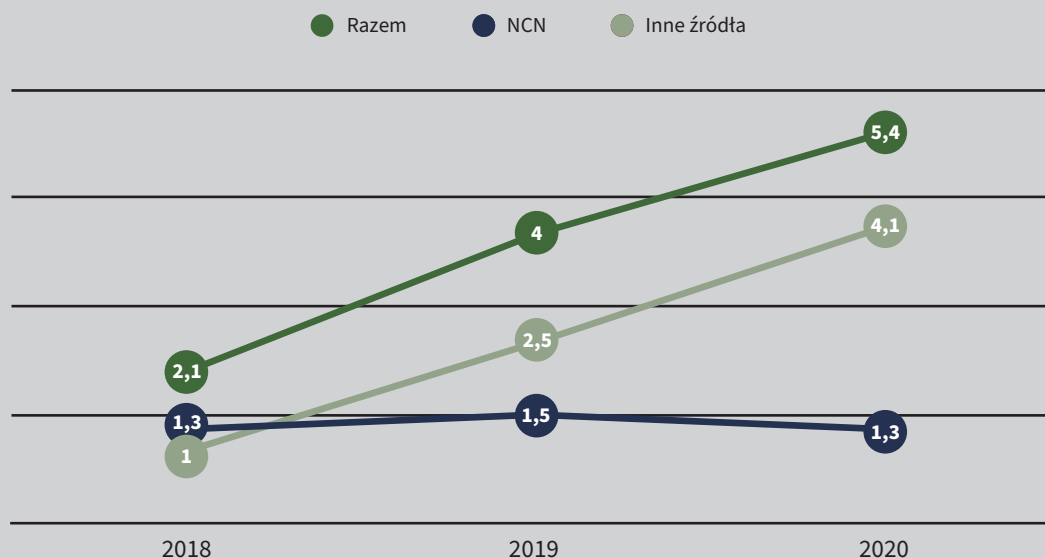
107 Ocenie działalności naukowej podlegają w Polsce uczelnie wyższe, instytuty PAN oraz wszystkie większe jednostki naukowo-badawcze. Od wyniku ewaluacji uzależnione jest m.in. prawo do nadawania stopni i tytułów naukowych czy wysokość subwencji.

Fot. 15. Publikacje z serii „Ciągłość i Zmiana”.

Źródło: Archiwum IRWiR PAN

Na swoje pięćdziesiąte urodziny Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, nie bacząc na ogólnopolski trend, odmłodził. Problematyka badawcza Instytutu ewoluowała w czasie, a przyczyny tego – poza finansowymi – były złożone: to pojawiające się nowe problemy społeczne, nowe naukowe paradygmaty, nowi pracownicy ze swoimi zainteresowaniami. Wejście do Unii Europejskiej i napływające do Polski środki w ramach WPR i Polityki Spójności były przyczyną wielu zmian na wsi i pojawiających się w związku z nimi licznych nowych problemów. Bardzo widoczne przemiany w rolnictwie złożyły się na proces dezagraryzacji wsi, czego skutkiem były radykalne i szybkie zmiany struktury społecznej. Wieś się różnicowała, także w wymiarze przestrzennym. Podjęto systematyczne badania nad przestrzenią, która jest nie tylko miejscem zachodzenia zmian, ale także ich moderatorem. Podejmowane tematy badawcze odzwierciedlały również zmianę w naukowych paradygmatach: z modernizacyjno-ewolucyjnego na przestrzenny. Nową problematykę przynosiły konkursy europejskie, do których pracownicy Instytutu udatnie aplikowali. Czasem rejestracji i wyjaśnienia wymagały wyjątkowe wydarzenia, jak ciągle trwająca pandemia. Do tego trzeba dodać liczne problemy, których naukowego opracowania domagała się praktyka. Dobrze ilustruje to liczba projektów realizowanych w ostatnich czterech latach. W 2018 r. było ich 19, z czego pięć finansowanych przez NCN; w 2019 r. – 20, w tym 7 NCN; w 2020 r. – 26, w tym 6 NCN; w 2021 r. – 20, w tym 7 NCN. Ten pięćdziesięciolatek ma więc duży potencjał naukowy, który pozwala mu realizować nie tylko zadania statutowe, lecz również liczne projekty, a także reagować badawczo na nowe, niespodziewane problemy. Jeden z realizowanych

Wykres 4. Finanse pozyskane na realizację badań podstawowych i rozwojowych w latach 2018–2020 (w mln zł). Źródło: Opracowanie własne

projektów miał szczególne znaczenie dla wewnętrznej integracji Instytutu i ukazania jego miejsca w strukturze nauk społecznych. To projekt „Ciągłość i zmiana – sto lat rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce. Współpraca interdyscyplinarna nauk humanistycznych i społecznych na rzecz dialogu środowiskowego”, trwający praktycznie od 2015 do 2020 r.¹⁰⁸ Od początku do końca kierowała nim prof. Monika Stanny, inicjatorka tego projektu, pozyskując na jego realizację środki z wielu źródeł. Trzy aspekty jego realizacji są warte podkreślenia:

a) wypracowana w trakcie wielu seminariów – warsztatów metodologia, która stała się spoiwem analizowanych różnorodnych problemów; b) współpraca z przedstawicielami różnych placówek naukowych z całej Polski – ruralistami z różnych obszarów nauk społecznych¹⁰⁹; oraz c) dorobek tego Zespołu, na który składają się publikacje w serii „Ciągłość i Zmiana” (w sumie 10 tomów¹¹⁰), a także dwie udane konferencje naukowe – w 2018 i 2019 r.

To zaangażowanie w projekty wpłynęło korzystnie na kondycję finansową Instytutu. Oprócz finansowania na cele statutowe duże wsparcie dla finansów Instytutu stanowiły realizowane projekty.

108 W latach 2017–2019 był on finansowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu „Dialog”.

109 W sumie w realizację projektu (autorzy, recenzenci i referenci na konferencjach) zaangażowanych było ponad 80 naukowców, w tym 25 osób z IRWiR PAN.

110 W kosztach wydawniczych uczestniczyło także wielu sponsorów, a mianowicie: GUS, Fundacja Wspomagania Wsi, Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, BGŻ BNP Paribas, Bioagra, Wydawnictwo PWR oraz czasopisma: „Topagrar”, „Gospodyni”, „Pod Ostonami”, „Tygodnik Poradnik Rolniczy”, „WiOM” oraz „Sad”.

Tak liczba, jak i finansowy wkład projektów finansowanych przez NCN utrzymuje się na tym samym poziomie. Na wzrost środków IRWiR PAN wpływają przede wszystkim projekty mające inne niż NCN źródła finansowania, w tym przede wszystkim finansowane przez Unię Europejską. Instytut nie ma problemów finansowych mimo realnie zmniejszającej się subwencji na działalność statutową i nieprzewidzianych kosztów związanych z dodatkowymi „pandemicznymi” wydatkami. Poza młodością, pięknym dorobkiem i dobrą naukową kondycją potrafi więc zadbać o środki finansowe niezbędne do swojego rozwoju, czyli Instytut „jest piękny, młody i bogaty”.

PUBLIKACJE ZWARTE PRACOWNIKÓW IRWiR PAN

Wykaz publikacji opracowała Beata Górczyńska, Biblioteka IRWiR PAN. Publikacje są uporządkowane chronologicznie, według pojawiających się serii wydawniczych, a w nich według roku wydania.

SERIA A: PROBLEMY ROZWOJU WSI I ROLNICTWA	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
1973	Zdzisław Iwanicki <i>Rolnicy w strukturze społecznej małych miast.</i> Marek Muszyński <i>Ekonomiczna ocena dwuzawodowości w Polsce.</i> Włodzimierz Winętawski <i>Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysławianym. Studium porównawcze 20 wsi gromady Bielsk w powiecie płońskim.</i>
1974	Zofia Dembowska & Zygmunt Lachert <i>Zagospodarowanie przestrzenne wsi a warunki produkcji roślinnej w gospodarstwach chłopskich. T. 1.</i> Jan Gajewski <i>Sposoby aktualizacji optymalnych planów w przedsiębiorstwach rolniczych – na przykładzie RZD Obory.</i> Marek Ignar <i>Pracownicy państwowych gospodarstw rolnych.</i>
1975	Michał Chilczuk <i>Osadnictwo wiejskie. Metody badań koncentracji zabudowy i kształtów wsi.</i> Zofia Dembowska & Zygmunt Lachert <i>Zagospodarowanie przestrzenne wsi a warunki hodowli bydła w gospodarstwach chłopskich T. 2.</i> Czesław Kos (red.) <i>Spożycie i gospodarka żywnościowa. Ocena i perspektywy.</i> Zbigniew Kwieciński <i>Środowisko a wyniki pracy szkoły.</i> Józef S. Zegar <i>Sterowanie produkcją rolną.</i>
1976	Jan Fereniec <i>Transportowa obsługa rolnictwa w ramach kompleksu rolnictwa gospodarki żywnościowej.</i> Mikołaj Kozakiewicz <i>Skolaryzacja młodzieży polskiej. Wnioski z wtórnej analizy spisu powszechnego.</i> Marek Muszyński <i>Transformacja ludności dwuzawodowej.</i> Włodzimierz Winętawski <i>Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski.</i>
1977	Michał Chilczuk & Janusz Siemiński <i>Przekształcania osadnictwa wiejskiego w Polsce na tle przemian społeczno-ekonomiczno-przestrzennych.</i> Marek Muszyński <i>Ziemia w dobie industrializacji.</i> Barbara Tryfan <i>Potrzeby społeczne ludności wiejskiej.</i>
1978	Karol Michna (red.) <i>O racjonalną gospodarkę ziemią. Studium na przykładzie woj. białostockiego.</i> Barbara Urgacz <i>Kultura społeczna wsi. Studium typologiczne zjawiska aktywności społecznej.</i>
1979	Zbigniew Kwieciński <i>Budżet czasu uczniów a ich środowisko.</i> Barbara Tryfan <i>Kobiety w rolniczych rejonach świata.</i>

1980	<p>Maria Halamska <i>Napięcia w funkcjonowaniu systemu produkcji rolniczej. Studium na przykładzie gminy.</i></p> <p>Jerzy Materne <i>Proces wychowania w środowisku wiejskim współczesnej Polski.</i></p> <p>Marek Muszyński <i>Ceny produktów rolnych elementem równowagi rynkowej.</i></p> <p>Henryk Rudnicki <i>Wpływ powiększania obszaru na poziom produkcji gospodarstw indywidualnych.</i></p> <p>Andrzej P. Wiatrak <i>Czynniki różnicujące wydajność pracy w rolnictwie.</i></p> <p>Maria Wieruszewska-Adamczyk <i>Spółeczność wiejska Zaborowa w procesie przemian.</i></p>
1981	<p>Eugenia Jagiełło-Łysiowa (red.) <i>Przeobrażenia kulturowe wsi. Analiza głównych zagadnień i próba sformułowania refleksji teoretycznych. Wybór studiów.</i></p>
1982	<p>Andrzej P. Wiatrak <i>Dochody i akumulacja w gospodarce chłopskiej.</i></p>
1984	<p>Aleksander Lutyk <i>Sytuacja społeczna ludności rolniczej w starszym wieku.</i></p>
1985	<p>Leszek Klank <i>Czynniki kształtujące poziom dochodów w gospodarstwach indywidualnych.</i></p> <p>Jerzy Małyś <i>Spółeczne uwarunkowania rozwoju produkcji rolniczej.</i></p>
1986	<p>Grażyna Kaczor-Pańkow <i>Czynniki zmian struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Polska na tle ogólnoswiatowych tendencji rozwoju dwuzawodowości.</i></p> <p>Mirostaw Pietrewicz (red.) <i>Warunki rozwoju rolnictwa w Polsce.</i></p>
1987	<p>Adam J. Gałczyński, Zbigniew Gertych & Romualda Jabłońska-Ceglarek <i>Produkcja warzywnicza w województwie suwalskim w latach 1978–1982.</i></p> <p>Bogdan Jałowicki <i>Proces urbanizacji a relacje miasto-wieś.</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>Kwestia kobieca na wsi.</i></p>
1988	<p>Ryszard Borowicz <i>Równość i sprawiedliwość społeczna. Studium na przykładzie oświaty.</i></p> <p>Czesław Kos & Jan Nowak <i>Tendencje spożycia żywności w wybranych krajach RWPG i EWG.</i></p>
1989	<p>Mirostaw Drygas <i>Produkcyjne i ekonomiczne zróżnicowanie gospodarstw rodzinnych.</i></p> <p>Krzysztof Hofman <i>Konsumpcja żywności w Polsce. Aspekty ekonomiczne, społeczne i żywieniowe.</i></p> <p>Franciszek Kolbusz <i>Spółeczno-ekonomiczne problemy rozwoju rolnictwa w Polsce.</i></p> <p>Stanisław Obidziński <i>Emerytury rolnicze. Fakty i opinie.</i></p>
1990	<p>Zbigniew Kwieciński <i>Dynamika funkcjonowania szkoły. Studium empiryczne z socjologii edukacji.</i></p> <p>Krystyna Szafraniec <i>Człowiek wobec zmian społecznych. Studium empiryczne z lat 1981–1982.</i></p> <p>Andrzej P. Wiatrak <i>Zasoby siły roboczej w rolniczych gospodarstwach rodzinnych.</i></p>

1991	<p>Ryszard Borowicz, Grażyna Krzyminiewska & Krystyna Szafraniec <i>Młodzi dorośli. Paradoxy socjalizacji i rozwoju.</i></p> <p>Włodzimierz Dzun <i>Państwowe gospodarstwa rolne w rolnictwie polskim w latach 1944–1990.</i></p> <p>Maria Halamska (red.) <i>Funkcje instytucji i organizacji w procesie modernizacji w PRL.</i></p> <p>Tadeusz Hunek <i>Uwarunkowania strategii rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce.</i></p> <p>Czesław Kos <i>Przemiany w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych w Polsce.</i></p> <p>Krzysztof Michalski <i>Energochłonność produkcji rolniczej w Polsce.</i></p> <p>Józef Okuniewski (red.) <i>Zmiany społeczno-ekonomiczne w procesie modernizacji wsi i rolnictwa. Syntezy wyników badań realizowanych w latach 1986–1990.</i></p> <p>Krystyna Romaniszyn <i>Chłopi polscy w Kanadzie (1896–1939).</i></p> <p>Andrzej Rosner <i>Migracje wieś – miasto a przepływ między typami gospodarstw domowych ludności wiejskiej.</i></p> <p>Krystyna Szafraniec <i>Młodzież wiejska jako efekt socjalizacji pogranicznej. Między lokalizmem a totalizmem.</i></p> <p>Joanna Szwacka-Salmonowicz <i>Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania popytu na owoce i warzywa w Polsce.</i></p> <p>Maria Wieruszewska <i>Wieś. W poszukiwaniu całości społeczno-kulturowej.</i></p>
1992	<p>Barbara Fedyszak-Radziejowska <i>Etos pracy rolnika. Modele społeczne a rzeczywistość.</i></p> <p>Adam Gałczyński <i>Uwarunkowania produkcji warzywniczej w Polsce.</i></p> <p>Zbigniew Kwieciński <i>Socjopatologia edukacji.</i></p> <p>Hugues Lamarche (red.) <i>Rolnictwo rodzinne. Międzynarodowe studium porównawcze. Cz. 1, Rzeczywistość polimorficzna.</i></p> <p>Krystyna Łapińska-Tyszka <i>Świadomość społeczno-zawodowa rolników w połowie lat osiemdziesiątych.</i></p> <p>Krystyna M. Palonka <i>Stan i zróżnicowanie przestrzenne infrastruktury społecznej na wsi.</i></p> <p>Janusz L. Siemiński <i>Zróżnicowania infrastruktury obszarów wiejskich.</i></p> <p>Janusz Sulimski <i>Wzory egzystencji ludności wiejskiej w Małopolsce.</i></p> <p>Maria Wieruszewska (red.) <i>Odnova wsi. Między mitem a nadzieją.</i></p>
1993	<p>Ryszard Borowicz & Krystyna Łapińska-Tyszka (red.) <i>Syndrom bezrobocia.</i></p> <p>Izabella Bukraba-Rylska, Janusz Stacewicz & Maria Wieruszewska (red.) <i>Wieś i rolnictwo na rozdrożu?</i></p> <p>Janusz Stacewicz <i>Pomiędzy społeczeństwem ekonomicznym i ekologicznym.</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>Wiejska starość w Europie.</i></p>
1994	<p>Izabella Bukraba-Rylska <i>Samowiedza kulturowa i artystyczna twórców ludowych. Studium pewnej korespondencji.</i></p>
1995	<p>Barbara Fedyszak-Radziejowska (red.) <i>Wieś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań.</i></p> <p>Leszek Klank (red.) <i>Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej.</i></p>

1996	<p>Marek Kłodziński & Andrzej Rosner (red.) <i>Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pogranicza zachodniego.</i></p> <p>Mikołaj Kozakiewicz (red.) <i>Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych. Księga Jubileuszowa IRWiR PAN lata 1971–1996.</i></p> <p>Joanna Szwacka-Salmonowicz & Zofia Zielińska <i>Hierarchia potrzeb żywnościowych w 1993 roku na tle potrzeb 1986 roku.</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>Ochrona socjalna rodziny rolniczej.</i></p>
1997	<p>Izastaw Frenkel <i>Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995.</i></p> <p>Krystyna Łapińska-Tysza, Barbara Fedyszak-Radziejowska & Barbara Perepeczko <i>Nowi gospodarze dawnych PGR. Przekształcenia państwowego rolnictwa.</i></p> <p>Barbara Tryfan, Bernd van Deenen & Józef Okuniewski <i>Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie Niemiec i Polski.</i></p> <p>Maria Wieruszewska <i>Wieś polska. Konteksty – kontrasty – strategię.</i></p>
1998	<p>Barbara Fedyszak-Radziejowska (red.) <i>Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze. Materiały z konferencji Warszawa 2 grudnia 1997 r.</i></p> <p>Maria Halamska <i>Dekolektywizacja rolnictwa w Europie Środkowej i jej społeczne konsekwencje.</i></p>
1999	<p>Marek Kłodziński <i>Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich (a).</i></p> <p>Marek Kłodziński (red.) <i>Aktywizacja gospodarcza terenów wiejskich na pograniczu polsko-niemieckim w świetle procesów integracyjnych z Unią Europejską (b).</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Typologia wiejskich obszarów problemowych.</i></p>
2000	<p>Izabella Bukraba-Rylska <i>Kultura w społeczności lokalnej – podmiotowość odzyskana?</i></p> <p>Marek Kłodziński (red.) <i>Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską (a).</i></p> <p>Marek Kłodziński & Andrzej Rosner (red.) <i>Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza (b).</i></p>
2001	<p>Izabella Bukraba-Rylska & Andrzej Rosner (red.) <i>Wieś i rolnictwo na przelomie wieków.</i></p> <p>Mirostaw Drygas, Józef Kania & Andrzej P. Wiatrak (red.) <i>Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych.</i></p> <p>Marek Kłodziński (red.) <i>Gospodarka, człowiek, środowisko na obszarach wiejskich.</i></p> <p>Anna Szemberg, Wojciech Ziętara, Leszek Klank, Izastaw Frenkel & Andrzej Rosner <i>Rynki wiejskie: ziemia – kapitał – praca.</i></p>
2002	<p>Marek Kłodziński & Barbara Fedyszak-Radziejowska (red.) <i>Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej.</i></p> <p>Hugues Lamarche (red.) <i>Rolnictwo rodzinne. Porównania międzynarodowe. Cz. 2, Od mitu do rzeczywistości.</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych.</i></p> <p>Maria Wieruszewska (red.) <i>Samoorganizacja w społecznościach wiejskich – przejawy – struktury – różnicowanie.</i></p>

2003	<p>Izastaw Frenkel <i>Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian.</i></p> <p>Maria Halamska, Hugues Lamarche & Marie-Claude Maurel <i>Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany.</i></p> <p>Marek Kłodziński & Włodzimierz Dzun (red.) <i>Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych.</i></p> <p>Barbara Tryfan, Beata Pięcek & Andrzej Rosner <i>Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych.</i></p>
2004	<p>Izabella Bukraba-Rylska (red.) <i>Polska wieś w społecznej świadomości. Wiedza i opinie o kulturze ludowej, rolnikach i rolnictwie.</i></p> <p>Jarostaw Domalewski & Piotr Mikiewicz <i>Młdzież w zreformowanym systemie szkolnym.</i></p> <p>Beata Pięcek (red.) <i>System emerytalno-rentowy rolników i usługi opiekuńczo-lecznicze w opiniach dwóch pokoleń.</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Problems of village and agriculture during market reorientation of the economy (Problemy wsi i rolnictwa w okresie prorynkowej orientacji gospodarki).</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>Dylematy zabezpieczenia rolników na starość: Polska i Europa.</i></p>
2005	<p>Włodzimierz Dzun <i>Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych w Polsce.</i></p> <p>Maria Halamska <i>Rozwój wiejski w Portugalii w latach 1986–2000. Wzór czy przestroga dla Polski?</i></p> <p>Marek Kłodziński & Włodzimierz Dzun (red.) <i>Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich.</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich.</i></p> <p>Grzegorz Spychalski <i>Mezoeconomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich.</i></p> <p>Franciszek Tomczak <i>Gospodarka rodzinna w rolnictwie: uwarunkowania i mechanizmy rozwoju. Wyd. 1 [w 2006 wyd. 2 poprawione].</i></p> <p>Katarzyna Zawalińska (red.) <i>Rozwój obszarów wiejskich. Doświadczenia krajów europejskich (a).</i></p> <p>Katarzyna Zawalińska (red.) <i>Rural development in the enlarged European Union (Rozwój obszarów wiejskich w rozszerzonej Unii Europejskiej) (b).</i></p>
2006	<p>Leszek Klank <i>Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i miast.</i></p> <p>Krystyna Szafraniec (red.) <i>Jednostkowe i społeczne zasoby wsi.</i></p> <p>Krystyna Szafraniec (red.) <i>Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja.</i></p> <p>Jerzy Wilkin, Marta Błąd & Dorota Klepacka <i>Polska strategia w procesie kształtowania polityki Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich i rolnictwa.</i></p>
2007	<p>Marta Błąd & Dorota Klepacka-Kotodziejska (red.) <i>Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi.</i></p> <p>Marek Kłodziński, Marta Błąd & Ryszard Wilczyński (red.) <i>Odnowa wsi w integrującej się Europie.</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian.</i></p> <p>Maria Wieruszewska (red.) <i>Tu i tam. Migracje z polskich wsi za granicę.</i></p>

2008	<p>Mirostaw Drygas & Andrzej Rosner (red.) <i>Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian.</i></p> <p>Maria Halamska (red.) <i>Wiejskie organizacje pozarządowe.</i></p> <p>Ryszard Kamiński <i>Aktywność społeczności wiejskich. Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych.</i></p> <p>Marek Kłodziński (red.) <i>Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020.</i></p> <p>Wiesław Musiał <i>Ekonomiczne i społeczne problemy rozwoju obszarów wiejskich Karpat Polskich.</i></p>
2009	<p>Adam Czarnecki <i>Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich.</i></p> <p>Mirostaw Drygas (red.) <i>Amerykański Farm Bill 2008 i WPR Unii Europejskiej po 2013 roku.</i></p> <p>Dorota Klepacka-Kołodziejska <i>Wspieranie obszarów wiejskich o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce i Unii Europejskiej.</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Globalization and rural development: Chinese and Central European perspectives.</i></p> <p>Katarzyna Zawalińska <i>Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.</i></p>
2010	<p>Artur Bołtromiuk (red.) <i>Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 jako nowy element otoczenia polskiej wsi i rolnictwa.</i></p> <p>Barbara Kutkowska (red.) <i>Rozwój zrównoważony rolnictwa i obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku.</i></p> <p>Monika Stanny & Mirostaw Drygas (red.) <i>Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce. Problemy i perspektywy rozwoju.</i></p> <p>Krystyna Szafraniec <i>Młode pokolenie a nowy ustrój.</i></p> <p>Jerzy Wilkin (red.) <i>Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne.</i></p>
2011	<p>Marta Błąd <i>Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju.</i></p> <p>Artur Bołtromiuk (red.) <i>Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gmin objętych siecią Natura 2000 w świetle badań empirycznych.</i></p> <p>Artur Bołtromiuk & Marek Kłodziński (red.) <i>Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski.</i></p> <p>Krystian Heffner & Adam Czarnecki (red.) <i>Drugie domy w rozwoju obszarów wiejskich.</i></p> <p>Iwona Nurzyńska <i>Fundusze Unii Europejskiej a system finansowania inwestycji ze środków publicznych w Polsce.</i></p> <p>Iwona Nurzyńska & Mirostaw Drygas (red.) <i>Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki.</i></p> <p>Monika Stanny & Adam Czarnecki <i>Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej.</i></p> <p>Andrzej P. Wiatrak <i>Strategie rozwoju gmin wiejskich. Podstawy teoretyczne, ocena przydatności i znaczenie w przemianach strukturalnych obszarów wiejskich.</i></p>

2012	<p>Mirostaw Drygas <i>Instytucje w procesie wspierania przemian polskiej wsi i rolnictwa z funduszy unijnych.</i></p> <p>Mirostaw Drygas & Katarzyna Zawalińska <i>Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa.</i></p> <p>Andrzej Rosner <i>Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską (a).</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne (b).</i></p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Społeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej (c).</i></p>
2013	<p>Izastaw Frenkel <i>Zatrudnienie i struktura dochodów w gospodarstwach rolnych w latach 2005–2010.</i></p> <p>Monika Stanny <i>Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.</i></p>
2014	Dominika Milczarek-Andrzejewska <i>Zagadnienie siły w ekonomii – na przykładzie sektora rolno-spożywczego.</i>
2015	Włodzimierz Dzun <i>Gospodarstwa rolne osób prawnych w procesie transformacji systemowej i integracji z UE.</i>
2016	Maria Halamska, Sylwia Michalska & Ruta Śpiewak <i>Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. T. 1, Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania.</i>
2017	<p>Izabella Bukraba-Rylska, Maria Wieruszewska & Konrad Burdyka <i>Lokalne dziedzictwo kulturowe w doświadczeniu mieszkańców wsi.</i></p> <p>Maria Halamska, Radosław Hoffmann & Monika Stanny <i>Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. T. 2, Przestrzenne zróżnicowanie struktury społecznej.</i></p>
2018	<p>Maria Halamska <i>Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. T. 3, Świadomościowe korelaty struktury społecznej.</i></p> <p>Monika Stanny & Wojciech Strzelczyk <i>Kondycja finansowa samorządów lokalnych a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Ujęcie przestrzenne.</i></p>
2019	<p>Marta Błąd <i>Sto lat reform agrarnych w Polsce.</i></p> <p>Mirostaw Drygas, Iwona Nurzyńska & Katarzyna Bańkowska <i>Charakterystyka i uwarunkowania rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Szanse i bariery.</i></p>
2020	Sylwia Michalska <i>Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski. T. 4, Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich.</i>

SERIA B: PRACE HABILITACYJNE	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
1985	Katarzyna Duczkowska-Matysz <i>Ziemia w polityce rolnej PRL (społeczno-ekonomiczne aspekty gospodarowania).</i>
1987	Leszek Klank <i>Instrumenty i skuteczność polityki dochodowej w rolnictwie USA.</i>
1991	Maria Halamska <i>Chłopi polscy na przełomie epok.</i> Barbara Urgacz <i>Osobowa koncepcja kultury wsi (w analizie strukturalno-funkcjonalnej).</i>

SERIA C: STUDIA NAD INFRASTRUKTURĄ WSI POLSKIEJ	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
1996	T. 1 Janusz L. Siemiński (red.) <i>Problemy infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w Polsce (stan, rozmieszczenie, funkcjonowanie). Opracowanie zespołowe (a).</i>
	T. 2 Janusz L. Siemiński (red.) <i>Problemy infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w Polsce (stan, rozmieszczenie, funkcjonowanie). Opracowanie zespołowe (b).</i>
	T. 3 Włodzimierz Mirowski (red.) <i>Wyposażenie obszarów wiejskich w infrastrukturę społeczną. Praca zbiorowa.</i>
	T. 4 Jan Fereniec (red.) <i>Stan i rozmieszczenie infrastruktury ekonomicznej na obszarach wiejskich Polski. Praca zespołowa.</i>

SERIA D: STUDIA I MONOGRAFIE	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
2007	Nr 1/2007 Izastaw Frenkel <i>Pracujący w gospodarstwach rolnych – według spisów rolnych w latach 2002 i 2005.</i>
	Nr 2/2007 Barbara Kutkowska <i>Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Sudetach.</i>
	Nr 3/2007 Wiesław Musiał <i>Wiejskie obszary górskie Karpat Polskich w procesie przemian społeczno-gospodarczych</i>
2008	Nr 1/2008 Keith S. Howe (ed.) <i>Transforming rural life in Poland: Surveys of policy issues and evidence.</i>
	Nr 2/2008 Izastaw Frenkel <i>Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w latach 2000–2006.</i>

SERIA E: MONITORING ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
2014	<p>Andrzej Rosner & Monika Stanny <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 1, Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku</i> (wersja pełna).</p> <p>Mirośław Drygas, Iwona Nurzyńska, Andrzej Rosner, Monika Stanny & Marek Zagórski <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 1, Synteza.</i> [Wydanie z Fundacją Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP)].</p>
2016	<p>Andrzej Rosner & Monika Stanny <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 2, Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich</i> (wersja pełna).</p> <p>Monika Stanny & Andrzej Rosner <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 2, Synteza.</i> [Wydanie z Fundacją Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP)].</p>
2017	<p>Andrzej Rosner & Monika Stanny <i>Socio-economic development of rural areas in Poland.</i> [Wydanie wraz z Fundacją Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP)].</p>
2018	<p>Monika Stanny, Andrzej Rosner & Łukasz Komorowski <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 3, Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika</i> (wersja pełna) (a).</p> <p>Monika Stanny, Andrzej Rosner & Łukasz Komorowski <i>Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap 3, Struktury społeczno-gospodarcze, ich przestrzenne zróżnicowanie i dynamika. Synteza</i> (b). [Wydanie wraz z Fundacją Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP)].</p>

SERIA F: CIĄGŁOŚĆ I ZMIANA 2018–2020	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
2018	<p>Sylwia Michalska, Maria Halamska & Marek Kłodziński (red.) <i>Sto lat mojego gospodarstwa: pamiątki mieszkańców wsi.</i></p> <p>Andrzej Piasecki & Arkadiusz Ptak <i>Sto lat władzy lokalnej na polskiej wsi 1918–2018.</i></p> <p>Andrzej Rosner, Ruta Śpiewak & Edyta Kozdroń <i>Patrząc na wieś. Sto lat rozwoju polskiej wsi = Glimpses of the countryside. One hundred years of Polish countryside.</i></p>
2019	<p>Maria Halamska, Monika Stanny & Jerzy Wilkin <i>Monografia – ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi 1918–2018. T. 1 i 2.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Przybyszew: Stulecie przemian polskiej wsi.</i></p> <p>Monika Stanny, Beata Górczyńska & Małgorzata Gelo-Kluczyńska <i>Sto lat rozwoju polskiej wsi. Przegląd bibliograficzny.</i></p>
2020	<p>Maria Halamska <i>Wieś polska 1918–2018. W poszukiwaniu źródeł teraźniejszości (a).</i></p> <p>Maria Halamska <i>Continuity and change. Rural Poland 1918–2018. Searching for sources of the present [Tłum. Joanna Dutkiewicz] (b).</i></p> <p>Maria Halamska, Monika Stanny & Jerzy Wilkin <i>Monografia – ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi 1918–2018. T. 3.</i></p>

SERIA G: MEDIA JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY ROLNIKÓW	
Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
2021	<p>T. 1</p> <p>Adam Koziolek, Sylwia Michalska & Dominika Zwęglińska-Gatecka <i>Media jako źródło wiedzy rolników.</i></p>

SERIA H: PUBLIKACJE POZA SERIAMI

Wykaz obejmuje tylko te prace, których jedynym lub jednym z wydawców był IRWiR PAN; w tym ostatnim przypadku nazwa współwydawcy jest odnotowana.

Rok wydania	Autor i tytuł publikacji
1973	<p>Tadeusz Hunek <i>Czynniki rozwoju i rekonstrukcji rolnictwa polskiego.</i></p> <p>Zbigniew Kwieciński <i>Losy szkolne i poziom umysłowy młodzieży a zróżnicowanie społeczne.</i></p> <p>Augustyn Woś <i>Optacalność produkcji i warunki rozwoju rolnictwa w ocenie chłopów.</i></p> <p>Augustyn Woś <i>Przeplewy międzygąteziowe. Rolnictwo – gospodarka narodowa.</i> Wyd. 1 [w 1974, wyd. 2].</p> <p>Augustyn Woś & Józef S. Zegar (oprac.) <i>Pogląd na koncepcje i zakres planowania społeczno-gospodarczego rozwoju gminy.</i></p>
1974	<p>Michał Chilczuk & Janusz Siemiński <i>Osadnictwo wiejskie w Polsce. Stan obecny i możliwości przekształceń.</i></p> <p>Izasaław Frenkel <i>Tendencje zmian zatrudnienia w rolnictwie polskim w latach 1950–1970.</i></p> <p>Jan Gajewski <i>Sposoby aktualizacji optymalnych planów w przedsiębiorstwach rolniczych.</i></p> <p>Tadeusz Hunek <i>Koncepcja gospodarki żywnościowej w Polsce.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Gospodarstwa chłopsko-robotnicze.</i></p> <p>Mikołaj Kozakiewicz <i>Nowoczesność nauczycieli polskich.</i></p> <p>Marek Muszyński <i>Transformacja ludności dwuzawodowej w jednozawodową.</i></p> <p>Stefania Śliwińska <i>Zdrowie kobiet – gospodyń wiejskich na tle warunków ekonomiczno-społecznych, odżywiania i pracy zawodowej.</i></p> <p>Robert Toporkiewicz <i>Przemiany społeczno-gospodarcze wsi pod wpływem rozwoju sadownictwa (na przykładzie regionu limanowskiego).</i></p>
1975	<p>Tadeusz Hunek & Wiesław Młynarczyk <i>Tendencje rozwoju gospodarki żywnościowej w Polsce w latach 1970–1973.</i></p> <p>Marek Ignar (red.) <i>Zatrudnienie i wykorzystanie zasobów pracy w rolnictwie polskim. Praca zbiorowa.</i></p> <p>Mikołaj Kozakiewicz <i>Zróżnicowanie dostępu młodzieży do kształcenia w 1970 r. Cz. 1, Polska – województwami.</i></p> <p>Zbigniew Kwieciński <i>Selekcje społeczne w szkolnictwie ponadpodstawowym. Trzy studia szczegółowe.</i></p> <p>Władysław Misiuna <i>Kompleks rolno-przemysłowy w gospodarce narodowej ZSRR (Dynamika i tendencje rozwoju).</i></p> <p>Marek Muszyński <i>Rozwój gospodarki chłopskiej.</i></p>

1976	<p>Ryszard Borowicz <i>Selekcje społeczne w toku kształcenia w szkole wyższej.</i></p> <p>Izastaw Frenkel <i>Zmiany zatrudnienia w rolnictwie w latach 1970–1974.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Kooperacja pozioma w rolnictwie krajów kapitalistycznych.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Proste formy kooperacji w rolnictwie polskim.</i></p> <p>Czesław Kos & Maria Świętochowska <i>Dochody i spożycie żywności w rodzinach chłopskich i robotniczo-chłopskich w przekroju terytorialnym w roku 1973.</i></p> <p>Marek Muszyński <i>Ceny produktów rolnych (Ekonomiczne przesłanki ich kształtowania w warunkach socjalistycznych przemian rolnictwa).</i></p> <p>Janusz Siemiński (red.) <i>Problemy przekształceń osadnictwa wiejskiego w niektórych krajach europejskich. Praca zbiorowa.</i></p> <p>Włodzimierz Wincławski <i>Rozwój polskich badań wychowania na wsi. Cz. 1, Od połowy XVIII stulecia do 1918 roku.</i></p>
1977	<p>Ryszard Borowicz & Zbigniew Kwieciński <i>Młodzież wobec własnej przyszłości i perspektywy życia na wsi. Trzy sondże diagnostyczne.</i></p> <p>Gabriela Burzyńska <i>Elastyczności dochodowe i cenowe spożycia artykułów żywnościowych przez ludność rolniczą.</i></p> <p>Felicja E. & Zbigniew Kwieciński <i>Plany życiowe młodzieży. Analiza badań radzieckich.</i></p> <p>Jerzy Materne <i>Praca wychowawcza szkoły wiejskiej. Próba diagnozy.</i></p> <p>Ewa Rosiak <i>Dynamika i struktura zaopatrzenia wsi w artykuły żywnościowe w minionym dwudziestolecu.</i></p> <p>Barbara Tryfan (red.) <i>Sytuacja ludzi starych na wsi. Praca zbiorowa.</i></p>
1978	<p>Katarzyna Duczkowska-Matysz <i>Dochód konsumpcyjny i jego podział w RSP w Polsce.</i></p> <p>Dyzma Gałaj <i>Samorząd wiejski w PRL.</i></p> <p>Marek Kłodziński <i>Dwuzawodowość w rolnictwie polskim.</i></p> <p>Władysław Misiuna <i>Zmiany strukturalne w rolnictwie krajów RWPG (podstawowe kierunki i tendencje).</i></p> <p>Janusz Siemiński <i>Osadnictwo wiejskie. Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1945–1975.</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>System emerytalny w opiniach ludności wiejskiej.</i></p> <p>Maria Wieruszewska-Adamczyk <i>Przemiany społeczności wiejskiej. Zaborów po 35 latach.</i></p>
1979	<p>Jan Fereniec <i>System rolniczych usług produkcyjnych w gminie.</i></p> <p>Józef Łobocki <i>Rozwój prostych form kooperacji w rejonie rozdrobnionego rolnictwa.</i></p> <p>Jerzy Materne <i>Opiekunczą funkcją szkoły wiejskiej.</i></p> <p>Andrzej Rutkowski <i>Ewolucja systemu zaopatrzenia emerytalnego rolników indywidualnych.</i></p> <p>Andrzej P. Wiatrak <i>Akumulacja w gospodarce chłopskiej. Analiza czynników kształtujących jej poziom i współzależność z konsumpcją.</i></p>

1980	<p>Ryszard Borowicz <i>Plany kształceniowe i zawodowe młodzieży oraz ich realizacja.</i></p> <p>Katarzyna Duczkowska-Matysz, Grażyna Dybowska & Krzysztof Hofman <i>Przestrzenne zróżnicowanie gospodarki żywnościowej (wyniki badań empirycznych w regionach). Cz. 1.</i></p> <p>Marek Ignar <i>Warunki bytu ludności wiejskiej.</i></p> <p>Władysław Misiuna <i>Kooperacja i integracja w gospodarce żywnościowej w krajach RWPG (zagadnienia teoretyczno-metodologiczne).</i></p> <p>Janusz L. Siemiński <i>Typy strukturalne miast polskich. Próba zastosowania taksonomicznej metody skupień.</i></p>
1981	<p>Zofia Fryźlewicz <i>Gospodarstwo domowe ludności dwuzawodowej.</i></p> <p>Andrzej Kaleta <i>Jakość życia a uczestnictwo w kulturze. Na przykładzie badań nad wybraną zbiorowością młodzieży pochodzenia wiejskiego.</i></p> <p>Barbara Tryfan <i>Kobiety wiejskie w procesie zmian społecznych.</i></p>
1982	<p>Marek Kłodziński <i>Gospodarstwa o mieszanych źródłach dochodu w Polsce i innych krajach.</i></p> <p>Andrzej Stawarz <i>Stan badań nad przemianami kultury wsi w Polsce w latach 1945–1980 (bibliografia).</i></p> <p>Maria A. Szczur <i>Usługi w specjalizacji produkcji zwierzęcej gospodarstw indywidualnych.</i></p> <p>Włodzimierz Wincławski <i>Rozwój polskich badań nad wychowaniem na wsi. Cz. 2, Okres Drugiej Rzeczypospolitej.</i></p>
1985	<p>Andrzej Rosner <i>Bank danych o 34 gminach.</i></p>
1986	<p>Tadeusz Hunek (red.) <i>Wieś i rolnictwo – stan i perspektywy. Materiały sesji naukowej honorującej siedemdziesięciolecie prof. dr. Dyzmy Gałaja.</i> [Wydanie z PAN, Ossolineum].</p>
1991	<p>Barbara Tryfan <i>Starość w rodzinie wiejskiej.</i> [Wydanie z PTTK „Kraj”].</p>
1992	<p>Marek Kłodziński & Józef Okuniewski (red.) <i>Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Polsko-niemiecka konferencja regionalna w Myśliborzu, 22 października 1992 (a).</i> [Wydanie z SGGW].</p> <p>Marek Kłodziński & Józef Okuniewski (red.) <i>Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz (b).</i> [Wydanie z SGGW].</p> <p>Andrzej Stawarz <i>Stan badań nad przemianami kultury wsi w Polsce w latach 1954–1980 (bibliografia).</i></p>
1993	<p>Katarzyna Duczkowska-Matysz (red.) <i>Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej.</i></p>

1994	<p>Zdzisław Grzelak <i>Społeczności wiejskie w środkowym regionie kraju.</i></p> <p>Katarzyna Duczkowska-Matysz & Marek Kłodziński (red.) <i>Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich. Ogólnopolska Konferencja IRWiR PAN, SGGW Warszawa 7–8 października 1993.</i> [Wydanie z SGGW].</p> <p>Marek Kłodziński & Andrzej Rosner (red.) <i>Rolnictwo i jego miejsce w rozwoju gospodarczym Opolszczyzny. Możliwości i kierunki przekształceń.</i> [Wydanie z SGGW].</p>
1995	<p>Ryszard Borowicz (red.) <i>Polskie samorządy rolnicze w procesie integracji z Unią Europejską. Praca zbiorowa.</i> [Wydanie z Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA) oraz Wydawnictwem Adam Marszałek].</p> <p>Izabella Frenkel & Andrzej Rosner (red.), Bożena Andrychowicz [i in.] <i>Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce.</i></p> <p>Marek Kłodziński & Rosner Andrzej (red.) <i>Rolnictwo w gospodarce Opolszczyzny. Znaczenie perspektywy zagrożenia. Materiały z konferencji 9 listopada 1994, Gliwice.</i> [Wydanie z SGGW].</p>
1996	<p>Dyzma Gałaj <i>Od chłopa do rolnika. Powtórna monografia wsi Bocheń. Studia nad kwestią chłopską.</i> [Wydanie z Krajową Agencją Wydawniczą].</p>
1998	<p>Zbigniew T. Wierzbicki & Andrzej Kaleta (red.) <i>Rolnictwo i wieś europejska. Od korzeni ku wspólnej przyszłości w XXI wieku.</i> [Wydanie z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika].</p>
1999	<p>Beata Pięćek (red.) <i>Wpływ infrastruktury wiejskiej na stopę życiową mieszkańców (ze szczególnym uwzględnieniem problemów biedniejszej części ludności).</i> [Wydanie wraz z Brytyjskim Funduszem Know How oraz Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA)].</p>
2000	<p>Tadeusz Hunek <i>Ekonomia polityczna rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce.</i> [Wydanie z Wieś Jutra].</p> <p>Tadeusz Hunek (red.) <i>Dylematy polityki rolnej. Integracja polskiej wsi i rolnictwa z UE.</i> [Wydanie z Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA)].</p> <p>Andrzej Rosner (red.) <i>Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich.</i> [Wydanie z Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA)].</p> <p>Barbara Tryfan <i>Zabezpieczenie społeczne rolników jako instrument polityki rolnej i rozwoju wsi.</i></p>
2001	<p>Izabella Bukraba-Rylska <i>Przyczynki do tematu wiejskiego. Recenzje z lat 1995–2000.</i></p>

2002	<p>Tadeusz Hunek <i>Materiały na międzynarodowe warsztaty naukowe 7 czerwca 2002 r. Formujący się Post-Transformacyjny Model Wsi i Rolnictwa w Polsce: tendencje, perspektywy, opcje polityki (a).</i> [Wydanie z Wieś Jutra].</p> <p>Tadeusz Hunek (red.) <i>Rolnicza Polska wobec wyzwań współczesności (b).</i> [Wydanie z Wieś Jutra].</p>
2003	<p>Izabella Bukraba-Rylska <i>Stare i nowe dylematy socjologa i inne szkice.</i></p>
2005	<p>Izabella Bukraba-Rylska <i>Na temat wsi i socjologii wsi (pomiędzy dyskursem wiejsko-plebejskim a miejsko-inteligenckim).</i></p> <p>Jerzy Wilkin (red.) <i>Polska wieś 2025.</i> [Wydanie z Funduszem Współpracy].</p>
2006	<p>Tadeusz Hunek (red.) <i>Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej-25.</i> [Wydanie z Wieś Jutra].</p>
2010	<p>Maria Halamska & Marie-Claude Maurel <i>Les acteurs locaux à l'épreuve du modèle européen LEADER. France – Hongrie – Pologne.</i> [Wydanie z CEFRES, Praga].</p>
2011	<p>Jarosław Domalewski (red.) <i>Zadania i funkcje szkół rolniczych w Polsce. Z perspektywy kompetencji kluczowych uczniów w zakresie przedsiębiorczości i inicjatywności.</i> [Wydanie z ZAPOL Dmochowski, Sobczyk].</p>
2019	<p>Konrad Burdyka <i>Między zagrodą a boiskiem. Studium aktywności wiejskich klubów sportowych.</i> [Wydanie z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN].</p>
2020	<p>Stawomir Kalinowski & Weronika Wyduba <i>Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport z badań. Cz. 1 (a).</i></p> <p>Stawomir Kalinowski & Weronika Wyduba <i>Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport z badań. Cz. 2 (b).</i></p> <p>Stawomir Kalinowski & Weronika Wyduba <i>Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport końcowy z badań (c).</i></p>
2021	<p>Stawomir Kalinowski, Łukasz Komorowski & Anna Rosa <i>Koncepcja smart villages. Przykłady z Polski.</i></p>